

ISSN 0203-9494

ПРОБЛЕМИ СЛОВ'ЯНОЗНАВСТВА

34

1986

МІНІСТЕРСТВО ВИЩОЇ І СЕРЕДНЬОЇ
СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ УРСР
ЛЬВІВСЬКИЙ ОРДЕНА ЛЕНІНА ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. ІВАНА ФРАНКА

ПРОБЛЕМИ СЛОВ'ЯНОЗНАВСТВА

РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ МІЖВІДОМЧИЙ
НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Виходить з 1970 р.

ВИПУСК 34

ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНИХ
СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО ПРИ ЛЬВІВСЬКОМУ
ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
ВИДАВНИЧОГО ОБ'ЄДНАННЯ «ВИЩА ШКОЛА»
1986

В сборнике освещаются актуальные вопросы истории зарубежных славянских народов, их исторических связей и сотрудничества с народами Советского Союза. Значительное внимание уделено проблемам славянской историографии.

Для научных работников, преподавателей и студентов вузов, учителей, пропагандистов.

Библиогр. в конце статей.

Редакційна колегія: проф., д-р іст. наук В. П. Чугайов (відп. ред.), доц., канд. іст. наук В. П. Чорній (заст. відп. ред.), проф., д-р філол. наук К. К. Трофимович (заст. відп. ред.), доц., канд. іст. наук М. Г. Крикун (відп. секр.), чл.-кор. АН УРСР, проф., д-р філол. наук Г. Д. Вервес, проф., д-р іст. наук І. М. Гранчак, проф., д-р іст. наук А. Ф. Кізченко, доц., канд. філол. наук В. А. Моторний, проф., д-р іст. наук І. М. Теодорович, проф., д-р філол. наук П. П. Чучка.

Адреса редколегії: 290000 Львів, вул. Університетська, 1.
Університет, кафедра історії південних і західних слов'ян.
Тел.: 79-73-29.

Редакція історико-філологічної літератури

Зав. редакцією Д. С. Карпін

П 4601000000-094 584-86
M225(04)-86

© Видавниче об'єднання
«Вища школа», 1986

СТАТТІ

В. П. ЧУГАЙОВ, проф.,
Львівський університет

XXVII З'ЇЗД КПРС ПРО ДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК СВІТОВОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ СИСТЕМИ

Подією великого історичного значення став XXVII з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу. Вся робота з'їзду, що проходив 25 лютого — 6 березня 1986 р., глибока за змістом. Політична доповідь Центрального Комітету КПРС партійному з'їзду, з якою виступив Генеральний секретар ЦК КПРС М. С. Горбачов, доповідь Голови Ради Міністрів СРСР М. І. Рижкова і прийнятті з'їздом науково обгрунтовані документи — Програма Комуністичної партії Радянського Союзу (Нова редакція), Статут Комуністичної партії Радянського Союзу, Основні напрями економічного і соціального розвитку СРСР на 1986—1990 роки і на період до 2000 року — насичені новими ідеями та висновками. Вони з новою силою демонструють колективну мудрість та багатогранний досвід ленінської партії, здатність будувати свою роботу в розрахунку на перспективу. З'їзд партії показав усьому світові велич звершень Країни Рад, непохитну вірність комуністів, усього радянського народу ідеям і принципам марксизму-ленізму, пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму. Видатне історичне значення XXVII з'їзду КПРС полягає в тому, що він прийняв рішення, розраховані на значний за своїми масштабами історичний період — до рубежу третього тисячоліття і далі, а за своїм змістом вони носять фундаментальний і стратегічний характер, спрямовані на прискорення соціально-економічного розвитку радянського суспільства на шляху до комунізму.

Розв'язання корінних за характером завдань дальшого вдосконалення соціалістичного суспільства в рішеннях XXVII з'їзду КПРС органічно пов'язане зі зміцненням миру та розвитком світової системи соціалізму, успіхами могутнього революційного процесу. «Сьогодні доля миру і соціального прогресу, — зазначив М. С. Горбачов, — тісніше, ніж будь-коли, пов'язана з динамізмом економічного і політичного розвитку світової системи соціалізму» [1, с. 86].

Всесвітньо-історичний процес соціального визволення, розпочатий перемогою Великої Жовтневої соціалістичної революції, ознаменувався у повоєнний період поваленням влади експлуататорів в ряді країн Європи, Азії й Америки. Соціалізм, який спочатку став реальною дійсністю в нашій країні, перетворився у світову соціалістичну систему. Зі становленням і вдосконаленням соціалізму тісно пов'язана основна тенденція сучасного світу: соці-

альний прогрес, дальший розвиток людства до комуністичного майбутнього.

У Політичній доповіді Центрального Комітету КПРС підкреслюється, що досягнуто головне: соціалізм продемонстрував можливість розв'язання суспільних проблем на принципово іншій, ніж до цього часу, а саме — колективістській основі. Цю реальну можливість, відкриту всьому людству, соціалізм демонструє передусім розвитком і зміцненням нового типу міжнародних відносин, що з найбільшою повнотою знаходить своє втілення у співдружності соціалістичних країн. «Їх міцний фундамент, — підкреслюється в новій редакції Програми Комуністичної партії Радянського Союзу, — однотипність соціально-економічного і політичного ладу; марксистсько-ленінська ідеологія; класова солідарність; дружба, співробітництво і взаємодопомога в розв'язанні завдань будівництва і захисту нового суспільства; боротьба за мир, міжнародну безпеку і суспільний прогрес; рівноправність, поважання незалежності і суверенітету кожної держави» [2, с. 12]. Країни соціалістичної співдружності — учасниці Ради Економічної Взаємодопомоги та Організації Варшавського Договору, об'єднані спільністю корінних інтересів і цілей, тісно координують свої дії у міжнародних справах.

Рушійною силою взаємодії країн соціалістичної співдружності, відзначається в документах XXVII з'їзду КПРС, душею їх дальшого розвитку та зміцнення єдності є співробітництво правлячих комуністичних і робітничих партій, всебічні зв'язки яких постійно зростають, вдосконалюються форми і методи діяльності.

Теоретичною та ідеологічною основою взаємовідносин комуністичних і робітничих партій країн соціалістичної співдружності є марксизм-ленінізм. Він виник і сформувався як інтернаціональне вчення. Застосовуючи діалектико-матеріалістичний підхід до суспільних явищ, К. Маркс і Ф. Енгельс дали наукове пояснення складним питанням суспільного життя. Вони розкрили об'єктивні закони суспільного розвитку, науково обґрунтували ідею неминучості загибелі капіталізму і переходу до комуністичної суспільно-економічної формації, визначили історичну роль робітничого класу і його партії, вказали шляхи і засоби революційної перебудови суспільства. В. І. Ленін, далі розвиваючи вчення К. Маркса і Ф. Енгельса, всебічно обґрунтував основні принципи діяльності кожної комуністичної партії: вірність комуністичним ідеалам і боротьба за їх здійснення; пролетарська солідарність всіх загонів робітничого класу та інших революційних сил, які борються за національне і соціальне визволення; партійність в підході до суспільних явищ; нерозривний зв'язок теорії з революційною практикою; захист чистоти марксизму і непримиренність до буржуазної ідеології. Ці принципи впливають із самої суті марксистсько-ленінського світогляду і є основою політики братніх комуністичних і робітничих партій країн соціалістичної співдружності.

Важливу роль у розвитку і зміцненні братерських міжпартійних зв'язків відіграють конкретні форми співробітництва між марксистсько-ленінськими партіями. Вони виникають під впливом

ряду факторів і визначаються, з одного боку, рівнем зрілості та зростанням ролі комуністичних і робітничих партій, їх здатністю розв'язувати конкретні історичні завдання на кожному етапі суспільного розвитку в своїй власній країні, а з другого боку — дедалі міцніючою тенденцією до зближення та інтернаціонального співробітництва в рамках всієї соціалістичної співдружності. Практика інтернаціонального співробітництва марксистсько-ленінських партій свідчить, що важливою формою братерських відносин є міжнародні наради комуністичних і робітничих партій, а також багатосторонні і двосторонні зустрічі генеральних і перших секретарів центральних комітетів партій, взаємні візити партійно-урядових делегацій, розвиток ідеологічного співробітництва братніх партій. За останній рік, зазначалося на XXVII з'їзді КПРС, практично не було жодної братньої країни, з керівництвом якої у ЦК КПРС не відбулись би зустрічі і ґрунтовні бесіди. «Складається нова, можливо, ключова його ланка, — підкреслив М. С. Горбачов, — інститут багатосторонніх робочих зустрічей керівників братніх країн» [1, с. 87]. Це дає змогу оперативну, по-товариському радитися по всьому комплексу проблем соціалістичного будівництва, як у внутрішніх, так і в міжнародних аспектах. Дружні зв'язки КПРС і братніх партій з новою силою були продемонстровані під час XXVII з'їзду КПРС, в роботі якого взяли участь представницькі делегації комуністичних і робітничих партій всіх країн соціалістичної співдружності.

Аналіз основних тенденцій і протиріч сучасного світу, що ґрунтовно викладені в документах XXVII з'їзду КПРС, переконує, що доля миру і соціального прогресу сьогодні тісно пов'язана з динамізмом економічного розвитку світової системи соціалізму. Світове соціалістичне господарство — вагоме явище в економіці світу. Воно охоплює 26% території земної кулі, понад 32% населення і виробляє понад 40% світової промислової продукції. Тільки на долю країн — членів РЕВ припадає 16 % території світу, 9,4 % населення і приблизно третина світового промислового виробництва.

XXVII з'їзд КПРС привернув увагу до багатьох нових моментів, характерних для економічного співробітництва братніх країн. Стратегія економічного розвитку соціалістичних країн проявилася на історичній арені як стратегія індустріалізації. Промисловість стала вирішальною ланкою цієї стратегії, що дало змогу значно прискорити темпи росту матеріального виробництва, здійснити структурні зміни, більш повно задовольнити матеріальні і культурні потреби людей, подолати відставання по відношенню до розвинутих капіталістичних країн та скоротити різницю в рівнях економічного розвитку країн соціалістичної співдружності. Соціалістичні країни покінчили з традиційним міжнародним розподілом праці і поділом на промислово розвинуті і аграрно-сировинні відсталі країни. Швидкий розвиток економіки кожного члена соціалістичної співдружності став можливим завдяки встановленню між ними тісного економічного співробітництва і взаємодопомоги. Головне полягає в тому, що за останні два десятиріччя відбувся

закономірно підготовлений усім попереднім розвитком перехід в реалізації історичної тенденції інтернаціоналізації господарського життя до її вищої в сучасних умовах форми — соціалістичної економічної інтеграції. Важливим кроком на цьому шляху стало прийняття Комплексної програми науково-технічного прогресу країн — членів РЕВ до 2000 року.

Сучасне національне соціалістичне господарство не може існувати ізольовано і розвиватися замкнуто. XXVII з'їзд КПРС наголосив на необхідності дальшого поглиблення інтеграції як матеріальної бази згуртування країн соціалізму. З цією метою ставиться завдання узгоджувати з братніми країнами в рамках РЕВ та на двосторонній основі економічну та науково-технічну політику з тим, щоб домогтися спільного ефективного розв'язання проблем у сфері науки, техніки, промисловості, сільського господарства, охорони природи, транспорту, капітального будівництва, а також знаходити нові форми й можливості розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, взаємовигідної торгівлі та інших видів співробітництва. Передбачається, що СРСР забезпечить спільно з країнами — членами РЕВ здійснення великомасштабних проектів, таких, як будівництво магістрального газопроводу Ямбург — західний кордон СРСР, атомних електростанцій, Криворізького гірничо-збагачувального комбінату; освоєння нафтогазових родовищ Прикаспійської низовини, дальший розвиток Об'єднаної енергосистеми країн соціалістичної співдружності. Спільно розроблятимуться заходи по розвитку матеріально-технічної бази сільського господарства, переоснащенню підприємств легкої та харчової промисловості, здійснюватимуться узгоджені заходи по раціональному використанню та всемірній економії палива і сировини, освоєнню нових джерел енергії тощо [4, с. 85]. В доповіді М. І. Рижкова на з'їзді зазначалося, що «дальше поглиблення інтеграційних процесів вимагає творчого, новаторського підходу. Старі, звичні форми, які склалися в період екстенсивного розвитку, неспроможні забезпечити динамічного зростання співробітництва. Тому треба шукати нових шляхів, рішуче йти на безпосередню взаємодію підприємств і галузей, розвивати прямі господарські зв'язки, створювати спільні об'єднання, конструкторські бюро і лабораторії» [3, с. 50].

Всебічний розвиток і зміцнення економіки країн соціалістичної співдружності має важливе значення для надання інтернаціональної допомоги соціалістичним країнам, що не є членами РЕВ, зокрема Соціалістичній Республіці В'єтнам, Республіці Куба, Монгольській Народній Республіці, в прискоренні розвитку і підвищенні ефективності суспільного виробництва. Стоїть важливе завдання поглиблювати співробітництво з країнами, що розвиваються.

Стратегічна лінія КПРС на прискорення соціально-економічного розвитку і досягнення якісно нового стану радянського суспільства вимагає ще більш уважного та глибокого вивчення досвіду братніх соціалістичних країн. За роки будівництва нового соціалістичного суспільства вони набули значного і своєрідного

досвіду в галузі планування й управління, кадрової політики, інтенсивного розвитку економіки. XXVII з'їзд КПРС вказав на необхідність широко вивчати колективний досвід народів братніх країн, бачити при цьому його позитивні сторони і недоліки, максимально використовувати досягнуті переваги соціалізму. Дедалі більшого значення КПРС надає живому, широкому спілкуванню громадян соціалістичних країн, людей різних професій, різних поколінь. Зустрічі радянських людей з трудящими братніх соціалістичних країн — це джерело взаємного духовного збагачення.

Історичний досвід соціалістичного будівництва в країнах співдружності переконливо підтверджує положення марксизму-ленінізму, що всі суспільні зміни в процесі творення нового ладу в кінцевому підсумку підпорядковані завданню формування всебічно і гармонійно розвинутої людини. В документах XXVII з'їзду партії привертається велика увага до проблем культурного прогресу, розквіту духовного життя в соціалістичному суспільстві. Культурні революції, що відбуваються в усіх країнах, які йдуть шляхом соціалізму, становлять, за висловом В. І. Леніна, «цілі історичні епохи» і займають значно більш тривалий період часу, ніж реалізація найближчих економічних завдань.

Важливою інтернаціональною рисою становлення духовної культури в соціалістичних країнах є широке використання досвіду Радянського Союзу по утвердженню в свідомості людей марксистського світогляду, використанню національної та інтернаціональної культурної спадщини, піднесенню загального культурного рівня трудящих, реорганізації системи середньої і вищої освіти, підготовки кадрів народної інтелігенції. Як підкреслюється у новій редакції Програми Комуністичної партії Радянського Союзу, «у сфері ідеології КПРС виступає за об'єднання зусиль братніх партій, спрямованих на вивчення і використання досвіду соціалістичного будівництва, комуністичного виховання трудящих, на те, щоб розвивати марксистсько-ленінську теорію, поглиблюючи її творчий характер, відстоюючи її революційну суть» [2, с. 60—61]. Даліше постійне розширення обміну духовними цінностями, співробітництво в галузі науки і культури служать всебічному поглибленню дружби між соціалістичними країнами. «КПРС вважає своїм інтернаціональним обов'язком разом з іншими братніми партіями зміцнювати єдність, нарощувати могутність і вплив соціалістичної співдружності» [2, с. 61].

Соціалістична співдружність сьогодні — найбільш згуртована і динамічна частина світової соціалістичної системи. Разом з тим в сучасних умовах співдружність соціалістичних країн ще не виступає як всеохоплююча і єдина форма її розвитку. Це зумовлюється тим, що характер взаємозв'язків окремих соціалістичних країн з державами співдружності не однаковий, а в окремих випадках має напружений характер. В Політичній доповіді Центрального Комітету КПРС XXVII з'їзду партії підкреслювалася необхідність вчитися не допускати колізій інтересів різних соціалістичних держав, знаходити правильне розв'язання найскладніших проблем. При цьому головним і найбільш важливим є те, що

згуртовує соціалістичні країни. Із самої суті соціалізму випливає об'єктивна потреба дедалі тіснішого зближення соціалістичних країн. «КПРС, — зазначив М. С. Горбачов, — за чесні, відкриті відносини з усіма комуністичними партіями, всіма державами світової соціалістичної системи, за товариський обмін думками з ними. Ми прагнемо бачити в першу чергу те, що об'єднує соціалістичний світ. Тому радянських комуністів радує кожен крок на шляху зближення всіх соціалістичних держав, кожне позитивне просування у відносинах між ними» [1, с. 88].

Утворення світової системи соціалізму, формування та зміцнення соціалістичної співдружності привели до корінних змін у співвідношенні сил на міжнародній арені на користь народів, що борються за соціальний прогрес, демократію, національну свободу і мир. Молодому світові соціалізму протистоїть експлуататорський світ капіталізму, який вже пройшов точку свого zenіту. Поширюється та поглиблюється загальна криза капіталізму. Дедалі загострюється головна суперечність сучасної епохи — між соціалістичною і капіталістичною системами.

Світовий революційний процес сучасності об'єднує нині три головні рушійні сили: країни соціалізму, комуністичний і робітничий рух в капіталістичних країнах та національно-визвольний рух в Азії, Африці і Латинській Америці. Вплив цих трьох сил визначає тепер основні тенденції дальшого розвитку людства. Як підкреслюється в документах XXVII з'їзду КПРС, найважливішою складовою частиною революційного процесу виступає світова соціалістична система. Вона стала здобутком не тільки народів тих країн, які в неї входять, а й усього антиімперіалістичного руху. Місце, яке посідає реальний соціалізм у світі, визначає його роль як передового загону всіх частин світового революційного процесу. Вплив реального соціалізму об'єктивно охоплює всі прогресивні рухи сучасності і знаходить відображення в житті народів всіх несоціалістичних країн. Революціонізуючий вплив соціалістичної системи на розвиток світових подій визначається насамперед самим її існуванням та активним вкладом у позитивні зміни на світовій арені. Фактором впливу реального соціалізму на революційний процес є також його конкретна моральна, політична і матеріальна допомога революційним рухам, усім народам, що борються проти імперіалізму, за свободу, незалежність, соціальний прогрес, за мир. Вклад реального соціалізму в світовий революційний розвиток полягає не у вигаданому апологетами монополістичної буржуазії «експорті революції», а у створенні сприятливих міжнародних умов для діяльності прогресивних сил, у моральному та ідейному впливові на систему міжнародних відносин, на все прогресивне людство.

У міжнародних відносинах соціалізм беззастережно відкидає війни як засіб розв'язання міждержавних і економічних суперечностей та ідеологічних спорів. «Наш ідеал, — зазначив М. С. Горбачов на XXVII з'їзді КПРС, — світ без зброї і насильства, світ, у якому кожний народ вільно обирає шлях розвитку, свій спосіб життя» [1, с. 77].

Послідовна політика миру, яку проводять країни соціалістичної співдружності, випливає із самої класової суті їх суспільного ладу. Від ленінського Декрету про мир пролягає прямий шлях до Програми миру, яку висунула КПРС у сучасних умовах і яка знайшла свій дальший якісний розвиток на XXVII з'їзді партії. Політика миру, яку проводять країни соціалістичної співдружності, має важливе значення не тільки як матеріальний фактор, що створює сприятливу атмосферу для діяльності світових революційних сил, а й як ідея, що мобілізує широкі маси в усіх країнах світу на боротьбу за мир і соціальний прогрес.

В сучасних умовах, всебічно зважаючи ситуацію, що склалася, КПРС висунула цілісну програму повної ліквідації до кінця нинішнього століття зброї масового знищення. Магістральний напрям діяльності Комуністичної партії на світовій арені, наголошується в документах XXVII з'їзду КПРС, — «боротьба проти ядерної небезпеки, гонки озброєнь, за збереження і зміцнення загального миру» [1, с. 78].

XXVII з'їзд КПРС всебічно проаналізував і визначив нові тенденції розвитку світової соціалістичної системи та її впливу на подальше могутнє піднесення революційного процесу народів на шляху до комунізму.

1. Горбачов М. С. Політична доповідь Центрального Комітету КПРС XXVII з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу, 25 лют. 1986 року. К., 1986. 2. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу: Нова редакція: Прийнята XXVII з'їздом КПРС. К., 1986. 3. Рижков М. І. Про Основні напрями економічного і соціального розвитку СРСР на 1986—1990 роки і на період до 2000 року: Доповідь XXVII з'їздові КПРС, 3 берез. 1986 року. К., 1986. 4. Основні напрями економічного і соціального розвитку СРСР на 1986—1990 роки і на період до 2000 року. К., 1986.

Краткое содержание

XXVII съезд КПСС привлек внимание ко многим новым аспектам сотрудничества братских социалистических стран. Мировая социалистическая система выступает сегодня как наиболее важная часть мирового революционного процесса. Движущей силой всестороннего взаимодействия стран социалистического содружества является сотрудничество правящих коммунистических и рабочих партий. Происходит дальнейшее углубление интеграции как материальной базы сплочения стран социализма. Большое внимание уделяется проблемам культурного прогресса. В международных отношениях политика мира, которую осуществляют страны социалистического содружества, имеет важное значение не только как фактор, создающий благоприятную атмосферу для деятельности мировых революционных сил, но и как идея, мобилизующая широкие массы во всех странах на борьбу за мир и социальный прогресс.

Стаття надійшла до редколегії 15. 05. 85

М. В. ЧОРНИЙ, асист.,
Львівський сільськогосподарський інститут

РАДЯНСЬКО-БОЛГАРСЬКЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У ВИВЧЕННІ СВІТОВОГО РЕВОЛЮЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

Питання розвитку світового революційного процесу належать до найбільш актуальних у сучасній марксистсько-ленінській теоретичній думці і революційній практиці. Їх важливість визначається передусім динамікою нинішньої епохи, яка охарактеризована у новій редакції Програми КПРС як «*епоха боротьби головних рушійних сил суспільного розвитку — світового соціалізму, робітничого і комуністичного руху, народів держав, що визволилися, масових демократичних рухів — проти імперіалізму, його політики агресії і гноблення, за мир, демократію і соціальний прогрес*» [2, с. 21].

Теоретична модель світового революційного процесу була створена основоположниками наукового комунізму. Але революційна теорія, як зазначав В. І. Ленін, «*виростає з сукупності революційного досвіду і революційної думки всіх країн світу*» [1, с. 9]. Сьогодні, ґрунтуючись на багатому досвіді будівництва соціалізму в СРСР та інших країнах, класової боротьби пролетаріату капіталістичних країн, а також антиімперіалістичних устремлень країн, що визволилися, марксистсько-ленінські ідеї революційного оновлення світу плідно розвиваються КПРС та іншими комуністичними і робітничими партіями. Діалектика розвитку світового революційного процесу поставила перед братніми партіями завдання об'єднати зусилля з метою більш глибокого дослідження процесів революційного оновлення світу.

Започаткована на рубежі 60—70-х років кооперація наукового потенціалу країн соціалістичної співдружності набуває дедалі більшого поширення й охоплює нині практично всі ділянки суспільних наук. Як зазначено в новій редакції Програми КПРС, «*у сфері ідеології КПРС виступає за об'єднання зусиль братніх партій, спрямованих ... на те, щоб розвивати марксистсько-ленінську теорію, поглиблюючи її творчий характер, відстоюючи її революційну суть*» [2, с. 60]. Між братніми компартіями узгоджуються п'ятирічні програми досліджень, здійснюється координація зусиль, спрямованих на розробку найбільш актуальних проблем марксистсько-ленінської теорії [5, с. 68]. На цій основі діє ряд багатосторонніх і двосторонніх дослідницьких груп, що займаються вивченням різноманітних аспектів світового революційного процесу. Про ефективність співробітництва вчених-суспільствознавців братніх країн свідчить хоча б те, що протягом 1975—1980 рр. ними опубліковано 35 колективних монографій і понад 70 збірників статей і матеріалів конференцій [17, с. 93], значна частина яких присвячена проблемам світового революційного процесу.

Плідно співпрацюють у цій ділянці радянські і болгарські суспільствознавці, які беруть активну участь у міжнародних науко-

вих форумах, публікують спільні праці, є авторами багатосторонніх колективних досліджень. Однак ні в радянській, ні в болгарській науковій літературі практично немає робіт, у яких би розглядався і підсумовувався цей важливий напрям радянсько-болгарського ідеологічного і наукового співробітництва.

Ідейно-політичною основою усіх революційних сил сучасності є пролетарський інтернаціоналізм, який набув у нинішніх умовах особливої ваги. Значною мірою зріс його вплив на світові соціальні процеси, на зміст і розвиток усього міжнародного життя. Вирішальну роль у цьому відіграють об'єктивні фактори — розмах і глибина революційних перетворень, що відбуваються в світі, зміна співвідношення класових і політичних сил на міжнародній арені на користь соціалізму [16, с. 82].

Зважаючи на теоретичну, ідеологічну і практичну важливість розробки проблем інтернаціоналізму, комуністичні партії надають їм особливого значення. В рамках ідеологічного співробітництва братніх партій тему «Соціалістичний інтернаціоналізм» координує БКП [5, с. 68]. На цій основі здійснюється тісне співробітництво вчених-суспільствознавців НРБ з дослідниками країн соціалістичної співдружності, насамперед Радянського Союзу, у вивченні проблем інтернаціональної єдності. Яскравим виявом такого співробітництва є колективна праця радянських і болгарських науковців «Соціалістичний інтернаціоналізм в дії», що вийшла друком у 1974 р. з нагоди 30-річчя соціалістичної революції в Болгарії [18]. У цьому дослідженні поряд з важливими питаннями радянсько-болгарського співробітництва в економічній, політичній, ідеологічній та культурній галузях велика увага приділена творчому розвитку теоретичних проблем марксистсько-ленінської концепції інтернаціоналізму. Зокрема, спільними зусиллями вчених двох братніх країн висвітлюється історія становлення і розвитку соціалістичного інтернаціоналізму, розглядаються його основні принципи й особливості, дається ґрунтовний аналіз співвідношення соціалістичного інтернаціоналізму і національного суверенітету, діалектичної єдності національних та інтернаціональних інтересів, підкреслюється інтернаціональний характер світового революційного процесу.

Проблеми пролетарського інтернаціоналізму стали темою спільного дослідження викладачів-суспільствознавців двох співпрацюючих вузів СРСР і НРБ — Московського ордена Трудового Червоного Прапора інституту харчової промисловості та Пловдивського вищого інституту харчової та смакової промисловості. Результатом їхньої співпраці став збірник статей «Великий Жовтень і втілення в життя принципів пролетарського інтернаціоналізму», в основу якого покладені доповіді та виступи радянських і болгарських учених на конференції, що проходила 18—21 жовтня 1977 р. у Москві [4]. Питання, висвітлені на конференції, а відповідно і в збірнику, стосуються передусім змісту пролетарського інтернаціоналізму в сучасних умовах, співвідношення пролетарського та соціалістичного інтернаціоналізму, патріотизму, інтернаціональної та національної відповідальності. Особливу ува-

гу приділяють автори значенню Великої Жовтневої соціалістичної революції та соціалістичної революції 9 вересня 1944 р. в Болгарії для утвердження принципів пролетарського інтернаціоналізму, глибоко аналізують процес запозичення і використання болгарськими комуністами інтернаціонального досвіду будівництва соціалізму в СРСР, показують практичне втілення принципів пролетарського інтернаціоналізму в розвитку радянсько-болгарської дружби тощо.

Ряд аспектів соціалістичного інтернаціоналізму розробляється вченими соціалістичних країн на багатосторонній основі. Тут необхідно передусім назвати колективну працю «Соціалістичний інтернаціоналізм. Теорія і практика міжнародних відносин нового типу» за редакцією відомого болгарського суспільствознавця С. Ангелова [19]. Новизна, оригінальність цього дослідження полягає в тому, що аналіз соціалістичного інтернаціоналізму дається в контексті становлення комуністичної цивілізації, у зв'язку зі світовою системою соціалізму, з сучасним революційним процесом та ідеологічною боротьбою [21].

Результатом співпраці суспільствознавців соціалістичних країн, в тому числі СРСР і НРБ, у галузі марксистсько-ленінської концепції інтернаціоналізму стало колективне дослідження «Пролетарський інтернаціоналізм і розвиток соціалістичних країн Азії» [12]. Заслуга авторів полягає в тому, що на прикладі МНР, СРВ, КНДР вони показали значення принципів пролетарського інтернаціоналізму для долі азіатських країн. Особлива увага в книзі приділена ролі інтернаціональних факторів при переході до соціалізму, минаючи стадію капіталізму. На конкретному фактичному матеріалі висвітлено процес збагачення змісту і форм реалізації принципів соціалістичного інтернаціоналізму, їхні характерні риси і прояви на сучасному етапі розвитку світової соціалістичної системи.

Отже, кооперація наукового потенціалу вчених СРСР, НРБ та інших братніх країн сприяла дальшому розвитку марксистсько-ленінської теорії інтернаціоналізму. Колективними зусиллями вироблено положення про універсальність принципу пролетарського інтернаціоналізму як ідейно-теоретичної основи світового революційного процесу. Діалектика революційного оновлення світу видозмінює і розвиває форми пролетарського інтернаціоналізму. Сам же принцип як основа взаємозв'язків і солідарності основних потоків світового революційного процесу повністю зберігає свою значимість в сучасних умовах, оскільки виражає об'єктивну закономірність класової боротьби.

Провідним фактором революційного оновлення світу є світова соціалістична система, а її ядром — соціалістична співдружність. Як і інші складові частини світового революційного процесу, світова система соціалізму надзвичайно динамічна. Вона постійно розвивається, удосконалюється і змінюється.

Необхідність всебічного вивчення загальних закономірностей розвитку світової системи соціалізму диктується рядом причин. По-перше, теоретичне осмислення досвіду соціалістичного будів-

ництва є важливою умовою виявлення нових можливостей, закладених у світовій системі соціалізму. По-друге, від наукового пізнання механізму різнобічних зв'язків між соціалістичними країнами залежить свідоме його використання правлячими партіями. «Використання загальних закономірностей у конкретних умовах кожної з соціалістичних країн — основа їх упевненого просування вперед, подолання труднощів зростання і своєчасного розв'язання суперечностей, що виникають, реальний вклад правлячих комуністичних партій у загальний процес соціалістичного розвитку» [2, с. 11]. По-третє, висвітлення здобутків як окремих соціалістичних країн, так і соціалістичної співдружності в цілому необхідне для аргументованого розвінчання ворожої пропаганди та фальсифікацій антикомуністів, правих і «лівих» опортуністів [25, с. 86—87].

Початок міжнародного співробітництва у вивченні закономірностей розвитку соціалізму був покладений дискусією на цю тему, що відбулася 8—9 червня 1971 р. у Празі. У ній взяли участь вчені ряду соціалістичних країн, в тому числі СРСР і НРБ. Обмін думками розпочався з розгляду методологічних засад аналізу закономірностей світової системи соціалізму. Обговорювалися питання специфіки їхньої дії в окремих країнах та в міжнародних відносинах, системи об'єктивних законів, притаманних соціалістичним відносинам, співвідношення національних та інтернаціональних форм прояву загальних законів розвитку нового суспільного ладу.

Важливе місце в дискусії посіла проблема соціалістичної економічної інтеграції. Зазначалося, що світова система соціалізму на початку 70-х років вступила в такий етап, коли розвиток усіх форм співробітництва між братніми країнами, далі формування нового типу міжнародних відносин вирішальною мірою визначається процесом економічної інтеграції. Соціалістична економічна інтеграція відкриває перед вченими-марксистами різних країн нову важливу галузь наукових досліджень, які дали б відповідь на запитання про умови й фактори інтеграції, оптимальні форми та методику її здійснення, перспективи розвитку і планомірне управління інтеграційними процесами.

Під час цієї зустрічі розглядалися також питання діалектики національного та інтернаціонального в світовій системі соціалізму, вказувалося на тенденції дальшого зближення та єдності соціалістичних держав.

Матеріали дискусії були опубліковані окремою книгою [25, с. 87—147]. В цілому вона мала велике значення для дальшого творчого розвитку марксистсько-ленінської думки з питань світової соціалістичної системи.

У 1982 р. зусиллями суспільствознавців СРСР, НРБ, УНР, НДР і ЧССР був підготовлений збірник статей, присвячених ролі робітничого класу в соціалістичному суспільстві [15]. Автори — керівні партійні діячі і вчені — дали відповідь на ряд теоретичних питань. Зокрема, розглядаючи провідну роль робітничого класу в процесі будівництва соціалізму і комунізму, вони показали

зміни в соціальній структурі робітничого класу, його духовному житті тощо.

В 1978 р. радянське видавництво «Економіка» та болгарське видавництво «Г. Бакалов» спільно випустили серію науково-популярних книг «Соціалістична економічна інтеграція в дії». У них розкриваються закономірності розвитку соціалістичної економічної інтеграції, висвітлюється процес економічного зближення та зміцнення співдружності соціалістичних країн. На особливу увагу заслуговує спільне дослідження радянського вченого В. А. Жаміна та болгарського В. П. Младенова «Соціалістична економічна інтеграція — фактор підвищення ефективності виробництва країн РЕВ». Автори книги аналізують вплив інтеграційних процесів на підвищення ефективності суспільного виробництва в країнах соціалістичної співдружності, висвітлюють успіхи в створенні високоефективних структур народного господарства, розвитку співробітництва, міжнародній спеціалізації та кооперації виробництва [6].

Помітне місце у вивченні механізму співробітництва і дальшого зближення соціалістичних країн у різних галузях суспільного життя на прикладі СРСР і НРБ посідає праця численного радянсько-болгарського авторського колективу — вчених Дипломатичної академії Міністерства закордонних справ СРСР та Інституту міжнародних відносин і соціалістичної інтеграції при Президії Болгарської академії наук. Вона була опублікована у 1982 р. одночасно в Москві і Софії відповідно російською і болгарською мовами. Автори книги відзначають, що сьогодні відносини «між країнами соціалізму є могутнім фактором зміцнення їх політичного та оборонного союзу, економічного і соціального розвитку, всебічного зближення» [20, с. 5]. На великому фактичному матеріалі про розвиток радянсько-болгарських відносин показаний вклад КПРС і БКП, СРСР і НРБ у справу дальшого згуртування країн соціалістичної співдружності.

Своєрідним доповненням попереднього дослідження стала інша колективна праця вчених Радянського Союзу і Болгарії, яка вийшла друком болгарською мовою також у 1982 р. [24]. Міжнародний колектив, до складу якого ввійшло 25 науковців двох братніх країн, сконцентрував увагу на висвітленні проблем всебічного співробітництва і зближення НРБ та СРСР, на аналізі цього процесу як загальної об'єктивної закономірності розвитку світової системи соціалізму. В книзі на основі великого фактичного матеріалу висвітлюються міжнародні відносини нового типу, що склалися між країнами соціалізму, характеризуються інтеграційні процеси між СРСР і НРБ в усіх сферах суспільного життя.

Дискусії та спільні дослідження вчених-суспільствознавців СРСР, НРБ та інших соціалістичних країн дають змогу виявити об'єктивні закономірності розвитку світової системи соціалізму, допомагають теоретично осмислити зміст, напрями і форми соціалістичної економічної інтеграції, її значення для темпів розвитку СРСР, НРБ та інших країн соціалізму, розкрити якісну відмінність інтеграційних процесів при соціалізмі і капіталізмі.

У новій редакції Програми КПРС підкреслюється, що «основним революційним класом сучасної епохи був і лишається робітничий клас» [2, с. 16]. Йому належить провідна роль у боротьбі проти капіталізму за повалення експлуататорського ладу і побудову нового суспільства. Найважливішою ідейною і політичною силою сучасності, авангардом робітничого руху, всіх сил світового революційного процесу є міжнародний комуністичний рух. Це зобов'язує вчених-марксистів спільними зусиллями глибоко вивчати широке коло проблем, пов'язаних з розвитком робітничого руху та поширенням ідей марксизму-ленінізму в різних країнах світу. Набутих даних і досвіду, що є в розпорядженні національних авангардів, зараз буває не завжди достатньо для того, щоб проаналізувати усю багатоманітність і складність сучасних суспільних процесів, пояснити природу і характер ряду ситуацій. Домогтися ясності в оцінці дійсності, у визначенні шляхів розв'язання нові можливості для посилення революційної боротьби можна лише на основі колективного аналізу досвіду класових битв, рішучої боротьби за чистоту марксистсько-ленінського вчення, його дальшого творчого розвитку.

У цьому відношенні важливе значення мають спільні дослідження вчених соціалістичних країн, в тому числі СРСР і НРБ. На основі домовленості про наукове співробітництво між академіями наук соціалістичних країн у травні 1972 р. в СРСР на установчому засіданні була створена Проблемна комісія багатостороннього співробітництва академії наук соціалістичних країн «Робітничий клас у світовому революційному процесі», координатором якої є АН СРСР. Створення комісії стало важливою віхою у вивченні міжнародного робітничого руху. Вся її робота проходить згідно з планами, виробленими спільними зусиллями вчених соціалістичних країн*. Активну участь у їх реалізації беруть вчені НРБ, передусім співробітники Інституту сучасних соціальних теорій. Вони розробляють такі теми, як «Форми інтернаціоналізації капіталізму і капіталістичне виробництво в Західній Європі», «Досвід класової боротьби трудящих проти міжнародних монополій», «Критика буржуазних концепцій революції» [8, с. 67].

Вчені СРСР і НРБ активно співпрацюють у вивченні історії Комуністичного Інтернаціоналу. Зокрема, в колективній праці «З історії Комінтерну» висвітлено окремі сторони діяльності керівного центру міжнародного комуністичного і робітничого руху, його роль у боротьбі пролетаріату за втілення ленінських ідей єдиного фронту, інтернаціональної єдності усіх революційних сил. Болгарський вчений П. Боев на сторінках книги детально аналізує складний процес перемоги марксизму-ленінізму в комуністичному русі на Балканах [10].

Значним досягненням у вивченні міжнародного комуністичного і робітничого руху стали радянсько-болгарські наукові симпозіони.

* Детальніше про роботу Проблемної комісії див. у щорічнику «Рабочий класс в мировом революционном процессе».

зіуми на тему «Комінтерн і БКП», проведені Інститутом марксизму-ленінізму при ЦК КПРС та Інститутом історії БКП при ЦК БКП у 1975—1977 рр. Дискусії з методологічних питань щодо конкретних критеріїв визначення стратегічної мети, завдань та етапів розвитку світового комуністичного руху стали відчутним імпульсом для дальших наукових досліджень учених братніх країн [23, с. 434].

У квітні 1980 р. в Софії з ініціативи Проблемної комісії «Робітничий клас у світовому революційному процесі» відбулася міжнародна наукова конференція «Ленінізм і сучасна ідеологічна боротьба». Її учасники — вчені соціалістичних країн, у тому числі СРСР і НРБ, творчо узагальнили досвід революційних сил і з позицій ленінізму дали рішучу відсіч його фальсифікаторам, проаналізували особливості класової боротьби в країнах капіталу на сучасному етапі [11, с. 189—195].

Отже, в процесі досліджень теоретичних проблем міжнародного робітничого руху головна увага суспільствознавців концентрувалася на вивченні найважливіших його аспектів, зокрема, реалізації історичної місії пролетаріату, розширенні можливостей і масштабів його безпосередньої участі у перетворенні суспільних відносин, посиленні взаємодії основних загонів міжнародного робітничого руху.

Значне місце в науковому співробітництві вчених СРСР і НРБ посідають питання розвитку національно-визвольного руху і боротьби з неоколоніалізмом. Початок співпраці у цій ділянці поклала створена в 1969 р. при науково-дослідному центрі Азії та Африки БАН Міжнародна літня школа, присвячена проблемам країн, що визволилися. Вона проводить свої заняття протягом одного місяця через кожні два роки. Мета її діяльності — сприяти підвищенню кваліфікації і надати допомогу молодим спеціалістам з Азії та Африки у проведенні досліджень, необхідних для розвитку їхніх країн, зміцнювати дружбу і співробітництво з країнами реального соціалізму. З лекціями перед слухачами школи виступають провідні радянські, болгарські вчені та науковці інших соціалістичних країн [13, с. 8—9].

Дальший розвиток радянсько-болгарського співробітництва у цій галузі виявився у проведенні двостороннього симпозиуму «Проблеми і шляхи вдосконалення співробітництва між соціалістичними країнами і країнами, що розвиваються», який відбувся в Москві у 1972 р. [14, с. 51]. Радянські і болгарські вчені, учасники цього форуму, розглянули ряд теоретичних і практичних питань, що стосуються взаємин країн соціалістичної системи з країнами третього світу.

Вагомим результатом двостороннього співробітництва радянських і болгарських вчених є колективна монографія «Неоколоніалізм і Африка в 70-х роках» [11]. Це ґрунтовне дослідження одного з найбільш складних і мінливих явищ сучасного світу. Спираючись на досягнуті раніше марксистською наукою результати аналізу проблем неоколоніалізму, автори монографії розглянули ці проблеми на рівні 70-х років у тісному взаємозв'язку з ха

рактальною особливістю цього періоду. Вони зробили спробу виявити довготривалі тенденції, проаналізувати новий історичний досвід, а головне, зробити деякі підсумки і визначити перспективи боротьби африканських народів і їхнього авангарду — країн соціалістичної орієнтації проти неоколоніалізму. Протидія неоколоніалізму з боку країн, що визволилися, аналізується на фоні боротьби двох світових суспільних систем — соціалістичної і капіталістичної.

Співробітництво вчених СРСР і НРБ у вивченні національно-визвольних рухів здійснюється і на багатосторонній основі. Так, у листопаді 1972 р. в Ленінграді Інститутом Африки АН СРСР була проведена міжнародна наукова конференція «Імперіалізм і країни, що розвиваються: форми і методи протидії неоколоніалістським впливам». У її роботі взяли участь вчені СРСР, НРБ, НДР, ПНР, СРР, УНР. На обговорення учасників конференції було винесено три головні проблеми: стратегія імперіалізму в Африці, Азії та Латинській Америці; національна стратегія боротьби з неоколоніалізмом; соціалістична стратегія боротьби проти неоколоніалізму. Вагомий внесок у роботу конференції зробили болгарські вчені. Зокрема, академік Є. Каменов проаналізував форми пристосування до мінливої обстановки в Африці французького неоколоніалізму [7].

Комплексному вивченню соціально-економічних процесів, що відбуваються в країнах Азії, Африки і Латинської Америки, а також концепцій їх розвитку присвячена діяльність Проблемної комісії багатостороннього співробітництва академій наук соціалістичних країн «Економіка і політика країн, що розвиваються». Вона була створена в 1974 р. відповідно до рішень VIII Народи представників академій наук соціалістичних країн (Варшава, жовтень 1973 р.) [3, с. 159]. Активну участь в роботі Проблемної комісії, в симпозиумах та конференціях, що проводяться під її егідою, беруть радянські і болгарські вчені.

У 1975 р. співробітники науково-дослідного центру Африки і Азії БАН були організаторами засідань робочих груп Проблемної комісії «Нові форми і перспективи економічного і науково-технічного співробітництва між соціалістичними країнами і країнами, що розвиваються», «Методологія і методика планування в країнах, що розвиваються», в роботі яких взяли участь вчені СРСР та НДР. У цьому ж році були проведені засідання робочої групи «Історія Африки і національно-визвольний рух в Африці» за участю вчених НРБ, СРСР, УНР, НДР, ЧССР. Крім цього, по лінії Проблемної комісії відбулися багатосторонні семінари «Особливості ідеологічного процесу та ідеологічної боротьби в Латинській Америці» і «Проблеми історичного розвитку і національно-визвольного руху в Африці», в яких взяли участь радянські і болгарські вчені [14, с. 8].

Результатом спільних досліджень учених СРСР, НРБ, НДР, ПНР і ЧССР стала колективна монографія «Економічна роль держави в країнах, що розвиваються», видана в 1975 р. у Москві [22]. У цій праці розглядаються причини, суть, особливості і фор-

ми державного втручання в економічне життя країн, що розвиваються, вплив і роль держави у розв'язанні важливих соціально-економічних проблем розвитку країн, що звільнилися. Зокрема, вчені Радянського Союзу аналізують такі проблеми, як економічна функція держави в країнах соціалістичної орієнтації, взаємовідносини політики і економіки в процесі некапіталістичного розвитку, характер і соціальні наслідки аграрних перетворень у різноманітних типах країн, що розвиваються, та ряд інших. Болгарські дослідники вказують на причини посилення ролі держави в індустріалізації країн, що розвиваються, а також на необхідність співробітництва й економічної інтеграції країн Африки.

Отже, завдяки об'єднанню творчих зусиль учених-суспільствознавців СРСР, НРБ та інших країн соціалістичної співдружності проводиться глибокий і всебічний аналіз процесу революційного оновлення світу. В процесі цих інтернаціональних творчих пошуків дається реальна оцінка співвідношення класових сил на міжнародній арені в їхній діалектичній складності і суперечності, робляться висновки про шляхи і перспективи дальшого розвитку світового революційного процесу і його головних факторів.

1. *Ленін В. І.* Чесний голос французького соціаліста // Повне збір. творів. Т. 27. 2. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу: Нова редакція: Прийнята XXVII з'їздом КПРС. К., 1986. 3. *Варенцов К.* Исследования экономики и политики развивающихся стран // *Общественные науки*. 1978. № 2. 4. Великий Октябрь и претворение в жизнь принципов пролетарского интернационализма. М., 1978. 5. *Давыдова Р. И.* Из опыта идеологического сотрудничества коммунистических и рабочих партий стран социалистического содружества // *Идеологическая жизнь социалистического общества: проблемы совершенствования*. Горький, 1981. 6. *Жамин В. А., Младенов В. П.* Социалистическая экономическая интеграция — фактор повышения эффективности производства стран СЭВ. М., 1978. 7. За усиление борьбы против империализма и неоколониализма. М., 1973. 8. *Зарев П.* Некоторые проблемы исследований в области общественных наук в Болгарской академии наук // *О состоянии исследований по актуальным проблемам общественных наук: Материалы I Совещания вице-президентов академий наук социалистических стран по общественным наукам*. Москва, 7—8 янв., 1975 г. М., 1975. 9. *Зурабян К. С.* О деятельности Проблемной комиссии «Рабочий класс в мировом революционном процессе» в 1980 г. // *Рабочий класс в мировом революционном процессе*. М., 1981. 10. Из истории Коминтерна. М., 1970. 11. Неоколониализм и Африка в 70-х годах: Закономерности и специфика антиимпериалистической борьбы. М., 1975. 12. Пролетарский интернационализм и развитие социалистических стран Азии. М., 1983. 13. Развивающиеся страны: экономика и политика: Информационный бюллетень. М., 1976. Вып. 1. 14. Развивающиеся страны: экономика и политика: Информационный бюллетень. М., 1977. Вып. 2. 15. Развитие рабочего класса в социалистическом обществе: Интернациональные закономерности и национальные особенности. М., 1982. 16. *Санакоев Ш.* Пролетарский интернационализм — надежное оружие в борьбе за мир и социальный прогресс // *Международная жизнь*. 1980. № 5. 17. *Смирнов С. Н.* Задачи обществоведов социалистических стран // *Вестн. АН СССР*. 1983. № 1. 18. Социалистический интернационализм в действии. М., 1974. 19. Социалистический интернационализм: Теория и практика международных отношений нового типа. М., 1979. 20. СССР — НРБ: сотрудничество и сближение. М., 1982. 21. Теория и политика международного коммунистического движения в советской научной литературе конца 70-х — начала 80-х годов // *Закономерности мирового революционного процесса*. М., 1983. 22. Экономическая роль государства в развивающихся странах. М., 1975. 23. *Григоров Б.* Сотрудничество между советской и болгарской исторической наукой в области коммунистического рабочего движения в Болгарии // *Известия на Ин-та по история на*

БКП. 1978. Кн. 39. 24. НРБ — СССР: всестранно сближаване. София, 1982.
25. Проблемы развития социализма: Международные дискуссии марксистов.
Прага, 1971.

Краткое содержание

Прослеживается сотрудничество ученых СССР и НРБ в изучении наиболее важных теоретико-методологических и конкретно-исторических проблем мирового революционного процесса. Рассматриваются как двусторонние советско-болгарские, так и многосторонние исследования ученых ряда стран социализма, обобщаются достижения их научной мысли в данной области.

Стаття надійшла до редколегії 03. 05. 85.

В. К. МОРОЗ, ст. наук. співроб.,
Институт суспільних наук АН УРСР

РАДЯНСЬКО-ПОЛЬСЬКЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В СИСТЕМІ РЕВ У РОКИ ПЕРШОГО ЕТАПУ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ ПОЛЬЩІ (1950—1955)

Дружба радянського і польського народів народжена в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками і скріплена спільно пролитою кров'ю воїнів Радянської Армії і Війська Польського за визволення радянської і польської землі. Договір про дружбу, взаємну допомогу і повоєнне співробітництво між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Польською Республікою, підписаний у квітні 1945 р., знаменував собою докорінний перелом в історії радянсько-польських відносин і створював міцні міжнародно-правові основи для розвитку всебічних зв'язків між двома братніми народами.

У перші роки після звільнення Польщі від гітлерівських окупантів радянсько-польські економічні відносини будувалися на двосторонній основі. Головним завданням польського народу було відновлення зруйнованої війною економіки. Трирічний план відбудови і розвитку народного господарства (1947—1949), розроблений з ініціативи Польської робітничої партії, був виконаний достроково. Національний дохід Польщі в 1949 р. перевищив довоєнний на 28%. Промислове виробництво збільшилося порівняно з 1938 р. на 75%. Валова продукція сільського господарства наближалася до довоєнного рівня [2, с. 25]. У цей період Радянський Союз надав Польщі економічну допомогу у вигляді кредитів та поставок — 400 тис. т нафти і нафтопродуктів, 2 млн. т залізної руди, 250 тис. т марганцевої руди, 600 тис. т алюмінію, 155 тис. т бавовни, 65 тис. т апатитів. До 1949 р. Радянський Союз поставив Польщі машин і обладнання на суму 2,2 млрд. крб. [9, с. 52]. Польща експортувала в СРСР вугілля, цинк, прокат та інші товари [6, с. 127].

Двосторонні відносини нового соціалістичного типу між Радянським Союзом і Польщею, що ґрунтуються на рівноправності,

поважанні національного суверенітету, всебічному співробітництві та взаємодопомозі, створили основу для формування багатьох сторонніх зв'язків.

Новим важливим етапом в економічному співробітництві Польщі з СРСР та іншими країнами соціалізму було створення Ради Економічної Взаємодопомоги — першої в світі економічної організації соціалістичних держав, заснованої на марксистсько-ленінських принципах міжнародних відносин нового соціалістичного типу, що стало виявом закономірної необхідності інтернаціоналізації виробництва при соціалізмі. В. І. Ленін підкреслював, що «всего господарське, політичне і духовне життя людства чимраз більше інтернаціоналізується... Соціалізм цілком інтернаціоналізує його» [1, с. 303].

Радянські дослідники А. М. Барковський, А. А. Успенський, а також польські — Е. Басинський, Я. Пташек глибоко проаналізували радянсько-польські двосторонні економічні зв'язки [2; 8; 14]. Однак в їхніх працях не приділена належна увага радянсько-польським відносинам у системі РЕВ на першому етапі індустріалізації Польщі. Не висвітлений цей аспект і в монографіях радянських учених В. І. Морозова, В. В. Мещерякова, Б. Й. Поклада, Е. С. Шевченка, які досліджували багатосторонні відносини країн соціалістичної співдружності в цілому [4; 5].

Польща брала активну участь у створенні організації РЕВ, розширювала співробітництво з СРСР. У січні 1950 р. між СРСР і Польщею був підписаний протокол про взаємні поставки товарів на 1950 р., який передбачав зростання товарообігу між двома країнами порівняно з 1949 р. на 34 %. Радянський Союз в 1950 р. поставляв у Польщу бавовну, залізну, марганцеву і хромову руди, автотранспортні засоби, трактори, сільськогосподарські та поліграфічні машини, нафтопродукти, хімікати, продовольчі товари. Польща в цей же час експортувала в СРСР вугілля, залізничний рухомий склад, кольорові і чорні метали, тканини, цукор та інші товари [11, 1950, 28 янв.].

Економічні відносини між СРСР і Польщею в системі РЕВ мали стійку тенденцію до розширення. На основі рекомендацій I (1949 р.) та III (1950 р.) сесій РЕВ були укладені довгострокові торговельні угоди, які забезпечували гарантовані поставки сировини і промислового обладнання, необхідні для індустріалізації Польщі, а також стабільний ринок для реалізації товарів.

21 квітня 1950 р. був опублікований декрет Сейму Польської Республіки про будівництво металургійного комбінату «Нова Гута» потужністю 1,5 млн. т сталі в рік. Цей важливий проект шестирічного плану здійснювався за допомогою Радянського Союзу [13, с. 295]. 26 квітня 1950 р. почалося будівництво металургійного комбінату. В Польщу з Радянського Союзу були поставлені сучасне металургійне обладнання, технологічна документація, надана технічна допомога в проектуванні і монтажі обладнання, підготовці кадрів для роботи на комбінаті.

21 червня 1950 р. Сейм прийняв закон про шестирічний план розвитку народного господарства країни на 1950—1955 рр., роз

роблений відповідно до директив I з'їзду ПОРП. Передбачалося забезпечити зростання промислової продукції на 158,3%, сільськогосподарства на 50%, капіталовкладень у 3,5 раза, споживання на 90% [15, 1950, 26, 28 czerwca]. Виконання цієї програми сприяло бурхливому розвитку економіки країни.

Суттєве значення для виконання шестирічного плану розвитку і реконструкції народного господарства Польщі мало рішення II (1949 р.) сесії РЕВ про науково-технічне співробітництво, яке забезпечувало безкоштовну передачу технічної документації, патентів та виробничого досвіду. На підставі цього рішення була підписана угода про поставку Радянським Союзом Польщі промислового обладнання у кредит, надання технічної допомоги, передачу технічної документації, проектів і патентів, встановлення, складання і пуск в експлуатацію обладнання, що поставлялося. При цьому ліцензії та інша технічна документація передавалися безкоштовно з оплатою лише фактичних витрат, пов'язаних з виготовленням і передачею [7, с. 169].

29 червня 1950 р. у Москві між урядами СРСР і Польщі був підписаний протокол до угоди від 26 січня 1948 р., який передбачав збільшення товарообігу між СРСР і Польщею в 1951—1952 рр. Було також підписано угоду про поставки Польщі промислового обладнання в кредит у 1951—1958 рр. для 30 великих промислових об'єктів. Крім цього, Радянський Союз надав Польщі кредит у розмірі 400 млн. крб. Передбачалося також збільшити середньорічний товарообіг у 1951—1958 рр. порівняно з 1948—1950 рр. більш ніж на 60% [10].

Законодавчий Сейм Польської Республіки високо оцінив радянсько-польське економічне співробітництво. «Допомога Радянського Союзу у вигляді поставок сировини на восьмирічний строк, у вигляді гарантійного збуту наших промислових виробів, поставок (переважно в кредит) капітального обладнання, — підкреслювалося на засіданні Сейму, — є суттєвою гарантією реальності шестирічного плану. Неоціненне значення має для нас та допомога, яку Радянський Союз надає нам, передаючи свій технічний досвід, безплатні ліцензії, сприяючи практичному навчанню кадрів» [3, с. 65].

Економічне співробітництво Польщі з країнами РЕВ сприяло розвитку її кам'яно-вугільної промисловості. В 1950 р. Польща одержала з Радянського Союзу велику кількість машин і обладнання для шахт: комбайни «Донбас», вугільні врубові машини МВ-60, транспортери, а також технічну документацію [3, с. 92]. У лютому 1951 р. польська преса інформувала своїх читачів, що радянський вугільний комбайн «Донбас», введений в дію на шахті «Болеслав хоробрий», добре зарекомендував себе на шахтах Нижньої Саксонії [15, 1951, 18 lutego].

Використовуючи досвід і досягнення радянської техніки, польські машинобудівники обладнували шахти новими вітчизняними машинами. В серпні 1951 р. на шахті «Загреб—Східна» був введений у дію перший вугільний комбайн, виготовлений в Польщі [15, 1951, 28 sierpnia]. Отже, успішно розвивалася нова галузь про-

мисловості — виробництво гірничорудних машин. У буровугільній промисловості Польщі використовувався технічний досвід Німецької Демократичної Республіки.

30 листопада 1950 р. Державна комісія економічного планування Польщі опублікувала інформацію про економічну допомогу Радянського Союзу. Поряд з сировиною, напівфабрикатами, а також готовими виробами Радянський Союз поставляв Польській Республіці на вигідних умовах довгострокового кредиту комплектне обладнання для електростанцій. Дедалі ширше використовувалися радянські машини в нафтовій промисловості [15, 1950, 30 listopada]. Будівництво метрополітену у Варшаві також здійснювалося при допомозі СРСР, зокрема, використовувався досвід роботи московських метробудівників [15, 1950, 16 grudnia].

Велику підтримку Радянського Союзу одержувало машинобудування Польщі, зокрема автотракторна промисловість, яка до війни не існувала. Завод легкових автомобілів під назвою «Варшава» в Жерані і завод вантажних автомобілів «Люблін» побудовані на основі радянських ліцензій і технічної документації. Всі основні машини й обладнання для заводів поставив Радянський Союз [3, с. 137—139].

СРСР сприяв розвитку різних галузей хімічної промисловості Польщі. 4 серпня 1952 р. був підписаний протокол про поставку Радянським Союзом у 1953—1955 рр. обладнання для азотно-тукового заводу і заводу сірчаної кислоти, а також цементу на основі угоди від 26 січня 1948 р. між урядами СРСР і Польської Республіки про поставки Польщі в кредит промислового обладнання [3, с. 199].

В серпні 1952 р. був підписаний протокол про передачу Радянським Союзом Польщі технічної документації і поставку обладнання для першої черги металургійного комбінату «Нова Гута», обладнання для металургійних заводів «Ченстохов» і «Костюшко» і чотирьох комплектів автоматики доменних печей [7, с. 180]. 13 грудня 1952 р. в Польщі на металургійному заводі «Бобрек» був зданий в експлуатацію потужний високопродуктивний блюмінг, одержаний з Радянського Союзу [13, с. 345].

Польська електронна і радіотехнічна промисловість у повоєнні роки розвивалася за допомогою Радянського Союзу. На базі радянської ліцензії в ПНР приступили до серійного випуску телевізорів. І надалі Радянська країна поставляла обладнання для виробництва електронних приладів та виробів професійної електроніки [12, 1984, № 1, с. 19].

22 липня 1952 р. Законодавчий Сейм прийняв Конституцію Польської Народної Республіки, де наголошувалося на історичній перемозі Радянського Союзу над гітлерівською Німеччиною, завдяки чому були визволені польські землі і створені умови для відродження Польщі в нових історично справедливих кордонах. «Ми, — зазначалося на засіданні Законодавчого Сейму ПНР, — пишаємося тим, що використовуємо досвід і досягнення радянських народів, які по-братньому діляться з нами своїми величезними досягненнями в усіх галузях промисловості, техніки, сільсь-

кого господарства, охорони здоров'я, свого глибоко гуманістичного мистецтва і передової науки» [3, с. 197—198].

У відповідь на допомогу Радянського Союзу уряд Польщі вжив заходів для часткової виплати в 1952 р. заборгованості по займу і кредитах, які надавав СРСР в 1945—1950 рр. За рахунок часткової виплати займу і кредитів була забезпечена поставка Радянському Союзові товарів згідно з погодженим списком [3, с. 176—177].

Важливою подією в індустріалізації Польщі стало будівництво другої черги металургійного комбінату «Нова Гута» і першої черги заводу спеціальних сталей «Гута—Варшава». 18 грудня 1953 р. у Москві був підписаний протокол, в якому Міністерство металургійної промисловості СРСР взяло зобов'язання виготовити і передати Міністерству металургії ПНР проектно-технічну документацію та обладнання для металургійного комбінату «Нова Гута» і заводу спеціальних сталей «Гута—Варшава» [7, с. 181—182]. Державна Рада Міністрів ПНР 20 січня 1954 р. прийняла постанову про присвоєння металургійному комбінату в Новій Гуті імені В. І. Леніна. Багатотисячний -колектив з великим ентузіазмом прийняв цю новину. 21 січня 1954 р. на комбінаті відбулись урочисті збори [15, 1954, 21 stycznia].

Велику допомогу надав Радянський Союз Польщі у розвитку індустрії кольорових металів, поставив обладнання для алюмінієвого заводу в Скавині і мідноплавильного заводу в Легніці. Хімічна промисловість одержала із СРСР велику кількість поставок комплексного обладнання для хімічних підприємств: азотних добрив, синтетичного каучуку, карбідового заводу гумових виробів, оцтової кислоти.

Будівельна промисловість Польщі також спиралася на всебічну допомогу Радянського Союзу. У роки першої шестирічки в Польській Народній Республіці побудовані нові бавовняні комбінати в Петркуві і Енджеюві, прядильні фабрики в Беяві і Паб'яніці, фабрика штучного волокна в Хожуві та інші підприємства. Значну частину обладнання для цих підприємств поставив Радянський Союз згідно з відповідними радянсько-польськими економічними угодами [15, 1954, 9 stycznia].

II з'їзд ПОРП у березні 1954 р. підбив підсумки виконання чотирьох років шестирічного плану і підтвердив необхідність проведення дальшої індустріалізації Польщі та розширення співробітництва з країнами — членами РЕВ.

У червні 1954 р. V сесія РЕВ прийняла рішення про координацію планів соціалістичних країн по головних галузях народного господарства — важкій, легкій, хімічній промисловості, машинобудуванню, енергетиці, а також про спеціалізацію і кооперацію в промисловості [5, с. 87]. Польща в системі РЕВ почала спеціалізуватися на будівництві морських суден, залізничних вагонів, виробництві машин для харчової і текстильної промисловості, електромагнітних муфт, підшипників, електронної апаратури, будівництві заводів сірчаної кислоти і цукрових заводів [12, 1976, № 3, с. 48].

Радянсько-польське економічне співробітництво в системі РЕВ будувалося на довгостроковій основі. Це мало вирішальне значення для виконання шестирічного плану розвитку народного господарства Польщі, оскільки польська економіка була забезпечена гарантованими поставками промислового обладнання і вигідним кредитом у розмірі 2200 млн. крб. [9, с. 52]. Співробітництво з СРСР у системі РЕВ в найважливіших галузях політичного, економічного і культурного життя, а також допомога СРСР у соціалістичній індустріалізації стали основною умовою зростання політичної ваги і безпеки Польщі у світі, економічного розвитку і технічного прогресу, а також підвищення життєвого рівня трудящих [3, с. 416].

Велике значення для розвитку польської промисловості мало гарантійне забезпечення її радянською сировиною. Польська металургія в 50-х роках 70% своїх потреб у високосортній залізній руді, 80% в марганцевій руді і 100% в нікелі задовольняла за рахунок імпорту з Радянського Союзу. Кожні два з трьох автомобілів, промислових тракторів, дизельних моторів, а також моторних суден у Польщі працювали на радянському рідкому паливі. Радянський Союз поставляв Польщі половину того каучуку, який вона імпортувала. Польща одержувала з Радянського Союзу феросплави, автопокришки, льон, шерсть, жири, тютюн, чай. У період виконання шестирічного плану польсько-радянський товарообіг збільшився майже втричі і в 1955 р. становив 38% всього зовнішньоторгового обігу Польщі [3, с. 417]. Завдяки цьому були створені сприятливі умови для розвитку економіки ПНР.

Товарообмін Радянського Союзу з Польщею ґрунтувався на основі світових цін, але ціни на товари були стабільними і не залежали від спекулятивних і кризових коливань. Вони встановлювалися один раз у рік при заключенні угоди на справедливому й вигідному для обох сторін рівні. Коли, наприклад, під час американської агресії в Кореї ціни на капіталістичному ринку підвищилися до 300%, Радянський Союз продовжував поставки промислового обладнання і сировини в Польщу по погоджених цінах. У період спаду цін на вугілля, цемент, цинк, цукор у 1952—1953 рр. СРСР оплачував ці товари по ціні, встановленій в річних контрактах [3, с. 418].

Індустріалізація в Польщі в 1950—1955 рр. відбувалася при широкій фінансовій підтримці Радянського Союзу. Для будівництва заводів чорної металургії, електростанцій, хімічних комбінатів та інших підприємств Радянський Союз надав кредит на суму 3,3 млрд. злотих [14, с. 43, 44].

Польський народ з почуттям ширшої вдячності сприйняв братню допомогу радянського народу. В телеграмі з нагоди 38-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції висловлювалися палкі вітання і подяка польського народу: «Польська Народна Республіка завдяки самовідданій і всебічній допомозі Радянського Союзу з величезним піднесенням розвиває своє народне господарство, підвищує свій добробут і національну культуру, переможно буде соціалістичний лад» [11, 1955, 7 нояб.].

Радянсько-польські економічні відносини в системі РЕВ сприяли прискоренню індустріалізації Польщі, розвитку її продуктивних сил, удосконаленню структури виробництва і зближенню економічного рівня з соціалістичними країнами.

1. *Ленін В. І.* Тези по національному питанню // Повне збір. творів. Т. 23.
2. *Барковский А. Н.* Экономика Польской Народной Республики. М., 1976.
3. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. М., 1980.
4. *Мецгеряков В., Поклад Б., Шевченко Э.* СЭВ: принципы, проблемы, перспективы. М., 1975.
5. *Морозов В. И.* Совет Экономической Взаимопомощи — союз равных. М., 1964.
6. 50 лет советской внешней торговли. М., 1967.
7. Советский Союз — Народная Польша (1944—1974): Документы и материалы. М., 1974.
8. *Успенский А. А.* Экономическое развитие зарубежных социалистических стран. М., 1967.
9. Экономическое сотрудничество и взаимопомощь между Советским Союзом и европейскими странами народной демократии. М., 1968.
10. Известия. 1950. 2 июля.
11. Правда. 1950. 28 янв.; 1955. 7 нояб.
12. Экономическое сотрудничество стран — членов СЭВ. 1976. № 3; 1984. № 1.
13. Polska (1944—1965). Warszawa. 1966. Т. 1.
14. *Ptacek J.* Polska — ZSRR: gospodarka, współpraca. Warszawa, 1972.
15. Trybuna Ludu. 1950. 26, 28 czerwca. 30 listopada. 16 grudnia; 1951. 18 lutego. 28 sierpnia; 1964. 9, 21 stycznia.

Краткое содержание

Освещается советско-польское экономическое сотрудничество в системе Совета Экономической Взаимопомощи в первые годы индустриализации Польши, дан анализ всесторонней братской помощи Советского Союза Польше в строительстве предприятий черной, цветной, химической, обрабатывающей промышленности и машиностроения. Опираясь на экономическое сотрудничество с СССР, Польша успешно выполнила шестилетний план развития народного хозяйства 1950—1955 гг.

Стаття надійшла до редколегії 01. 10. 84.

*А. І. ЧЕРНИЙ, проф.,
Ровенський педагогічний інститут*

ТВОРЧЕ ВИКОРИСТАННЯ БОЛГАРСЬКИМ РОБІТНИЧИМ КЛАСОМ ДОСВІДУ РАДЯНСЬКИХ НОВАТОРІВ І ПЕРЕДОВИКІВ ВИРОБНИЦТВА

Об'єктивною закономірністю успішного розвитку соціалістичних країн є їхнє співробітництво. «Кожна нація, — зазначав К. Маркс, — може і повинна вчитися у інших» [1, т. 23, с. 12]. У наш час, коли існує світова соціалістична система, ці слова набули виняткового значення.

В історії співробітництва соціалістичних країн важливе місце посідають всебічні взаємозв'язки Радянського Союзу і Народної Республіки Болгарії. Болгарська комуністична партія вчить постійно творчо використовувати багатий досвід будівництва соціалізму в Радянському Союзі. «З факту спільності народно-демократичної і Радянської влади у головному, у вирішальному, в то-

му, що вони є владою робітничого класу, який перебуває в союзі і на чолі всіх трудящих, впливають істотні висновки про необхідність всебічного вивчення, найширшого використання великого досвіду соціалістичного будівництва в Радянському Союзі, — підкреслював Г. Димитров. — І цей досвід, погоджений з нашими умовами, є єдиним, кращим зразком для будівництва соціалізму в нашій країні, як і в інших країнах народної демократії» [3, с. 497].

Дружні контакти між радянським і болгарським робітничим класом були започатковані вже в перші місяці після переможного 9 вересня 1944 р. У телеграмі Центральної ради Загальної робітничої професійної спілки (ЦР ЗРПС) на адресу ВЦРПС з нагоди 27-ї річниці Великого Жовтня зазначалося: «Ми прагнемо встановити найтісніші зв'язки між нашими і радянськими професійними спілками» [14]. Приклад радянського робітничого класу в боротьбі за відбудову народного господарства у повоєнні роки й організацію соціалістичного змагання надихав болгарських трудящих на подолання труднощів у господарському будівництві. Саме в цей час більшість трудових починів болгарських профспілок і робітничого класу були запозичені з багатого арсеналу радянських профспілок [4, с. 649].

Вивчення і творче використання болгарським робітничим класом досвіду соціалістичної індустріалізації Радянської країни здійснювалося у найрізноманітніших формах, і зокрема, у такій, як запозичення досвіду радянських новаторів і передовиків виробництва у розвитку соціалістичного змагання. Серед болгарських робітників широко розгорнувся рух по вивченню і впровадженню прогресивних радянських починів і методів праці, які сприяли підвищенню її продуктивності, зниженню собівартості і поліпшенню якості продукції. Розпочався обмін делегаціями передових радянських і болгарських виробничників. Так, протягом двох місяців 1947 р. в Болгарії перебувала група радянських новаторів виробництва на чолі з Л. Борискіним, які допомагали запровадити у вугільній промисловості багатозабійну систему, що використовувалася болгарськими шахтарями в наступні роки.

Прагнення болгарських трудящих вивчити й опанувати прогресивний досвід радянських робітників посилювалося з прийняттям першого п'ятирічного плану розвитку народного господарства (1949—1952 рр.). «Болгарські робітники, — підкреслювалося в одному з листів голови ЦР ЗРПС голові ВЦРПС, — виконуючи п'ятирічний народногосподарський план, вчать і щоденно черпають з багатого скарбниці радянський досвід в усіх галузях суспільного, політичного, господарського і культурного життя. Наші ударники, новатори, раціоналізатори наслідують приклад радянських героїв праці, стахановців О. Чутких, Г. Борткевича і багатьох інших, вчать і швидко впроваджують досвід своїх радянських братів, що сприяє будівництву соціалізму.

Болгарські робітники будуть завжди вдячні народам Радянського Союзу за допомогу, яку вони надають нашому народові в будівництві соціалізму» [7, ф. 55, оп. 1, спр. 156-б, арк. 77, 80].

Нові радянські почини і прогресивні методи праці, що впроваджувались у болгарській промисловості, відіграли значну роль у виконанні і перевиконанні п'ятирічних планів. У цей час особливої популярності набув рух багатостатників, пов'язаний з іменем ткалі комбінату «Трьохгорна мануфактура» Героя Соціалістичної Праці О. Штирьової. Серед болгарських робітників розгорнулося також змагання за високу якість продукції та відмінне виконання кожної виробничої операції, ініціаторами якого були помічник майстра Краснохолмського комбінату лауреат Державної премії СРСР О. Чутких і токарі Люблінського ливарно-механічного заводу лауреати Державної премії СРСР А. Жандарова і О. Агафонова.

Почин О. Штирьової почав широко впроваджуватися болгарськими робітниками після перебування знатної ткалі в Болгарії восени 1950 р. У той час О. Штирьова працювала на 16 станках і щоденно виконувала норми на 120% при відмінній якості продукції. З ініціативи профспілки робітників текстильної промисловості Болгарії на одній з текстильних фабрик Габрово О. Штирьова зустрілася з робітниками. На зустрічі були присутні представники текстильних підприємств всієї країни [7, ф. 55, оп. 6, спр. 52, арк. 31]. О. Штирьова відвідала також інші текстильні підприємства і поділилася з болгарськими друзями досвідом роботи.

Профспілка робітників текстильної промисловості узагальнила пропозиції і побажання О. Штирьової в інструкції, яка була розповсюджена на всіх підприємствах країни [6, ф. 1, промислово-транспортний відділ, спр. 63, арк. 34]. За рішенням Центральної ради профспілки текстильників, в робітничих колективах створювалися штирьовські бригади, проводилися конференції, бесіди і зустрічі по обміну досвідом роботи [7, ф. 55, оп. 6, спр. 20, арк. 45]. Це сприяло розширенню змагання за багатостататне обслуговування. Якщо, наприклад, у першому півріччі 1950 р. на підприємствах текстильної промисловості Болгарії працювали 4334, то наприкінці цього ж року — 6010 багатостатників, тобто 30% усіх робітників-текстильників [7, ф. 55, оп. 1, спр. 20, арк. 115]. Гордістю країни стали такі герої праці, як Н. Тодорова, М. Найденова, Г. Андреева, Л. Димитрова, А. Тихомирова, Є. Герасимова, І. Іванова, А. Захарієва, А. Петрова, які за прикладом О. Штирьової обслуговували по 10—18 станків і працювали в 1952 р. у рахунок 1954—1956 рр. [6, ф. 1, промислово-транспортний відділ, спр. 63, арк. 6].

Висловлюючи вдячність радянським новаторам виробництва, які допомогли болгарським робітникам освоїти прогресивні методи праці, ЦР ЗРПС у привітанні ВЦРПС підкреслювала: «Болгарські профспілки вдячні за допомогу, надану їм відомими радянськими стахановцями І. Панініним, Л. Борискініним, О. Штирьовою, які наочно показали переваги соціалістичних методів праці і захопили своїм прикладом тисячі робітників нашої промисловості» [7, ф. 55, оп. 2, спр. 156-б, арк. 181].

У вересні 1951 р. Болгарію відвідав О. Чутких, який побував на 11 текстильних підприємствах Софії, Габрово, Слівена, Бурга-

са, Пловдива і Варни. На зустрічі з колективом комбінату «Руно» 17 вересня 1951 р. радянський новатор поділився досвідом роботи своєї бригади, яка випускала 99,98% продукції першим сортом. У присутності О. Чутких робітники комбінату зобов'язалися створити бригади високої якості [7, ф. 268, оп. 1, спр. 1411, арк. 5—6, 25—26, 29—30]. На комбінаті були організовані курси по вивченню передового досвіду і курси підвищення кваліфікації робітників, розгорнулося масове змагання за випуск продукції високої якості, 15 бригад змагалися за звання бригади відмінної якості. Завдяки цьому продукція першого сорту становила 99% [5, с. 85]. Узагальнивши пропозиції О. Чутких, профспілка текстильників і міністерство легкої промисловості розробили заходи по впровадженню його почину на підприємствах.

У болгарській промисловості, зокрема на Софійському заводі слабострумової апаратури ім. К. Ворошилова, в 1952 р. за почином А. Жандарової і О. Агафонової успішно працювали 544 робітники, 113 бригад завоювали звання «Бригада відмінної якості». Продукція відмінної якості, яку випускав завод, становила 99,93% [10, ф. 228, оп. 1, спр. 13, арк. 66; 7, ф. 175, оп. 1, спр. 56, арк. 2—3].

Розгортанню змагання за поліпшення якості продукції сприяло впровадження весною 1951 р. з ініціативи софійських робітників почину радянського новатора В. Ворошина — за високу культуру виробництва. Це відразу дало позитивні наслідки. Так, на Софійському механічному заводі значно прискорилося виконання виробничого плану, а на комбінаті «Руно» продуктивність праці зросла на 10—15% [9, ф. 1, оп. 8, спр. 13, арк. 118—119]. У 1954 р. на електрофарфоровому заводі ім. В. І. Леніна в Старозагорському окрузі за цим почином працювали 420, в 1957 р. на Димитровградському хімкомбінаті — понад 1 тис. робітників [7, ф. 174, оп. 7, спр. 22, арк. 2; 11, ф. 2, оп. 1, спр. 505, арк. 87].

Поширення набув також метод радянського інженера Ф. Ковальова — ініціатора єдиного комплексного методу роботи. Спочатку цей почин був впроваджений у листопаді 1950 р. на п'яти софійських підприємствах. Результати були вищі очікуваних. Виконання планів підвищилося з 102 до 114% [7, ф. 55, оп. 6, спр. 20, арк. 46]. Дальшому розгортанню руху за впровадження методу Ф. Ковальова сприяла проведена в травні 1952 р. з ініціативи Софійського міськкому БКП нарада інженерно-технічних працівників і передовиків виробництва столиці, на якій обговорювався досвід впровадження цього почину [9, ф. 1, оп. 9, спр. 22, арк. 122—145].

На машинобудівних і металообробних підприємствах Болгарії широко впроваджувався почин швидкісної обробки металу, розроблений лауреатами Державної премії СРСР токарями Г. Борткевичем, П. Биковим і М. Чикирьовим. Рух болгарських швидкісників ширився з кожним роком. Якщо, наприклад, на машинобудівних і металообробних підприємствах Софії в 1949 р. за цим методом працювали 12 чол., то в 1950 р. — 20 чол., а у вересні 1951 р. — 45 чол. У цілому на підприємствах машинобудівної про-

мисловості метод швидкісної обробки металу в 1950 р. освоїли понад 180 чол. [10, ф. 228, оп. 1, спр. 15, арк. 740; 7, ф. 166, оп. 1, спр. 23, арк. 3]. Новим поштовхом для розгортання руху швидкісників послужило перебування в Болгарії восени 1951 р. М. Чикирьова, який відвідав багато підприємств і брав участь у зустрічах по обміну досвідом роботи. Про високі досягнення по застосуванню методу швидкісної обробки металу йшлося в листах болгарських робітників до радянських ініціаторів цього методу роботи. Так, в листі Центральної ради профспілок Болгарії на ім'я М. Чикирьова з нагоди 34-ї річниці Великого Жовтня підкреслювалося, що болгарські металісти високо оцінили метод швидкісного різання металу і з великим ентузіазмом застосовують його [8, ф. 1, оп. 10, спр. 679, арк. 207—208].

Метод силового різання металу, запроваджений радянським токарем В. Колесовим, вперше застосував токарь Софійського заводу запасних частин І. Вербанов. Це дало йому змогу виконувати виробничі норми на 400%. Приклад І. Вербанова наслідували всі токарі заводу. З метою популяризації цього почину 22 травня 1952 р. на заводі відбулася нарада з участю голів профспілкових комітетів, інженерно-технічних працівників, керівників і передовиків машинобудівних підприємств Софійського та інших округів країни [4, с. 670].

На підприємствах хімічної промисловості з успіхом застосовувався почин Г. Маслової — дотримання технологічного режиму в оптимальних межах. Першою за цим почином почала працювати у 1954 р. на Димитровградському хімкомбінаті апаратниця синтезного цеху І. Делева. До кінця 1955 р. його освоїли понад 170 чол. [6, ф. 1, промисловий відділ, спр. 405, арк. 68]. У 1957 р. головним показником трудового суперництва на підприємствах хімічної промисловості була робота за почином Г. Маслової. Понад 3,7 тис. робітників були удостоєні звання ударника праці, 648 — кращого за професією, 56 — зразкового службовця [7, ф. 174, оп. 7, спр. 22, арк. 2].

У будівельній промисловості широко впроваджувався метод швидкісної кладки, запропонований лауреатом Державної премії СРСР В. Корольовим. Так, знатний болгарський будівельник Ф. Стоїменов, працюючи за цим методом, у 1951 р. встановив рекорд країни по швидкій кладці: за восьмигодинний робочий день він уклав 38,5 кубометрів цегли [10, ф. 228, оп. 1, спр. 3, арк. 7].

У різних галузях промисловості з успіхом впроваджувався також почин радянського новатора В. Бирюкова — шефство досвідчених інженерів, техніків, робітників над молодими робітниками. Так, в 1954 р. на Димитровградському хімкомбінаті 406 висококваліфікованих робітників, інженерів і техніків взяли шефство над 722 молодими робітниками, наступного року 99 висококваліфікованих робітників навчали 200 молодих робітників [6, ф. 1, промисловий відділ, спр. 233, арк. 8, 14—15, спр. 405, арк. 68].

Особливо масовим у промисловості було змагання за краще використання матеріальних ресурсів, всебічну економію сирови-

ни. В Радянському Союзі ініціаторами цього почину були лауреати Державної премії прядильниці М. Рожньова і ткаля Л. Кононенко з Купавинської тонкосуконної фабрики. Його підхопили лауреати Державної премії СРСР бригадир фабрики «Паризька комуна» Л. Корабельникова і старший майстер Московської фабрики шкіряних виробів Ф. Кузнецов, які закликали до комплексної економії всіх виробничих ресурсів. Слідом за ними лауреати Державної премії СРСР новатори Московської взуттєвої фабрики «Буревісник» комуніст М. Левченко і комсомолец Г. Муханов розгорнули змагання за зниження собівартості продукції за всіма елементами витрат на кожній виробничій операції.

Одними з перших запровадили почин М. Рожньової і Л. Кононенко робітники Софійської текстильної фабрики ім. Е. Тельмана. Їх підтримали трудівники всіх підприємств текстильної промисловості. Було внесено 3,2 тис. цінних пропозицій по розкриттю і використанню внутрішніх ресурсів підприємств, що дало змогу зекономити сотні тисяч левів.

Ініціаторами боротьби за комплексну економію сировини, матеріалів і випуск понадпланової продукції, за прикладом Л. Корабельникової і Ф. Кузнецова, в Болгарії виступили робітники вагоноремонтного заводу ім. А. Жданова, фабрики «Пролетарій» та ін. Протягом декількох місяців на софійських підприємствах було укладено 10,3 тис. індивідуальних і понад 6,5 тис. колективних договорів про змагання за економію сировини і матеріалів [9, ф. 5, оп. 9, спр. 6, арк. 17].

У 1952 р. Л. Корабельникова відвідала Болгарію. Вона зустрічалася з робітничими колективами багатьох підприємств, ділилася з ними досвідом роботи. Зокрема, Л. Корабельникова побувала на Димитровградському хімкомбінаті. З цим колективом її зв'язувала тісна дружба. Стахановець комбінату Ц. Ніколов зазначав у листі 20 жовтня 1952 р., адресованому Л. Корабельниковій: «У своїй роботі я завжди керувався багатим досвідом радянських братів. Своїми досягненнями я зобов'язаний тільки їм. Ми гаряче дякуємо Вам за відвідання нашої країни і нашого комбінату. Ваші цінні вказівки допоможуть нам швидше побудувати соціалізм у нашій країні» [8, ф. 1, оп. 10, спр. 681, арк. 10]. Ділові стосунки Ц. Ніколов та Л. Корабельникова підтримували довгі роки.

У боротьбі за підвищення продуктивності праці, зниження собівартості і поліпшення якості продукції велике значення мало впровадження почину М. Левченко і Г. Муханова. Ініціаторами цієї справи виступили Софійська партійна організація і робітники підприємств столиці. Першими впровадили почин 16 жовтня 1951 р. бригади О. Крумової та Н. Полікарпової з комбінату «Руно», які за 21 робочий день зекономили 450 тис. левів [9, ф. 1, оп. 8, спр. 17, арк. 257; 12]. На початку 1952 р. за цим почином працював уже весь колектив комбінату. Лише за 15 днів було досягнуто 1,4 млн. левів економії [13]. У травні 1952 р. цей почин підтримали 7,5 тис. робітників на 145 софійських підприємствах. Економічний ефект від його впровадження становив 129 млн. левів [9, ф. 1, оп. 8, спр. 13, арк. 100—101, оп. 9, спр. 2; арк. 3]. Бюро

Софійського міськкому БКП у грудні 1952 р. констатувало, що «жоден почин не мав такої популярності, як почин М. Левченко і Г. Муханова» [9, ф. 1, оп. 9, спр. 17, арк. 162—163].

На багатьох підприємствах з успіхом впроваджувались одночасно декілька починів. Наприклад, на заводі слабострумової апаратури ім. К. Ворошилова в 1952 р. за почином М. Левченко і Г. Муханова працювали 18 бригад у складі 274 робітників (було досягнуто 262,5 тис. левів економії), за почином А. Жандарової і О. Агафонової працювали 18 бригад у складі 220 робітників, за методом Ф. Ковальова — 22 бригади в складі 220 чол. (економія становила 167 тис. левів). На заводі сильнострумової апаратури ім. В. Коларова за почином М. Левченко і Г. Муханова працювало 149 чол. (економія — 178,3 тис. левів), за почином А. Жандарової і О. Агафонової — 75 чол. (економія — 33,3 тис. левів), за методом Ф. Ковальова — 11 чол. (економія — 11,9 тис. левів) [10, ф. 230, оп. 1, спр. 112, арк. 8—9]. У 1954 р. на цих заводах, крім згаданих вище починів, були запроваджені також почини М. Чикирьова, В. Колесова, В. Ворошина, розгорнулося змагання за звання колективів стахановської праці, відмінників виробництва і кращих за професією. Робітники, які освоїли ці методи роботи, виконували виробничі норми на 150—210% [10, ф. 229, оп. 1, спр. 16].

Масове впровадження прогресивних методів праці дало великий економічний ефект. Так, у 1952 р. на підприємствах всіх міністерств був запроваджений почин М. Левченко і Г. Муханова, завдяки чому на 96 підприємствах міністерства важкої промисловості було зекономлено понад 14,1 млн. левів, на 180 підприємствах міністерства легкої промисловості економічний ефект становив понад 5 млн. левів, на 76 підприємствах міністерства поставок і харчової промисловості — 2,8 млн. левів, на підприємствах міністерства транспорту — понад 13 млн. левів [6, ф. 1, промислово-транспортний відділ, спр. 173, арк. 3, спр. 238, арк. 2, спр. 248, арк. 95; 7, ф. 55, оп. 10, спр. 80, арк. 58].

Отже, творче використання болгарським робітничим класом досвіду радянських новаторів і передовиків виробництва, всебічне співробітництво радянського і болгарського робітничого класу було одним з вирішальних факторів побудови соціалізму в Болгарії. «Трудящі Болгарії, — підкреслювала ЦР ЗРПС у привітанні на адресу ВЦРПС з нагоди 40-річчя Великого Жовтня, — безмежно вдячні славній КПРС і радянському народу за їх постійну братерську, безкорисливу допомогу в будівництві соціалізму. Болгарський робітничий клас щиро береже і зміцнює непорушну болгаро-радянську дружбу і, вірний великим ідеям Жовтня, неухильно і впевнено йде до повної перемоги соціалізму» [8, ф. 1, оп. 10, спр. 1252, арк. 20—23].

Збулося геніальне передбачення В. І. Леніна про те, що досвід соціалістичного будівництва в Радянській Росії «буде корисний для майбутніх пролетарських революцій» [2, т. 44, с. 39].

Соціалістичне змагання, творчі зв'язки робітничого класу двох братніх країн мають велике значення і на сучасному етапі, коли

болгарський народ під керівництвом Комуністичної партії виконує програму побудови розвинутого соціалістичного суспільства.

1. Маркс К. Капітал: Передмова до першого видання // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. Т. 23. 2. Ленін В. І. III Конгрес Комуністичного Інтернаціоналу, 22 черв. — 12 лип. 1921 р.: Доповідь про тактику РКП, 5 лип. // Повне збір. творів. Т. 44. 3. Димитров Г. Избранные произведения. В 3 т. М., 1984. Т. 3. 4. История на профсъюзното движение в България. София, 1973. 5. За по-нататъшно развитие на ударничество и стахановско движение у нас. София, 1951. 6. Централен партиен архив при ЦК на БКП. 7. Централен държавен архив на НРБ. 8. Централный архив ВЦСПС. 9. Градски партиен архив (София). 10. Софийски градски и окръжен държавен архив. 11. Окръжен партиен архив (Стара Загора). 12. Работническо дело. 1952. 23 януари. 13. Работническо дело 1952. 31 януари. 14. Знаме на труда. 1944. 10 ноември.

Краткое содержание

Рассматривается творческое использование болгарским рабочим классом опыта советского рабочего класса в борьбе за социалистическую индустриализацию страны в период строительства основ социализма. Акцентируется внимание на развитии в болгарской промышленности движения последователей советских новаторов и передовиков производства. Сделан вывод, что всемерное развитие связей рабочего класса двух братских стран имеет большое значение на современном этапе строительства развитого социалистического общества в Болгарии.

Стаття надійшла до редколегії 04. 06. 84

О. А. ВАСЮТА, асп.,
Львівський університет

ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНІ ЗВ'ЯЗКИ ТРУДЯЩИХ СРСР І ПОЛЬЩІ В РОКИ ЧАСТКОВОЇ СТАБІЛІЗАЦІЇ КАПІТАЛІЗМУ (1924—1928)

Проблемі інтернаціональної солідарності між трудящими СРСР і Польщі у роки часткової стабілізації капіталізму не присвячено поки що спеціальних досліджень, але її окремі аспекти знайшли відображення у працях радянських істориків А. І. Авруса, О. І. Андрушка, П. Н. Ольшанського, В. Ю. Твердохліба, С. М. Фалькович, В. П. Чугайова та ін. [3; 4; 8; 9; 10].

Автор цієї статті поставив своїм завданням узагальнити наявні дослідження зі згаданої проблеми й на конкретному фактичному матеріалі розглянути деякі аспекти інтернаціональної солідарності народів СРСР з революційною боротьбою трудящих Польщі.

В 1924 р. у капіталістичному світі почався період стабілізації. На відміну від інших капіталістичних країн, де перехід до неї супроводжувався деяким збільшенням виробітку продукції, інфляція і спад промислового виробництва залишалися основними ризиками економіки Польщі протягом усього 1924 р. Прагнути розв'я-

зати суперечності, що роздирали країну, польські капіталісти посилили експлуатацію робітничого класу, який у відповідь на це ще активніше виступив на боротьбу за свої права.

Погіршення міжнародного та внутрішнього становища Польщі використали пілсудчики, які в травні 1926 р. здійснили державний переворот і встановили реакційний санаційний режим. Незважаючи на підтримку режиму з боку поміщиків та капіталістів, йому не вдалося здобути широку соціальну опору всередині країни. Компартія Польщі, посилюючи свій вплив у масах, скеровувала трудящих на боротьбу проти санаційного режиму. Всю країну охопила широка хвиля страйків і масових виступів безробітних.

Трудящі Радянського Союзу з великою симпатією ставилися до самовідданої боротьби польського робітничого класу і селянства проти гніту буржуазії та поміщиків. Через профспілкові організації радянський народ надавав моральну й матеріальну допомогу страйковому рухові польського пролетаріату. Так, під час страйку гірників Верхньої Сілезії весною — літом 1924 р. ЦК профспілки гірників СРСР перевів польським страйкарям 1 тис. крб. Пленум ЦК профспілки швейної промисловості, що зібрався 14 травня 1924 р., за дорученням профспілкових мас звернувся до пролетаріату всіх країн із закликом об'єднати зусилля на захист профспілок Польщі [7, т. 4, с. 248, 398].

Радянські люди, дізнавшись про страйк польських металістів, що проходив у серпні — вересні 1925 р. і охопив понад 5 тис. робітників, всебічно підтримали його. Центральний Комітет Всесоюзного з'їзду металістів у відозві до польських братів по класу висловив захоплення їхньою боротьбою і глибоке переконання в тому, що вона закінчиться повною перемогою, а також надіслав понад 5 тис. крб. зі страйкового фонду [20, ф. 2595, оп. 1, спр. 643, арк. 26, 33; 12, 1925, 6 серп.]. Всього в 1925 р. профспілкою металістів СРСР у Польщу було переведено 7 тис. крб. [19, ф. 5451, оп. 10, спр. 229, арк. 1].

Із встановленням санаційного режиму в Польщі посилювався наступ буржуазії на життєвий рівень робітничого класу: замість восьмигодинного вводився дев'яти-, десяти-, дванадцятигодинний робочий день, знижувалася зарплата.

Радянські профспілки, висловлюючи почуття глибокої солідарності з трудящими масами Польщі, постійно надсилали грошову допомогу для підтримки страйкарів. ЦК профспілки робітників хімічної промисловості, наприклад, у лютому 1926 р. перевів у Польщу 1 тис. крб. Таку ж суму відправила профспілка радянських торговослужбовців для страйкуючих службовців Польщі, а профспілка робітників шкіряної промисловості СРСР польській профспілці надіслала 700 крб. [19, ф. 5451, оп. 10, спр. 299, арк. 3, 10, 44].

У березні 1927 р. під час страйку лодзінських текстильників ЦК профспілки текстильної промисловості Країни Рад вирішив відправити на допомогу страйкарям 10 тис. крб., про що повідомив профспілку Польщі [12, 1927, 9 берез., 3 квіт.; 11, 1927, № 8, с. 19]. Загальний страйк текстильників Лодзі та Лодзінського ок-

ругу, який охопив понад 100 тис. робітників, викликав особливо великий відгук серед радянських людей [15, 1928, 21 сент., 7, 9 окт.; 13, 1928, № 40, с. 1; 11, 1928, № 22, с. 21]. Свою міжнародну солідарність трудящі виявляли на численних мітингах та зборах, приймаючи рішення про відчислення певного процента від зарплати або відпрацювання всім колективом декількох годин у фонд допомоги лодзінським страйкарям [19, ф. 5457, оп. 12, спр. 205, арк. 26, 27; 15, 1928, 21, 23 окт.].

Значного розмаху в ці роки набула боротьба проти терору в Польщі та організація міжнародних і національних кампаній солідарності з його жертвами. Виражаючи почуття глибокої симпатії до ув'язнених польських революціонерів, трудящі Радянського Союзу взяли активну участь у кампаніях допомоги політв'язням. Спочатку цю роботу спрямовувала Центральна комісія по збору пожертвувань на користь політичних в'язнів у Польщі, яку очолював Ю. Мархлевський. А з листопада 1922 р. розпочала роботу Міжнародна організація допомоги борцям революції (МОДР), створена з ініціативи робітничого класу Країни Рад. По її лінії в СРСР була організована шефська допомога польським політв'язням.

Однією з найбільш дійових форм інтернаціональної солідарності радянської секції МОДРу була морально-політична і матеріальна допомога політичним в'язням у польських тюрмах. Так, у 1923 р. МОДР СРСР надіслав на адресу Червоної Допомоги Польщі (МОДР Польщі) 17 тис., у 1924 р. — понад 155 тис., а за 4 місяці 1925 р. — майже 182 тис. крб. [19, ф. 8265, оп. 1, спр. 1, арк. 110]. На 1 січня 1924 р. 72% політв'язнів у Польщі одержували модрівську допомогу [3, с. 32].

Трудящі Країни Рад неодноразово підкреслювали, що вони ніколи не забудуть тих польських революціонерів, які разом з ними боролися за встановлення Радянської влади і будуть допомагати їм як морально, так і матеріально [20, ф. 2717, оп. 1, спр. 169, арк. 91].

Однією з центральних кампаній, спрямованих проти білого терору у Польщі в 1924 р., була боротьба МОДРу та інших прогресивних організацій світу за визволення С. Ланьцуцького, депутата сейму від Компартії Польщі, якому загрожувала смертна кара через провокаційне звинувачення у державній зраді. В підсумку напружена боротьба за визволення польського комуніста ознаменувалася перемогою: 25 серпня 1928 р. він був звільнений із тюрми [15, 1928, 26 авг.; 17, ф. 2, оп. 1, спр. 445, арк. 29].

Широкий відгук серед радянських людей одержала справа комуністів А. Вечоркевича та В. Багінського, колишніх офіцерів польської армії, яких наклепницьки звинуватили в організації вибуху порохового складу у Варшавській цитаделі і засудили до страти. Радянський уряд звернувся до уряду Польщі з пропозицією обміну ув'язнених комуністів на польських громадян, засуджених у СРСР за контрреволюційну діяльність. Але поблизу радянського кордону польські комуністи були вбиті жандармом у присутності декількох офіційних представників польської влади

[20, ф. 1, оп. 1, спр. 2716, арк. 20—21; 16, 1925; № 7, с. 9]. Це викликало обурення у трудящих СРСР та світової прогресивної громадськості. У Виконком МОДРу надійшло понад 2 тис. резолюцій протесту, прийнятих на мітингах у Радянському Союзі і Західній Європі [14, 1926, № 2, с. 84—85].

Модрівські кампанії не завжди закінчувалися успішно, але вони були школою пролетарської солідарності для широких трудящих мас Радянської країни, виховували радянських людей справжніми інтернаціоналістами.

Після встановлення диктатури Пілсудського репресії в Польщі набули масового характеру. Намагаючись придушити революційний рух, польська буржуазія розправлялася з усіма його проявами. Кількість польських політв'язнів постійно зростала. Якщо в 1923 р. їх налічувалося 2,5 тис., то в 1924 р. ця цифра подвоїлась, а в 1926 р. досягла 6 тис. і продовжувала збільшуватися [19, ф. 8265, оп. 1, спр. 15, арк. 92; 17, ф. 2, оп. 1, спр. 445, арк. 29]. Жоден день не проходив без нового політичного процесу, без нових арештів і знущань над політв'язнями [19, ф. 8265, оп. 1, спр. 15, арк. 1].

Трудящі Країни Рад на зборах і мітингах одногосно приймали резолюції протесту проти білого терору в Польщі, проти знущань над політв'язнями. Одну з таких резолюцій, наприклад, у липні 1926 р. прийняли робітники Москви [16, 1926, № 14, с. 13]. ЦК Компартії Західної України звернувся до трудящих Радянської України із закликом допомогти в боротьбі проти провокацій та знущань польських катів над українським населенням [12, 1924, 10 квіт.]. Трудящі Києва відразу ж відгукнулися на цей заклик і виділили 20 тис. крб. для надання допомоги робітникам та селянам Західної України, які боролися проти насильства буржуазно-поміщицької влади [12, 1924, 8 жовт.].

Коли на Західній Україні у 1925 р. повінь знищила всі посіви, трудящі УРСР через Український Червоний Хрест надали допомогу голодаючим західноукраїнським селянам у сумі 100 тис. крб. і декілька десятків тисяч пудів хліба [20, ф. 257, оп. 1, спр. 395, арк. 56, 76; 12, 1928, 14 берез.].

Модрівці СРСР у Польщі при Радянському посольстві також активно підтримували політв'язнів, збираючи для них гроші та одяг. Напередодні святкування нового 1927 р. вони зібрали для дітей польських революціонерів понад 850 доларів, які передали в ЦК Варшавського МОДРу [19, ф. 8265, оп. 3, спр. 17, арк. 33, 37].

У 1927 р. кампанії протесту проти білого терору в Польщі набули особливого розмаху. Так, 1 січня 1927 р. Всеукраїнський ЦК МОДР звернувся із закликом до всіх модрівців, робітників та селян Радянської України допомогти ув'язненим революціонерам, організувати збори, мітинги, демонстрації протесту [12, 1927, 1 січ.]. У цьому ж місяці ЦК МОДР Білорусії перевів в ЦК МОДР СРСР 4,3 тис. крб. для надання допомоги політв'язням у підшефних в'язницях Польщі та Західної Білорусії. 8 березня 1927 р. на багатьох фабриках і заводах Білоруської РСР робітники виріши-

ли відпрацювати по дві години у фонд допомоги жертвам терору в Польщі. За короткий період було зібрано понад 70 тис. крб. і 15 тис. пудів хліба [5, с. 454, 471—472; 11, 1927, № 14, с. 21—22]. На зборах модрівського осередку киргизького села Біловодське окремі трудівники віддали всі свої заощадження на користь польських політв'язнів. Всього було зібрано і відправлено в Польщу 149 крб. [16, 1926, № 5, с. 14]. Модрівці повітряного флоту СРСР зібрали для ув'язнених революціонерів Польщі 3 тис. крб. А в Комі АРСР під час проведення тижня МОДРу для політв'язнів підшефної львівської тюрми було зібрано понад 400 крб. [16, № 14, с. 16, № 4, с. 16].

Допомога радянських людей була високо оцінена в'язнями польських тюрем. Від їхнього імені представник Компартії Польщі на II Міжнародній конференції МОДР, що проходила в березні—квітні 1927 р. у Москві, висловив вдячність трудящим СРСР [6, с. 12].

XV з'їзд ВКП(б), який відбувся у грудні 1927 р., підкреслив величезне значення міжнародної пролетарської солідарності, ролі міжнародної діяльності трудящих мас СРСР і закликав неухильно «зміцнювати братерські зв'язки солідарності з пролетаріатом всіх країн, робити СРСР з кожним роком дедалі могутнішим форпостом світової соціалістичної революції» [2, т. 4, с. 21]. Ідеї з'їзду стали основою інтернаціональної діяльності трудящих СРСР.

Кінець часткової стабілізації капіталізму ознаменувався загостренням класових боїв у Польщі, посиленням репресій проти трудящих. З 1 липня 1928 р. вступив у силу декрет, який передбачав відміну особливого режиму для політв'язнів і ставив їх у всіх відношеннях на один рівень зі злочинцями. Компартія Польщі разом з Червоною Допомогою опублікувала відозву до трудящих усього світу із закликом боротися проти прирівняння політв'язнів до злочинців, проти реакційного польського уряду [17, ф. 226, оп. 1, спр. 20, арк. 67, 128; 16, № 14, с. 2].

Народи Радянського Союзу першими відгукнулися на цей заклик. Так, у Центральному районі Ленінграда було зібрано понад 29 тис. підписів під протестом проти «нового» режиму в польських тюрмах, а також 12,3 тис. крб. для надання допомоги політв'язням [11, 1928, № 15, с. 3, № 14, с. 27]. Згідно з постановою Президії МОДР УРСР 1—10 листопада 1928 р. пройшла кампанія допомоги політв'язням Польщі і Західної України під гаслами протесту проти білого терору, за активну допомогу польським трудящим. «Робітники і селяни, — зазначалося у відозві, — виконаємо свій інтернаціональний обов'язок, проведемо енергійно і спільно цю важливу інтернаціональну кампанію, не дамо нашим братам та їхнім сім'ям загинути» [20, ф. 257, оп. 1, спр. 672, арк. 127]. Протягом 1923—1929 рр. МОДР СРСР зібрав для політв'язнів капіталістичних країн, в тому числі і польських, близько 7 млн. крб. [19, ф. 8265, оп. 1, спр. 15, арк. 123, ф. 5451, оп. 15, спр. 385, арк. 4].

Окрім великої матеріальної допомоги, яку радянські люди надавали польським політв'язням, не менш важливу роль відіграва-

ла й моральна підтримка, що надихала на мужність і стійкість у боротьбі, вселяла ув'язненим революціонерам віру в перемогу.

Важливою формою інтернаціональної роботи було шефство радянських модрівських організацій над політв'язнями Польщі. Воно здійснювалося шляхом листування з політв'язнями, наданням матеріальної допомоги ув'язненим революціонерам та їхнім сім'ям. Для збору коштів організовувалися інтернаціональні суботники та недільники, засів «інтернаціональних гектарів» тощо. Деякі підприємства зачисляли окремих політв'язнів у свій штат, відробляли за них виробничу норму, а зароблені таким чином гроші пересилали у фонд МОДР Польщі [19, ф. 8265, оп. 1, спр. 56, арк. 525, спр. 1, арк. 10]. Наприклад, робітники Тамбовських залізничних майстерень зачислили у свій колектив 5 польських політв'язнів, виконували за них роботу, а гроші надсилали у Польщу через МОДР СРСР [14, 1923, 15 авг.].

Шефська робота розширювалась. Якщо в 1924 р. модрівські організації СРСР шефствували над політв'язнями 24, то у 1928 р. — 60 польських тюрем. Так, Московська область стала шефом політв'язнів 7, Ленінградська — 5, Україна — 15, Білорусія — 13, Північний Кавказ — 4, Узбекистан та Якутія — 3, Дагестан, Вірменія, Грузія, Казахстан і Киргизія — по 2 польські тюрми [19, ф. 8265, оп. 1, спр. 4, арк. 229—235, 378—379].

Найпоширенішою формою інтернаціональних зв'язків трудящих Радянської країни з польськими політв'язнями були листи від робітничих колективів, колгоспників, представників радянської інтелігенції, студентської молоді, школярів. У цьому листуванні знайшли відображення реальність, успіхи соціалістичного будівництва у Країні Рад, які переконували політв'язнів у необхідності подальшої наполегливої боротьби за соціальне визволення. Текст кожного листа обговорювався на зборах модрівських осередків, а листи-відповіді політв'язнів публікувалися в періодичній пресі, вміщувалися у стінгазетах, транслювалися по радіо [19, ф. 8265, оп. 1, спр. 1, арк. 27].

Велику допомогу надавали радянські люди польським політемігрантам. Питання політеміграції знаходилися в центрі уваги Президії та Секретаріату ЦК МОДР СРСР. Вони орієнтували діяльність первинних модрівських організацій на індивідуальний підхід до політемігрантів, постійне піклування про них. «На долю членів МОДР СРСР, — зазначалося в одному з листів ЦК МОДР, — випало почесне завдання братерського прийому і допомоги революційним борцям, політемігрантам інших країн» [19, ф. 8265, оп. 1, спр. 7, арк. 126].

Після приїзду в Радянський Союз політемігранти одержували матеріальну допомогу, житло, безкоштовне медичне обслуговування, їх влаштовували на роботу, направляли вчитися в вузи та технікуми. Найбільша кількість політемігрантів прибувала з Польщі. Так, у 1926 р. 55% загальної кількості політемігрантів приїхали до Радянського Союзу з Польщі. Протягом 1925—1927 рр. на Україну прибула значна кількість польських політемігрантів [19, ф. 8265, оп. 1, спр. 9, арк. 219, спр. 7, арк. 126].

Важливу роль у зміцненні інтернаціональних зв'язків між трудящими СРСР і Польщі відіграв приїзд у 1927 р. в нашу країну польської робітничо-селянської делегації, члени якої мали змогу побачити величні звершення трудящих першої в світі країни соціалізму. Члени делегації не одержали від польських властей офіційного дозволу на виїзд до СРСР і тому змушені були пробиратися нелегально. Вони брали участь у святкуванні 10-ї річниці Великого Жовтня, в роботі Всесвітнього конгресу друзів СРСР 10—12 листопада 1927 р., протягом двох місяців знайомилися з життям трудящих Країни Рад [18, ф. 1, оп. 51, спр. 535, арк. 3, 4, 9, 10; 7, т. 5, с. 217—222; 15, 1927, 11, 18 нояб.]. Після повернення на батьківщину члени польської делегації виступали перед робітниками, в комуністичній пресі, де розповідали правду про будівництво соціалізму в Радянському Союзі, про життя радянських людей, розвінчували наклепи буржуазної пропаганди. Це посилювало симпатію до першої країни соціалізму, надихало польських трудящих на боротьбу проти імперіалізму і реакції [18, ф. 1, оп. 51, спр. 539, арк. 7; 12, 1928, 10 лют.].

Отже, в роки часткової стабілізації капіталізму, незважаючи на перешкоди з боку санаційного польського уряду, солідарність між народами СРСР і Польщі зміцнювалася, набувала нових форм, наповнювалася новим змістом, охоплювала дедалі ширші маси трудящих. Саме у систематичній та багатогранній допомозі Країни Рад міжнародному пролетаріатові В. І. Ленін вбачав реальне втілення інтернаціонального обов'язку радянського народу і вимагав ставитися до нього з усією серйозністю і відповідальністю. «Радянська Росія, — підкреслював В. І. Ленін, — вважає найбільшою гордістю допомагати робітникам усього світу в їх важкій боротьбі за повалення капіталізму» [1, т. 45, с. 265].

Інтернаціональні зв'язки трудящих СРСР і Польщі витримали історичну перевірку часом і стали могутнім стимулом активізації творчої, революційної енергії народів, ефективним засобом пропаганди досягнень радянських людей по соціальній перебудові життя на соціалістичних засадах.

1. *Ленін В. І.* IV конгрес Комуністичного Інтернаціоналу // Повне збір. творів. Т. 45. 2. Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. 8-е вид., доп. і випр. К., 1980. Т. 4. 3. *Аврус А. И.* Мопровские кампании против террора в Польше // Сов. славяновед. 1979. № 3. 4. *Андрушко О. І.* Діяльність партійних організацій України по зміцненню братерських зв'язків з трудящими Західної України (1921—1925) // Укр. іст. журн. 1974. № 3. 5. Борьба трудящихся Западной Белоруссии за национальное и социальное освобождение и воссоединение с БССР. Минск, 1969. Т. 1. 6. II Международная конференция МОПРа, 24 марта — 5 апр. 1927 г.: Отчет Исполкома МОПР. М., 1927. 7. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. М., 1967. 8. *Ольшанский П. Н., Фалькович С. М.* Интернационалистская политика КПСС в советско-польских отношениях // СССР и Польша: Интернациональные связи — история и современность: В 2 т. М., 1977. Т. 1. 9. *Твердохліб В. Ю.* Солідарність у боротьбі за визволення: Допомога громадськості Країни Рад західноукраїнським трудящим у боротьбі за возз'єднання в єдиній Українській державі (1917—1939). Львів, 1978. 10. *Чугаєв В. П.* В борьбе против фашизма и угрозы войны: Из истории интернациональной солидарности трудящихся Польши и Западной Украины в борьбе против наступления фашизма и роста военной опасности (1933—1939). К., 1980.

11. Бюллетень ЦК МОПР ССРСР. 12. Комуніст. 13. Международное рабочее движение. 14. МОПР (Москва). 15. Правда. 16. Путь МОПРа. 17. Державний архів Івано-Франківської області. 18. Державний архів Львівської області. 19. Центральний державний архів Жовтневої революції, вищих органів державної влади і органів державного управління СРСР. 20. Центральний державний архів Жовтневої революції, вищих органів державної влади і органів державного управління УРСР.

Краткое содержание

На основе различных источников и материалов освещены разносторонние формы интернациональных связей трудящихся СССР и Польши в период частичной стабилизации капитализма, показано значение морально-политической и материальной помощи, оказываемой общественными организациями СССР польскому революционному движению.

Стаття надійшла до редколегії 12. 02. 85.

*А. М. ЧЕРНЕНКО, проф.,
Дніпропетровський університет
В. М. МОРОКО, доц.,
Запорізький університет*

УЧАСТЬ БОЛГАРСКИХ ИНТЕРНАЦИОНАЛИСТОВ У ВОЕННО-БОЙОВОЙ РАБОТЕ БОЛЬШОВИКОВ (1905—1907)

Перша буржуазно-демократична революція у Росії стала видатною подією в історії не тільки нашої країни, а й світового революційного руху. У багатьох країнах початок революції викликав хвилю масової солідарності з її борцями. Виявом цього була матеріальна і моральна підтримка героїчної боротьби трудящих Росії, безпосередня участь зарубіжних інтернаціоналістів у революції, зокрема в роботі більшовицьких організацій.

Серед зарубіжних революціонерів, що сприяли російській революції, були представники Болгарії, які брали участь у воєнно-бойовій роботі більшовиків.

Відомо, що більшовицька партія приділяла значну увагу організаційно-практичній підготовці збройного повстання, зокрема виконанню резолюції III з'їзду РСДРП, яка вимагала «вжити найенергійніших заходів до озброєння пролетаріату» [2, с. 109]. Болгарські інтернаціоналісти допомагали налагодити придбання зброї за кордоном.

Цей епізод знайшов лише побіжне відображення в історичних та історико-партійних працях. У загальних рисах роботу болгарських революціонерів висвітлюють автори, які розглядають болгаро-російські революційні зв'язки [18; 21; 22; 29]. Певний матеріал з цього питання міститься у дослідженнях про Р. Аврамова і Б. Стомонякова [16; 17; 23; 26]. Окремо виділимо статті болгарських дослідників, які спеціально розглядали участь болгар в одній із акцій транспортування зброї в Росію [24; 25; 27; 28].

У зв'язку з недостатньою розробкою питання автори цієї статті ставлять за мету систематизувати матеріал і доповнити його

го даними з публікацій документів, у тому числі архівних, і спогадів, які здебільшого стали бібліографічною рідкістю і залишилися поза увагою славистів [6; 8; 11; 15].

Допомогу болгарських революціонерів уже в перші місяці революції використала Бойова технічна група при Петербурзькому більшовицькому комітеті, яка після III з'їзду РСДРП перейшла в безпосереднє розпорядження ЦК партії і стала практичним центром підготовки збройного повстання.

У січні 1905 р. члени групи розпочали підготовку до виробництва ручних бомб для робітничих дружин. Потрібні були бомби сильнодіючі і водночас нескладної конструкції, адже передбачалось їх виготовлення в кустарних майстернях.

Цей напрям роботи групи знайшов повну підтримку В. І. Леніна, який у вересні 1905 р. писав: «Бомба перестала бути зброєю одиночки-«бомбіста». Вона стає *необхідною річчю народного озброєння*» [1, с. 255].

Один з членів групи М. П. Скосаревський у лютому 1905 р. поїхав в Женеvu до В. І. Леніна по допомогу, а звідти відправився у Болгарію, де зустрівся з талановитим інженером — македонським революціонером Н. Тюфекчиевим. Болгарин-більшовик Б. Стомоняков, про вклад якого у військово-технічну підготовку повстання нижче йтиметься, характеризував Н. Тюфекчиева як «блискучого «техніка» македонської революційної організації, винахідника і фабриканта македонських ручних бомб» [8, с. 98]. Діяльність Н. Тюфекчиева підтверджує цю оцінку.

Півтора місяці М. П. Скосаревський був гостем Н. Тюфекчиева і за цей час детально ознайомився з виготовленням бомб. Уже в травні 1905 р. у Петербурзі почала діяти майстерня по їх виробництву. Охоронне відділення марно намагалося з'ясувати, звідки ж з'явилися у столиці бомби болгарського зразка [8, с. 65].

Як зазначалося, М. П. Скосаревський зустрівся з Н. Тюфекчиевим після поїздки до В. І. Леніна. Вірогідно, що адреса болгарського революціонера була отримана від Володимира Ілліча. Деякі дослідники навіть вважають, що за допомогою В. І. Леніна М. П. Скосаревський і Н. Тюфекчиев познайомились у Женеві. Про це, зокрема, пише Л. Т. Сенчакова [13, с. 22].

В. І. Леніна про македонського революціонера, очевидно, інформував секретар Комітету Закордонної організації більшовиків болгарин Р. Аврамов, який підтримував з Володимиром Іллічем тісний зв'язок. Збереглися листи Р. Аврамова до В. І. Леніна. Болгарський революціонер неодноразово зустрічався і розмовляв з В. І. Леніним. «Тільки що розмовляв з Іллічем», — повідомляв він 2 жовтня 1905 р. у Берн. Про іншу бесіду з В. І. Леніним Р. Аврамов писав 4 листопада 1905 р. [20, ф. 351, оп. 1, спр. 23, арк. 20, 28].

У 1929 р. в нарисаних на прохання Г. Бакалова спогадах Р. Аврамов прямо вказував, що встановлював зв'язок між македонськими революціонерами і російськими бойовими організаціями і при цьому уточнював: йшлося про бомби-македонки [3, с. 86].

При виготовленні бомб Бойова технічна група спочатку зіткнулася з серйозною перешкодою. У червні 1905 р. член групи відповідальний технік ЦК РСДРП М. Є. Буренін писав секретарю Закордонного відділу ЦК партії Н. К. Крупській: «Тепер питання інше — про озброєння. Для остаточного приготування бомб немає найсуттєвішого — запалів... Зупинка за капсулами гримучої ртуті по 2—3 грами і за бікфордовим шнуром» [10, кн. 2, с. 40]. У цьому листі М. Є. Буренін інформував, що через Одесу налагоджено зв'язок з Болгарією. Болгарські ж товариші мали змогу отримати необхідний матеріал у Франції [10, кн. 2, с. 40].

На вимогу В. І. Леніна М. Є. Буренін виїхав за кордон [4, с. 64—66]. Він повинен був відвідати Софію і Париж, щоб закупити потрібні для виготовлення бомб компоненти. Завдання вдалося виконати з допомогою Н. Тюфекчиева, який придбав у Франції для російських товаришів 5 тис. сильних запалів і декілька мотків бікфордового шнура [8, с. 51].

У 1905 р. через Болгарію на південь Росії доставлялася зброя, закуплена більшовиками у країнах Західної Європи. У Закавказзі практично все російське чорноморське узбережжя стало місцем її вивантаження. Доставка зброї, природно, не фіксувалася документально, але про її масштаби можна судити з поліцейських донесень про випадки захоплення нелегальних вантажів. Так, в ніч на 13 листопада 1905 р. потійський загін прикордонної варти захопив 800 рушниць, 58 ящиків бойових патронів і 600 штиків, а на іншій ділянці берега конфіскував баркас, який мав на борту 1200 рушниць швейцарської системи і близько 220 тис. патронів [12, с. 798]. Поліції, і це визнавалося нею, вдалося перехопити лише незначну частину зброї, що постачалася з-за кордону. Основна кількість зброї надходила за призначенням.

Велика кількість зброї, яка надходила у Росію не тільки через Болгарію, а й через Фінляндію, здобувалася зусиллями секретаря Льезької більшовицької групи сприяння РСДРП Б. Стомонякова, якого ЦК партії призначив уповноваженим у Бельгії по технічних справах. З цієї країни у Росію надходила більша частина зброї для робітничих дружин.

У другій половині 1905 р. Б. Стомоняков здійснив у Льежі ряд операцій по придбанню зброї. Так, у жовтні він передав велику партію маузерів і браунінгів члену Московського комітету більшовиків М. І. Васильєву-Южину. Ця зброя декількома партіями через Німеччину й Фінляндію надійшла до Москви і використовувалася в дні грудневого збройного повстання. З допомогою Б. Стомонякова зміг закупити сотні одиниць стрілецької зброї для СДКПіЛ Ю. Мархлевський. До кінця року болгарський революціонер виконав не одне таке замовлення [8, с. 92].

При закупці зброї та її наступному транспортуванні Б. Стомоняков вирішував багато складних проблем, пов'язаних насамперед з необхідністю дотримуватися найсуворішої конспірації. Щоб приспати пильність бельгійської місцевої влади і торговців, Б. Стомоняков заявляв, нібито зброя надсилається на Балкани для македонських, вірменських і албанських революціонерів. Доводилося

зважаючи також на активність численної закордонної агентури російського департаменту поліції.

Б. Стомоняков часто був змушений діяти через посередників — західноєвропейських соціал-демократів. Але і в цьому випадку виникали труднощі — позначалося засилля у робітничих партіях реформістів. Щоб позбутися «послуг» одного з них, бельгійця Гаспара, який, як з'ясувалося, використовував свою місію для особистого збагачення, Б. Стомонякову довелося звернутися до секретаря МСБ К. Гюїсманса [8, с. 91].

О. Д. Стасова, яка також займалася налагодженням транспортування зброї з-за кордону, зазначала у спогадах, що доводилось боротися зі спробами торговців зброєю збути неякісний товар [14, с. 82].

Надзвичайно відповідально ставився Б. Стомоняков до витрачання призначених для придбання зброї коштів. О. С. Шаповалов, який працював з ним, підкреслював, що болгарин Б. Стомоняков «втілював у собі всі ідеалістичні риси російського інтелігента-революціонера, поєднуючи їх з комерційною розважливостю і діловитістю німця» [8, с. 100]. Ці якості Б. Стомонякова стали особливо в нагоді після IV (Об'єднавчого) з'їзду РСДРП, коли новий, меншовицький ЦК партії відмовив Бойовій технічній групі у фінансуванні. Виступаючи від імені цієї групи на I Конференції військових і бойових організацій РСДРП, Ю. А. Грожан констатував, що «група позбавлена засобів і існує як торгове підприємство по закупівлі і продажу зброї» [9, с. 51].

Самовіддана діяльність болгарського революціонера викликала здивування буржуазних філістерів. Німецький торговець зброєю Шредер говорив йому: «Я дивуюся, дивлячись на вас, чому ви так стараетесь для російської революції, виторговуючи у мене для її інтересів останній сантим? Я зрозумів би вас, якщо б ви були росіянином, але ж ви — болгарин» [8, с. 101]. Незрозумілі з точки зору буржуа дії Б. Стомонякова були нормою поведінки, яка диктувалася почуттям пролетарського інтернаціоналізму.

Діяльність Б. Стомонякова по придбанню зброї широкого розмаху набула у 1906 р. Болгарський революціонер купував і відправляв зброю у розпорядження південних комітетів РСДРП, польських і латвійських соціал-демократів [8, с. 94]. Але головна робота Б. Стомонякова була пов'язана з виконанням завдання більшовицького ЦК партії, яке передбачало не тільки збільшення закупок, а й зміну їх структури.

У 1905 р. Б. Стомоняков одержував замовлення здебільшого на браунінги, потім з наростанням у Росії масової збройної боротьби збільшився попит на автоматичні револьвери великого калібру. Московський більшовицький комітет придбав також деяку кількість автоматичних гвинтівок [8, с. 93].

Саме гвинтівки значно підвищували бойові можливості робітничих дружин. У вересні 1905 р. призначений III з'їздом РСДРП одним із відповідальних розпорядників техніки партії М. М. Литвинов писав В. І. Леніну про необхідність озброєння робітників гвинтівками і додавав, що отримати їх можна лише з-за кордону

[7, с. 343]. Висновок про недостатність використання у барикадній боротьбі лише револьверів підтвердило грудневе збройне повстання. На початку 1906 р. ЦК РСДРП відправив у Західну Європу за зброєю М. М. Литвинова, доручивши йому купувати насамперед гвинтівки.

Свою місію М. М. Литвинов виконував у тісному контакті з Б. Стомоняковим, який повинен був обстежити ринок у Льєжі, знайти потрібну зброю (гвинтівки і навіть кулемети), продумати технічні деталі закупок, розрахунків, відправки тощо. Б. Стомоняков відзначав, що «закупки, які мав на увазі М. Литвинов, носили значно серйозніший і планомірніший характер», ніж всі здійснені раніш у Льєжі [8, с. 92].

З поставленим завданням болгарський інтернаціоналіст справився блискуче. Він придбав для відправки у Росію декілька тисяч найновіших гвинтівок Маузера, 60 тис. швейцарських гвинтівок, велику партію гвинтівок нової системи Манліхера, багато автоматичних револьверів різних систем і значну кількість патронів до цієї зброї [8, с. 93—94; 13, с. 71].

У придбанні зброї Б. Стомоняков спирався на допомогу Р. Аврамова, який у той час був заступником управляючого справами партійного Театрального і книжкового видавництва І. П. Ладжишнікова, розміщеного у Берліні [20, ф. 347, оп. 1, спр. 87, арк. 25]. За рішенням ЦК РСДРП видавництво випускало і поширювало твори О. М. Горького, що, здавалось би, не мало ніякого відношення до турбот Б. Стомонякова. Проте не випадково адресу видавництва знаходимо у записній книжці М. П. Сагредо, одного з керівників Бойової технічної групи [8, с. 196]. У видавництві на ім'я Р. Аврамова надходили кошти на придбання і транспортування зброї. Так, у датованій січнем 1907 р. довідці департаменту поліції про революційну діяльність М. М. Литвинова повідомлялося, що у серпні 1906 р. збройні фабрики Цюріха отримали замовлення на кулемети загальною вартістю 7 тис. крб. «Гроші на цей предмет, — зазначалось у довідці, — були відпущені з книговидавництва фірми Горького у Берліні» [11, с. 103]. Проте перешкодити операції поліція вже була неспроможна.

Зброя, за якою ЦК РСДРП відрядив у 1906 р. за кордон М. М. Литвинова, призначалася головним чином для Закавказзя. Питання доставки її туди було набагато складнішою справою, ніж саме придбання зброї. Більшовики прийняли рішення використати набутий у 1905 р. досвід доставки зброї, коли вона у відкритому морі перевантажувалася на невеликі фелюги — парусні лодки. М. М. Литвинов згадував, що перед ним постали й інші складні питання: «Чи вдасться законспірувати відправку у порт? Як захватитися від пильного ока царських шпигів у портових містах? Яким чином приспати пильність митної влади, котра повинна знати порт призначення кожного пароплава?» [8, с. 107]. Спроби відправити зброю з портів Голландії, Бельгії, Франції, Італії й Австро-Угорщини закінчилися невдало. І тоді знову на допомогу прийшли болгарські товариші. Р. Аврамов зв'язав М. М. Литвинова з Н. Тюфєкчиевим, а також з діячами Македонського комітету Б. Сара-

фовим, Н. Владикіним й іншими [27, с. 241—242]. При їхньому сприянні почалася активна підготовка до відправки зброї через Болгарію.

Довелося починати з організації конспірації. У випадку, якщо б зброя транспортувалася із одного з великих портів Західної Європи, це легко було б зробити. Через Роттердам, Антверпен, Марсель зброя масово надходила в багато країн світу. Відправка ж з Болгарії явно призначалася для Росії. Вихід М. М. Литвинов знайшов разом з Н. Тюфекчиевим. Згодом він писав: «Обговоривши з ним (Н. Тюфекчиевим. — *Авт.*) становище, ми вирішили домогтися дозволу болгарського уряду на доставку зброї у Варну з тим, щоб вона була відправлена звідти контрабандним шляхом нібито в Турецьку Вірменію. Справа повинна була зобразитися болгарському уряду у такому вигляді, неначе македонські революціонери допомагають вірменам у їхній спробі організувати повстання проти спільного ворога — Туреччини... Тюфекчиев в успіху не сумнівався. І він не помилився» [8, с. 107—108]. М. М. Литвинов, Н. Тюфекчиев, Н. Владикін отримали офіційний дозвіл військового міністерства Болгарії на транспортування зброї в Турецьку Вірменію і це дало змогу відкрито перевозити її з Бельгії і Німеччини у Варну.

З допомогою Б. Стомонякова, Н. Владикіна, Н. Тюфекчиева М. М. Литвинов придбав у італійського судновласника з Фіуме парову яхту, яку перевели у Варну. Зусиллями Б. Стомонякова пароплав був зареєстрований під назвою «Зора» в торговій фірмі, власники якої Я. Найденов і К. Ранков співчували російській революції [27, с. 246—247; 25, с. 242]. Про транспортування зброї добре знали тісняки. Члени варненської партійної організації сприяли підготовці корабля до плавання [25, с. 238—239].

Функції між учасниками підготовки рейсу розподілялися так. М. М. Литвинов здійснював загальне керівництво роботою, координував дії безпосередніх виконавців операції по купівлі і доставці вантажу в Росію. При цьому М. М. Литвинов користувався болгарським паспортом на ім'я Г. Тюфекчиева, брата Н. Тюфекчиева. Н. Владикін відповідав за пошуки, купівлю і ремонт пароплава. Н. Тюфекчиев приймав і розміщував зброю, яка надходила в Болгарію. Я. Найденов займався придбанням спорядження для команди пароплава [25, с. 240—243].

Команда пароплава складалася з 9 чоловік, 6 із них, за деякими даними, були моряками броненосця «Потемкин». В екіпаж був включений кочегаром і болгарин С. Христов [11, с. 107; 27, с. 248].

Капітаном став перевірений революціонер А. С. Каютенко, який у 1904 р. входив до складу Севастопольського комітету Кримського союзу РСДРП, а пізніше, у 1907 р., керував Одеським бойовим страйковим комітетом. У Болгарії команда жила під іменами вихідців з Македонії [11, с. 106]. К. Ранков і Я. Найденов організували пароплаву рейси в Туреччину, щоб відвернути можливу підозру шпигів. «Зора» двічі плавала до Константинополя, де завантажувалася вугіллям і мукою [10, с. 107].

12 грудня 1906 р. «Зора» вийшла у Росію, але була перехоплена в морі російським міноносцем і, ухиляючись від його переслідування, в шторм зазнала аварії біля берегів Румунії.

Пізніше з'ясувалася причина невдачі рейсу. Царська поліція дізналася про підготовку відправки пароплава зі зброєю з Болгарії від провокатора, який діяв у берлінській групі сприяння РСДРП. Негативно позначився також саботаж закупівлі і транспортування зброї з боку меншовицького ЦК партії, що не дало змоги організувати рейс до осінньо-зимових штормів у Чорному морі.

Коли про загибель корабля стало відомо у Варні та Софії, Н. Тюфекчиев і його соратники по Македонському комітету зробили болгарському урядові заяву, в якій наполягали на версії про придбання зброї для Турецької Вірменії. Щоб врятувати зброю, Н. Тюфекчиев виїжджав до Румунії [11, с. 108]. Це дало змогу виграти час, який команда «Зори» використала для того, щоб покинути Румунію й уникнути царської поліції.

Невдача справи з «Зорою» жодною мірою не знижує значення зробленого болгарськими інтернаціоналістами. Їхню діяльність високо цінував В. І. Ленін, який знав про допомогу М. М. Литвинову у 1906 р. Про це Володимир Ілліч говорив у бесіді з тісняком С. Л. Гольдштейном [5, с. 75].

Болгарські революціонери брали участь у придбанні зброї для РСДРП також у 1907 р. Значну допомогу в цьому вони надали Камо (С. А. Тер-Петросяну).

У липні і вересні 1907 р. Камо разом з М. М. Литвиновим приїжджав до Болгарії. Соціал-демократ С. Величков, який працював у військовому міністерстві, допоміг їм придбати 50 бомб нового зразка, 200 капсул до них, піроксилінову кислоту [27, с. 256].

Особливо тісно співробітничав з Камо Р. Аврамов. Він брав участь у реалізації експропрійованих Камо у царського казначейства грошей. Збереглися свідчення, що Камо отримував гроші від Р. Аврамова через берлінське Театральне і книжкове видавництво І. П. Ладичнікова, про відправку Р. Аврамовим 13 тис. марок у Софію для придбання вибухівки [19, арк. 43]. Прагнучи прискорити справу, Р. Аврамов телеграфував у Болгарію декілька разів між 10 жовтня і 1 листопада 1907 р. [19, арк. 43]. В автобіографії він згадував про свою участь в організації спроби втечі Камо, заарештованого у Берліні [20, ф. 347, оп. 1, спр. 87, арк. 26].

З Камо працював і Б. Стомоняков. Болгарський революціонер придбав на його замовлення 50 револьверів та іншу зброю [27, с. 256].

У другій половині 1907 р. Б. Стомоняков виїхав до Петербурга, де включився в роботу по зміцненню бойової організації РСДРП. Але позначилася діяльність члена берлінської групи сприяння РСДРП провокатора Житомирського. Б. Стомонякова було заарештовано і пред'явлено звинувачення як учасника бойової групи більшовиків. В умовах пореволюційного розгулу реакції це загрожувало смертним вироком. Однак, боячись викрити

провокатора, доводів на підтвердження звинувачення жандарми не наводили. Сам же Б. Стомоняков поведився на допитах надзвичайно твердо, заявляв, що приїхав у Росію в пошуках роботи. Слідство закінчилося висилкою Б. Стомонякова у Болгарію.

Отже, під час революції 1905—1907 рр. болгарські революціонери, передусім Б. Стомоняков і Р. Аврамов, надавали дієву допомогу більшовикам у придбанні за кордоном і транспортуванні у Росію зброї. Їхня діяльність стала своєрідним прологом активної участі болгарських інтернаціоналістів у Великій Жовтневій соціалістичній революції.

1. *Ленін В. І.* Від оборони до нападу // Повне збр. творів. Т. 11. 2. Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. 8-е вид., доп. і випр. К., 1978. Т. 1. 3. *Бакалов Г.* Старая «Искра» среди болгар: Влияние старой «Искры» на оформление партии «тесняков» // Пролетарская революция. 1929. № 8—9. 4. *Буренин Н. Е.* Памятные годы. 2-е изд. Л., 1967. 5. Воспоминания о Владимире Ильиче Ленине: В 5 т. 2-е изд. М., 1979. Т. 5. 6. *Каютенко А. С.* Воспоминания о погибшей яхте «Зора» // Кандальный звон. 1926. № 3, № 5. 7. Партия в революции 1905 года: Документы к истории партии в 1905 году. М., 1934. 8. Первая боевая организация большевиков (1905—1907): Статьи, воспоминания и документы. М., 1934. 9. Первая конференция военных и боевых организаций РСДРП: Протоколы. М., 1932. С. 368. 10. Переписка В. И. Ленина и руководимых им учреждений РСДРП с партийными организациями (1905—1907): В 5 т. М., 1979. Т. 2, кн. 2. 11. Подготовка большевиками транспорта оружия из-за границы в декабре 1906 г.: Документы // Исторический архив. 1960. № 4. 12. Революция 1905—1907 годов в России. Документы и материалы. М., 1956. Ч. 3, кн. 2. 13. *Сенчакова Л. Т.* Боевая рать революции: Очерки о боевых организациях РСДРП и рабочих дружинах 1905—1907 гг. М., 1975. 14. *Стасова Е. Д.* Воспоминания. М., 1969. 15. Боевая группа при ЦК РСДРП(б): Статьи и воспоминания. М., Л., 1927. 16. *Черненко А. М., Мороко В. Н.* Болгарские интернационалисты — ученики и соратники В. И. Ленина: К 100-летию со дня рождения Р. П. Аврамова и Б. С. Стомонякова. Днепропетровск, 1982. 17. *Черненко А. М., Мороко В. Н.* Партийная деятельность Р. П. Аврамова в организациях РСДРП в Германии // Вопросы германской истории: Историкографические проблемы германской истории в новое и новейшее время. Днепропетровск, 1980. 18. *Шнитман А. М.* Из истории интернациональных связей В. И. Ленина с революционным рабочим движением в Болгарии (1896—1923). Мурманск, 1967. 19. Центральный государственный архив Октябрьской революции, высших органов государственной власти и органов государственного управления СССР, ф. ДП.ОО, оп. 1907, д. 637. 20. Центральный партийный архив Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. 21. *Веков А.* Болгаро-русски революции връзки (1885—1917). София, 1965. 22. *Веков А.* Ленин и България: Биохроника: В. И. Ленин и българското революционно движение. София, 1980. 23. *Веков А.* Роман Аврамов и българо-руските революционни връзки // Научни трудове на ВПШ при ЦК на БКП. 1970. № 40. 24. *Веков А.* Тайните оръжейни канали. Един българин закупува оръжие за руската революция // Патриот. 1980. № 11. 25. *Маринова М.* Нови данни за връзките на българските марксисти с руската социалдемократическо движение в периода 1900—1907 гг. // Известия на Института по История на БКП. 1961. № 8. 26. Роман Петков Аврамов — предан борец за комунизъм (1882—1937). София, 1972. 27. *Самуилов И.* Нови данни за участието на Б. Стомоняков в революционното движение в България и Русия и за акцията на большевишката партия с кораба «Зора» // Известия на ВПШ при ЦК на БКП. 1965. № 24. 28. *Самуилов И.* По поръчение на большевишката партия български социалист-закупчик на оръжие за нуждите на руската революция (1905—1907) // Известия на ВПШ при ЦК на БКП. 1960. № 10. 29. *Самуилов И.* Революционни връзки на млади българи с Ленин. София, 1970.

Краткое содержание

Рассматривается участие болгарских революционеров, прежде всего Р. Аврамова, Б. Стомонякова, Н. Тюфекчиева, в военно-боевой работе РСДРП в 1905—1907 гг. Акцентируется внимание на эпизодах помощи болгар большевикам в деле приобретения за границей оружия для нужд революционной борьбы.

Стаття надійшла до редколегії 24. 09. 84.

ПОВІДОМЛЕННЯ

С. І. МІТРЯЄВА, ст. наук. співроб.,
Інститут соціальних та економічних проблем
зарубіжних країн АН УРСР

М. І. КЛЯП, учитель,
Ужгородська середня школа № 1 ім. Т. Г. Шевченка

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПОЛІТИКИ КПЧ У ГАЛУЗІ НАУКИ В 70-х РОКАХ

На початку 70-х років Чехословаччина вступила в якісно новий період розвитку — період будівництва розвинутого соціалістичного суспільства, яке характеризується значним рівнем розвитку продуктивних сил, високим ступенем зрілості соціалістичних суспільних відносин, тісним поєднанням досягнень науково-технічної революції з перевагами соціалістичної системи господарювання. Науково обгрунтована програма будівництва в ЧССР розвинутого соціалізму була висунута XIV з'їздом КПЧ (травень 1971 р.), далі конкретизована в рішеннях пленумів ЦК КПЧ, що проходили в 1972—1975 рр. Завершив цю роботу в ідейно-теоретичному плані XV з'їзд КПЧ, який відбувся у квітні 1976 р. Генеральний секретар ЦК КПЧ Г. Гусак зазначив, що «лінія будівництва розвинутого соціалістичного суспільства» на практиці виправдала себе [4, с. 23].

Визначаючи широку програму економічного і соціального розвитку ЧССР на 70-ті роки, XIV і XV з'їзди КПЧ приділили велику увагу питанням прискореного розвитку науки, поглиблення науково-технічного прогресу, дальшого підвищення ролі науки в суспільному розвитку. Для вироблення програми розвитку науки в ЧССР велике значення мали висновки XXIV і XXV з'їздів КПРС, зокрема положення про те, що «в епоху, коли дедалі більше виявляється роль науки як безпосередньої продуктивної сили, головним стають уже не окремі її досягнення, хоч би які вони були блискучі, а високий науково-технічний рівень усього виробництва» [1, с. 63—64]. Це ставило нові завдання перед наукою, вимагало підвищення її ефективності, дальшого розгортання фундаментальних досліджень, концентрації сил учених на найбільш важливих і перспективних напрямках науково-технічного прогресу, Багатий досвід розвитку радянської науки на етапі розвинутого соціалістичного суспільства творчо використовувала КПЧ.

Вступаючи на соціалістичний шлях розвитку, Чехословаччина перебувала на порівняно високому науково-технічному рівні. Однак незважаючи на значний прогрес у науково-технічній сфері в період проведення соціалістичних перетворень, науково-технічна революція, нові важливі соціально-економічні завдання вимагали значних зусиль по нарощуванню наукового потенціалу країни, тим більше, що кризова ситуація в країні наприкінці 60-х років

негативно позначилася на темпах його кількісного і якісного зростання [6, с. 208].

Основні етапи розвитку науки у першій половині 70-х років визначив XIV з'їзд КПЧ, керуючись марксистсько-ленінським положенням про те, що соціалізм невіддільний від науки. «Розвиток соціалістичного суспільства, — зазначалося на з'їзді, — нерозривно пов'язаний з розвитком науки. Використання досягнень науки і техніки, відомостей у галузі організації управління, освіти і культурно-освітньої роботи стають основним фактором зростання продуктивності суспільного виробництва» [2, с. 56]. З'їзд чехословацьких комуністів відзначив, що в галузі науки перед ЧССР стоять такі ж завдання, які поставив XXIV з'їзд КПРС перед Радянською країною [2, с. 56]. Це яскравий доказ єдності завдань, які розв'язує радянський народ на етапі вдосконалення соціалізму і які постали на початку 70-х років перед трудящими братньої соціалістичної Чехословаччини.

За роки соціалістичного будівництва у Чехословаччині значно зросла мережа наукових установ, навчальних закладів. Держава виділяла кошти для зміцнення матеріально-технічної бази науки, підготовки наукових кадрів. Проте ефективність наукових досліджень залишалася низькою. Щоб подолати цей бар'єр, потрібно було підвищувати організацію самої науки, розвивати науково-дослідну базу як єдину систему наукових закладів на території ЧССР, активізувати роботу вчених, розширювати участь у міжнародному поділі праці в науці і техніці, усувати перешкоди на шляху впровадження результатів наукових досліджень у практику, які мали місце на виробництві. Наука покликана була прискорювати науково-технічний прогрес [2, с. 56].

XIV з'їзд КПЧ визначив основні напрями єдиної науково-технічної політики Чехословаччини, яка передбачала насамперед створення на початку 70-х років національної загальнодержавної системи управління науковими і технічними дослідженнями. Був розроблений державний план розвитку науки і техніки на п'яту п'ятирічку (1971—1975 рр.), який охоплював найважливіші проблеми розвитку провідних галузей народного господарства, концентрував зусилля на підвищенні ефективності науково-дослідної бази, передбачав удосконалення науково-технічного співробітництва з іншими соціалістичними країнами, передусім з СРСР. План включав у себе 34 програми науково-технічних досліджень, серед яких основним був комплекс програм технічного розвитку. Із загальної суми 57 млрд. крон, яка була виділена на розвиток науки і техніки, в л'ятій п'ятирічці більша частина призначалася для виконання цих програм [6, с. 210—211].

Питання науково-технічного прогресу, його ролі в сучасних суспільно-економічних умовах розвитку ЧССР у загальних рисах розглядалися на лютневому (1972 р.), квітневому (1972 р.) і листопадовому (1973 р.) Пленумах ЦК КПЧ [7, с. 381—385]. Проблемам науково-технічного розвитку був присвячений травневий (1974 р.) Пленум ЦК КПЧ, який наголосив на необхідності дальшого вдосконалення планування науково-технічного прогресу, під-

вищення ролі плану як головного інструменту реалізації єдиної науково-технічної політики, комплексного оволодіння всім циклом «наука — техніка — виробництво — реалізація». Ці вимоги диктувалися як потребами економіки ЧССР, так і довгостроковими тенденціями її розвитку [15, с. 27]. Використання досягнень науково-технічного прогресу — вирішального фактора підвищення ефективності народного господарства, поліпшення життєвого рівня трудящих — КПЧ розглядала як своє революційне завдання: «Повне оволодіння науково-технічним розвитком в умовах соціалізму є одним з вирішальних факторів перемоги соціалізму в історичному змаганні з капіталізмом» [13].

Концентрація зусиль і коштів на вирішальних напрямках розширення науково-дослідної бази, вдосконалення управління науково-технічним прогресом принесли вагомі результати. Економічний потенціал ЧССР за роки п'ятої п'ятирічки зріс на 33%. Відбулися суттєві структурні перетворення в народному господарстві за рахунок підвищення технічного рівня майже всіх його галузей. У 1971—1975 рр. було впроваджено понад 1 тис. нових видів машин і обладнання і 400 нових технологічних рішень, насамперед виробництво інтегральних схем, оброблювальних верстатів з числовим програмним управлінням, автоматичних обчислювальних машин, текстильного обладнання з параметрами на рівні світових зразків [9, с. 153].

Розвиток чехословацької науки у першій половині 70-х років ставив ряд нових проблем, виникали нові труднощі. На це вказувалося на XV з'їзді КПЧ. Передусім зверталася увага на комплекс планових, управлінських, організаційних та інших питань науково-технічного розвитку. Життя, практика соціалістичного будівництва висували дедалі вищі вимоги до комплексного управління науково-технічним розвитком як основного фактора зростання.

В міру підвищення рівня народного господарства, прискорення темпів науково-технічного прогресу, поглиблення міжнародного поділу праці зростала багатосторонність економіки, а тим самим вимоги до планового управління [3, с. 45—46]. Необхідно було забезпечити комплексність, взаємопоеднання планів науково-технічного розвитку з усіма розділами народногосподарського плану, подолати циклічність у плануванні термінів науково-технічних робіт, більш цілеспрямовано концентрувати дослідницькі зусилля на найперспективніших і найважливіших народногосподарських проблемах.

План розвитку науки і техніки в шостій п'ятирічці (1976—1980 рр.) включав 8 програм фундаментальних наукових досліджень, 20 програм технічного розвитку, програму економічних досліджень. На його реалізацію було виділено 24 млрд. крон, або 3,8% національного доходу. Прискореними темпами розвивалися машинобудування, хімічна промисловість.

КПЧ ставила завдання так використовувати можливості соціалізму, щоб якісні зміни у сфері науки найбільш повно відповідали змінам кількісним, щоб переважаючий на той час екстен-

сивний шлях розвитку науки поступився місцем інтенсивному, щоб зростала продуктивність наукової праці за рахунок її кращої організації й управління, за рахунок сучасної техніки і сміливого наукового пошуку [13, с. 1448].

Як плановий інструмент для проведення структурних змін у промисловому виробництві в 70-х роках використовувалися так звані програми розвитку. В 1976—1980 рр. налічувалася 31 така програма, у тому числі 20 — в машинобудуванні [10, с. 154].

Важливою рисою науково-технічної політики, яку проводила КПЧ у 70-х роках, було тісне поєднання національних планів розвитку науки і техніки з планами науково-технічного співробітництва в рамках Комплексної програми соціалістичної економічної інтеграції. XV з'їзд КПЧ підкреслив, що чехословацька наука і техніка можуть іти разом з світовим розвитком лише за тієї умови, якщо і в цій галузі буде поглиблюватися і розширюватися співробітництво з СРСР та іншими соціалістичними країнами [3, с. 42].

Предметом пильної уваги ЦК КПЧ був розвиток суспільних наук. Адже відомо, що саме в цій галузі простежувалися найбільш негативні тенденції, які проявлялися в кризові роки [7, с. 242—243]. Жовтневий (1972 р.) Пленум ЦК КПЧ, присвячений ідеологічній роботі, розглянув питання про консолідацію в галузі суспільних наук і визначив дальші завдання в цьому напрямі. У травні 1974 р. Президія ЦК КПЧ прийняла важливий документ «Розвиток, сучасне становище і завдання суспільних наук в ЧССР», який передбачав розвиток суспільних наук на перспективу. Зокрема, в галузі філософії і соціології ставилося завдання зосередити увагу на критиці концепцій «демократичного соціалізму», які всіляко прославляли наші ідейні вороги в кризові роки кінця 60-х років у Чехословаччині. У галузі наукового комунізму Президія ЦК КПЧ орієнтувала суспільствознавців на дослідження закономірностей розвитку соціалістичного суспільства в ЧССР, керівної ролі КПЧ, класової структури суспільства, завдань робітничого класу, селянства, інтелігенції, проблем соціалістичного зближення націй, питань виховання трудящих у дусі соціалістичного патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму. В галузі історичної науки передбачалося дальше вивчення історії КПЧ, міжнародного комуністичного і робітничого руху, розвитку взаємовідносин соціалістичних країн, зокрема ЧССР і СРСР.

У червні 1977 р. Президія ЦК КПЧ на основі рішень XV з'їзду партії прийняла «Єдину програму розвитку суспільних наук після XV з'їзду КПЧ». Згідно з цією програмою намічалася робота 16 наукових проблем у галузі суспільних наук. Президія ЦК КПЧ констатувала, що в 70-х роках відбулися істотні зміни у ставленні до суспільних наук, зросла якість наукових досліджень, розширилося коло вчених, які активно включилися до науково-дослідної роботи в цій сфері [11, с. 7].

Основна увага у галузі науково-технічної політики КПЧ у 70-х роках зосереджувалася на прискореному розвитку національної науково-технічної бази, ефективному використанні міжнародного

соціалістичного поділу праці. За десятиріччя (1971—1980 рр.) абсолютні витрати на науково-дослідницькі роботи зросли в 1,6 раза [5, с. 142]. Питома вага витрат на ці роботи в національному прибутку ЧССР збільшилася з 3,6% у 1971 р. до 4,3% у 1980 р. [8, с. 126]. Характерним за десятиріччя було також зростання загальної кількості працівників, зайнятих у науково-дослідницькій сфері, що виявилось як в абсолютному зростанні, так і в зростанні питомої ваги цієї категорії працівників у загальній кількості працівників і службовців, зайнятих у державному і кооперативному секторах. З 1970 р. по 1980 р. чисельність науковців-дослідників збільшилася на 123%. Проте приплив спеціалістів з вищою освітою в галузь науки і наукового обслуговування проходив значно нижчими темпами, порівняно з іншими галузями господарства і кооперативного секторів. Якщо в промисловості, будівництві, на транспорті і в сільському господарстві кількість спеціалістів з вищою освітою зросла у 1970—1980 рр. в середньому на 40%, то в науці і науковому обслуговуванні цей показник становив 19%. Крім цього, більш активно поповнювалася науковими кадрами галузь суспільних і гуманітарних наук. Технічні ж науки, з розвитком яких тісно пов'язаний науково-технічний прогрес, були менш пріоритетними, сільськогосподарські — посідали одне з останніх місць [5, с. 145—146]. У 1980 р. в ЧССР у науково-дослідній роботі було зайнято 181 тис. чол. [8, с. 126]. Значно зросла кількість вчених зі ступенями і званнями.

Щодо розподілу обсягу витрат на різні види досліджень — фундаментальні дослідження, прикладні дослідження і розробки, поточні витрати на них, то в середньому вони за десятиріччя становили відповідно 15, 33 і 52% [5, с. 146]. У той же час помітна тенденція до перерозподілу коштів на користь прикладних досліджень і розробок. Дещо знизилася доля витрат на фундаментальні дослідження.

Отже, в 70-х роках у Чехословаччині науково-технічна політика діяла як загальнодержавний механізм. Наука і техніка виступали домінуючими факторами ефективного розвитку народного господарства. В поточних планах науково-технічного розвитку велика увага зосереджувалася на системі якісних показників. Спостерігалось поглиблення економічного підходу до постановки і реалізації завдань у галузі наукових досліджень. Господарська політика на окремих рівнях управління дедалі більше відображала напрями технічного розвитку, в науково-дослідних установах при доборі тематики наукових досліджень насамперед враховувалися потреби інтенсивного розвитку економіки.

Ці тенденції розвитку науково-технічного потенціалу Чехословаччини свідчать про те, що на початку 80-х років постала необхідність переходу науково-технічної сфери на інтенсивний шлях розвитку.

1. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., 1971. 2. XIV съезд Коммунистической партии Чехословакии. Прага, 1971. 3. XV съезд Коммунистической партии Чехословакии. М., 1977. 4. XVI съезд Коммунистической партии Чехословакии. М.,

1980. 5. Ильин М. С., Тердик Э., Поповидин А. А. К более высокой эффективности научно-технического сотрудничества стран СЭВ // Экономика и организация промышленного производства. 1983. № 9. 6. Научно-техническая политика стран социализма. М., 1977. 7. Очерк истории Коммунистической партии Чехословакии. М., 1979. 8. Пруниця С. Ю., Мітряєва С. І. Деякі питання розробки і здійснення науково-технічної політики в ЧССР // Укр. іст. журн. 1985, № 10. 9. Социально-экономическое развитие стран социализма в 1971—1975 гг. М., 1978. 10. Социально-экономическое развитие зарубежных социалистических стран-членов СЭВ (1976—1980). М., 1983. 11. Jednotný program společenských věd pro XV. sjezdu KSČ. Praha, 1977. 12. KSČ a rozvoj společenských věd. Košice, 1984. 13. Podzemný E. K úloze strany ve vědeckotechnickém procesu. Nová mysl. 1974. N 10. 14. Rudé právo. 1974. 17 květen. 15. Zasedání Ústředního výboru KSČ, 14—15 května 1974 // K otázkám vědeckotechnického rozvoje československého národního hospodářství. Praha, 1974.

Краткое содержание

Рассматриваются основные направления политики КПЧ в области науки и техники в годы пятой и шестой пятилеток. Обращено внимание на основные тенденции развития научно-технического потенциала в 70-е годы.

Стаття надійшла до редколегії 27. 11. 84.

І. Ю. КАРПІНСЬКИЙ, асист.,
Львівський політехнічний інститут

СПІВРОБІТНИЦТВО ПРИКОРДОННИХ ОБЛАСТЕЙ СРСР ТА ПНР І ЧССР У ГАЛУЗІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Комуністична партія Радянського Союзу, братні марксистсько-ленінські партії соціалістичних країн приділяють велику увагу підвищенню добробуту народу, зокрема забезпеченню запитів трудящих на продукти харчування. В Політичній доповіді Центрального Комітету КПРС XXVII з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу, з якою виступив Генеральний секретар ЦК КПРС М. С. Горбачов, вказується: «Завдання, яке ми маємо розв'язати в найкоротший строк, — повне забезпечення країни продовольством. На це спрямована сучасна аграрна політика партії» [1, с. 36].

Важливе місце у розв'язанні цього завдання посідає вивчення і застосування досвіду соціалістичних країн. Продовольча програма СРСР передбачає «ширше використовувати існуючий у країнах—членах РЕВ досвід виробництва продукції хліборобства і тваринництва за прогресивними технологіями. Всебічно поглиблюючи соціалістичну інтеграцію країн—членів РЕВ, вишукувати додаткові можливості збільшення виробництва всіх видів продовольства в інтересах дальшого підвищення добробуту радянського народу і народів братніх країн соціалізму» [2, с. 74]. На сучасному етапі переведення соціалістичного сільського господарства на ін-

тенсивний шлях розвитку правомірно вести мову насамперед про обмін досвідом у галузі його матеріально-технічної бази. З кожним роком дедалі розширюється різновид машин для сільського господарства і меліорації, яких неспроможна виготовити одна країна. Тому зростає роль міжнародної спеціалізації у виробництві сільськогосподарської техніки. Активну участь у ній беруть підприємства прикордонних областей СРСР. Так, виробниче об'єднання «Львівхімсільмаш» у межах РЕВ спеціалізується на випуску машин для хімізації сільського господарства. Перші машини цього підприємства були поставлені в країни народної демократії, у тому числі в ПНР і ЧССР, ще на початку 50-х років. У свою чергу радянське сільське господарство, зокрема прикордонні області УРСР, одержують від соціалістичних країн сільськогосподарські машини. Так, наприкінці 70 — на початку 80-х років із Чехословаччини у Львівську область надійшло 11 пристроїв для прополювання цукрових буряків, з Польщі — причепні косарки «Оркан-2», а також 150 охолоджувачів молока СМ-1200.

Важливе місце у взаємовідносинах між СРСР і ПНР посідає співробітництво по впорядкуванню водного режиму на великих територіях вздовж кордону обох країн — регулюванню русел рік, будівництву водоймищ і каналів, дренажу орної землі, луків та пасовищ [7, с. 161—162]. Зокрема, налагодилося співробітництво між меліораторами Львівщини та ПНР. Спільними зусиллями збудовані меліоративні системи «Рата» і «Солокія», а також меліоративні системи на ріках Вишня і Шкло [12, 1972, 2 февр.; 10, 1974, 29 січ.]. Завдяки спільній праці дренажників Львівщини і ПНР урожайність на полях Мостиського району збільшилася в 3—5 разів. Тепер його господарства збирають по 40—45 ц зерна і по 600 ц цукрових буряків з гектара [12, 1975, 5 марта].

Співпрацюють у цій важливій галузі сільського господарства і меліоратори Закарпатської області. Разом з меліораторами ЧССР і ПНР вони багато зробили по врегулюванню русел річок Тиса, Латориця, Уж [5, с. 55].

Велике значення у співробітництві прикордонних областей СРСР та ПНР і ЧССР має селекція і зерноводство. Господарства обмінюються сортовим насінням. Так, весною 1960 р. 15 колгоспів зони Ходорівського цукрового комбінату Львівської області засіяли 1185 га цукровими буряками сорту «АЯ-3», надісланими з братньої Польщі. Кожний центнер цукрових буряків цього сорту в умовах Львівщини дав додатково 800 г цукру [12, 1961, 10 февр.]. Кращі сорти рослин, виведених на Львівщині, передаються зарубіжним країнам. Так, у Польщу, Чехословаччину та інші соціалістичні країни були надіслані виведені у Львівському сільськогосподарському інституті сорти картоплі «Гібридна-14», «Прикарпатська-96», «Вереснева», «Літня-92», «Львівська-біла», які в умовах Прикарпаття дають високі врожаї і характеризуються стійкістю до захворювань [12, 1970, 21 авг.; 10, 1977, 27 верес.].

Із зростанням потреб країн — членів РЕВ у продукції тваринництва розширюється співробітництво в розвитку цієї важливої галузі сільського господарства. Однією із його форм є взаємний

обмін вихідним племінним матеріалом. Так, побувавши в Опольському воєводстві ПНР на птахфермі «Ключборг», львівська делегація одержала декілька десятків яєць нової породи курей «кармазіни», яку пізніше почали розводити на Львівщині [12, 1961, 10 февр.].

Невід'ємною складовою частиною співробітництва прикордонних областей України з країнами соціалістичної співдружності в галузі сільського господарства є обмін передовим досвідом. Зокрема, тісні контакти встановилися між хліборобами Львівщини та Люблінського (до 1960 р.), Жешувського, а з 1975 р. Перемишльського і Красненського воєводств ПНР. У жовтні 1956 р. Львівську область відвідала польська делегація працівників сільського господарства Люблінського воєводства. Гостей цікавила оплата праці в колгоспі, раціон кормів свиней, розпорядок дня на фермі та інші питання. Цього ж року львів'яни побували в сільськогосподарському кооперативі ім. І. К. Сверчевського Жешувського воєводства. Вони поділилися досвідом будівництва й розвитку сільського господарства на Львівщині [9, 1956, 11 сент., 3 окт.]. З того часу обмін досвідом між сільськогосподарськими працівниками двох прикордонних областей став традиційним.

У 1959 р. в селі Лозове Жешувського воєводства ПНР побували спеціалісти Львівської області. Механізатори самі внесли міндобрива і зібрали високий урожай кукурудзи [12, 1961, 7 мая]. Для того, щоб закріпити набутий досвід, землероби Лозового на наступний рік відрядили своїх механізаторів у колгосп «Винниківський», де разом з львівськими колегами провели комплекс робіт по сівбі, догляду рослин і збиранню врожаю [12, 1960, 12 июня]. У 1959 р. на Львівщині побували працівники сільського господарства Люблінського воєводства ПНР, яких найбільше цікавили питання технології догляду і підвищення врожайності кукурудзи. Спеціалісти Львівщини відвідали господарства Люблінщини [12, 1959, 13 июня].

У співробітництво прикордонних областей у галузі сільського господарства вагомий внесок зробили львівські науковці. Так, у лютому 1961 р. група львівських учених взяла участь у конференції, що проходила в Люблінській вищій сільськогосподарській школі, на тему «Використання досягнень радянської науки в сільському господарстві Люблінського воєводства Польської Народної Республіки» [9, с. 257; 12, 1961, 24 февр.].

Особливо великого значення набув обмін передовим досвідом між працівниками сільського господарства Львівщини і ПНР в останні роки. Так, у 1980 р. львів'яни вивчали досвід садоводів Жешувського воєводства. Почерпнуті там цінні знання обробки й підживлення ґрунту застосовуються на станції садівництва Львівської області [10, 1980, 20 квіт.].

Тісні контакти встановилися між Медикським кооперативом і Радгоспом «Мостиський». Першими викликали на змагання своїх колег мостиські хлібороби. Після підписання договору господарства не тільки змагаються, а й інтенсивно обмінюються досвідом. Медикські кооператори ознайомилися з обладнанням транспорте-

рів на фермі, технологією догляду за пшеницею сортів «Кавказ» і «Аврора». Львів'яни перейняли у польських колег технологію виготовлення трав'яної муки. Згодом вони почали випускати її в гранулах, що сприяло кращому зберіганню білка і каротину [12, 1973, 22 июля]. Нарада керівників Всесоюзного об'єднання «Союзсільгосптехніка» у 1978 р. схвалила виробництво таких гранул і рекомендувала впровадити його по всій країні.

Львівські землероби співробітничали також з працівниками сільського господарства Чехословаччини. Наприкінці 50-х років безпосередні зв'язки встановилися між колгоспом ім. Т. Г. Шевченка Нестеровського району та державними кооперативами Братіслави і Праги [12, 1959, 27 мая]. Трудівники Сокальщини також налагодили обмін досвідом з кооперативами ЧССР. Туди у 1979 р. їздили за досвідом колгоспники Бродівського району. Вони детально ознайомилися з організацією сільськогосподарського виробництва [12, 1979, 18 апр.].

Тісна дружба єднає працівників сільського господарства Волинської області і Люблінського, Хелмського, Замосцьського воєводств ПНР. Волинські спеціалісти запозичили у польських друзів досвід районуваного вирощування картоплі, овочів і квітів у тепличних умовах [3, с. 92]. Їх зацікавив новий метод глибокої меліоративної оранки і глибокого підживлення піщаних ґрунтів, що може з успіхом застосовуватися в умовах Волинської області [4, с. 6].

Символом радянсько-польської дружби став сад, закладений у 1977 р. польськими спеціалістами на площі 100 га в радгоспі ім. XXV з'їзду КПРС села Маяки Луцького району. Для нього з ПНР було доставлено 70 тис. штук саджанців. Протягом п'яти років польські колеги доглядали сад, забезпечували його технікою, добривами, гербіцидами. В 1983 р. вони передали Сад дружби на повне обслуговування радгоспу [14, 1983, 20 квіт.; 13, 1983, 17 верес.].

Польські колеги немало корисного запозичили, відвідавши колгоспи «Комсомолец» Володимир-Волинського району, ім. Ватутіна Рожищенського району, ремонтну майстерню Олексського відділу «Сільгосптехніки» і Луковське професійно-технічне училище механізації сільського господарства [3, с. 93]. Трудящі Хелмського воєводства ознайомилися з досвідом роботи колгоспів ім. Пархоменка, «Дружба», ім. Чапаєва Любомльського району. В тракторній бригаді колгоспу «Дружба» гостей зацікавили експонати музею-павільйону. В цьому районі побувала делегація польських селянок. Вони цікавились умовами праці колгоспниць, їхньою заробітною платою, вихованням дітей у школах і дошкільних закладах [6, с. 186—187].

Протягом трьох десятиріч існують ділові стосунки між господарствами Закарпатської області УРСР і Східно-Словацького краю ЧССР. За останні роки кількість сільськогосподарських колективів, залучених до співробітництва, зросла в сім разів [8, с. 143].

З 1969 р. між Закарпатською областю і Східнославацьким краєм проходить традиційний обмін комбайновими екіпажами. В

Закарпатті хліб дозріває раніше і це робить можливим посилати механізаторів на допомогу прикордонним кооперативам Словачії. З кожним роком збільшується кількість екіпажів, які беруть участь в прикордонному обміні. Так, в 1984 р. 40 словацьких механізаторів зібрали пшеницю з 1926 га і намололи 7360 т зерна [11, 1984, 5 авг.]. В свою чергу 20 радянських екіпажів на 960 га намололи 3619 т хліба [11, 1984, 28, 29 авг.]. Ці жнива словацькі і радянські комбайнери присвятили 40-річчю Перемоги і 40-річчю Словацького національного повстання [11, 1984, 2 авг.].

Головний напрям у співробітництві словацьких і закарпатських землеробів — обмін досвідом вирощування кукурудзи і картоплі. З 1977 р. закарпатські господарства почали отримувати словацький високопродуктивний сорт картоплі «Дружба», який за будь-яких погодних умов дає по 200 ц картоплі з гектара. Цей сорт розповсюджений по всій області: тільки в Іршавському районі ним засіяно 450 га [11, 1979, 13 мая, 8 сент.]. В 1979 р. з ініціативи Ужгородського райкому Компартії України був проведений обмін комплексними бригадами, які своєю технікою і посівним матеріалом провели всі роботи по сівбі, догляду і збиранню врожаю. В колгоспі ім. Горького Ужгородського району чехословацькі друзі виростили і зібрали урожай по 260 ц на кожному з 80 га площі. В той же час за технологією і під керівництвом кукурудзоводів Закарпаття на полях села Високе-над-Угом Михаловецького округу ЧССР було вирощено кукурудзу і зібрано по 18 ц зерна на площі 104 га. Як в закарпатців, так і в словаків урожай цих культур на експериментальних полях більше ніж в два рази перевищив середній урожай на інших полях [11, 1980, 15 нояб.]. Обмін бригадами триває. Картопля, вирощена на ужгородських полях чехословацькими механізаторами, в торгівлю не надходить, а продається в інші господарства як посадочний матеріал для розмноження [11, 1984, 4 сент., 2 нояб.]. Закарпатські механізатори передали свою індустріальну технологію вирощування кукурудзи шести кооперативам Східнославацького краю. Досвід чехословацьких картоплярів запозичили п'ять господарств Закарпатської області [15, 1984, 12 авг.].

Отже, господарства прикордонних областей СРСР співпрацювали з господарствами ЧССР і ПНР в усіх основних галузях сільського господарства — селекції, тваринництві, обміні племінним матеріалом, меліорації. Нові перспективи в справі обміну передовим досвідом працівників сільського господарства цих країн відкриваються і в сучасних умовах, особливо в світлі завдань XXVII з'їзду КПРС, які передбачають науково обгрунтовану, взаємовигідну координацію зусиль всіх країн соціалістичної співдружності.

1. Горбачов М. С. Політична доповідь Центрального Комітету КПРС XXVII з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу, 25 лют. 1986 р. К., 1986. 2. Продовольча програма СРСР на період до 1990 року і заходи по її реалізації: Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС, 24 трав. 1982 р. К., 1982. 3. *Калиниченко П. М., Колесник В. П.* Граница дружбы и мира. Львов, 1980. 4. *Крачковський Б. П.* Розвиток братніх зв'язків державних сільськогосподарських підприємств УРСР та ПНР, НРБ, ЧССР (1966—1976) // Проблеми слов'янозн. 1976. № 14. 5. *Панченко П. П., Гайворонюк В. О.* Прикордонні зв'яз-

ки трудящих УРСР і зарубіжних соціалістичних країн (1956—1969) // Укр. іст. журн. 1969. № 2. 6. Под знаменем социалистического интернационализма. Львов. 1974. 7. СЭВ: международное значение социалистической интеграции. М., 1979. 8. Узловые вопросы советского славяноведения: Тезисы докладов и сообщений IX Всесоюзной научной конференции историков-славистов. Ужгород, 1982. 9. Украинская ССР и зарубежные социалистические страны. К., 1965. 10. Вільна Україна. 11. Закарпатская правда. 12. Львовская правда. 13. Правда України. 14. Радянська Волинь. 15. Сільські вісті.

Краткое содержание

На конкретном фактическом материале рассматриваются связи приграничных областей СССР и ПНР, ЧССР в области сельскохозяйственного производства. Отмечается вклад трудящихся этих областей в решение задач Продовольственной программы СССР, в развитие и укрепление дружбы и всестороннего сотрудничества социалистических стран.

Стаття надійшла до редколегії 05.05.85.

*С. О. ІВАЦУК, наук. співроб.,
Інститут суспільних наук АН УРСР*

БОЙОВА СПІВДРУЖНІСТЬ РАДЯНСЬКИХ ТА ПОЛЬСЬКИХ ПАРТИЗАНІВ У ЗАХІДНИХ ВОЄВОДСТВАХ ПОЛЬЩІ НА ЗАКЛЮЧНОМУ ЕТАПІ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Участь радянських громадян в антифашистській боротьбі на території Польщі посідає особливе місце в історії визвольної боротьби польського народу в роки другої світової війни. Спільна боротьба радянських та польських партизанів у східних, центральних та південних районах Польщі набула при значній допомозі місцевого населення широкого розмаху, що суттєво сприяло наступальним операціям Червоної Армії і народного Війська Польського.

У західних же районах Польщі — Сілезькому, Лодзінському, Познанському та Поморському воєводствах — визвольна боротьба та бойова співдружність радянських і польських бійців руху Опору проходила в дещо складніших умовах. Приєднання в 1939 р. за наказом Гітлера західних регіонів Польщі до складу фашистської Німеччини, поява на них великої кількості німецьких колоністів, знищення або заслання в концентраційні табори місцевого польського населення спричинилися до того, що антифашистський рух не набув на цих землях таких розмірів, як у східних, центральних та південних воєводствах. Ці фактори значно ускладнювали і участь в ньому радянських громадян. Однак, незважаючи на труднощі, польські та радянські партизани вели вперту боротьбу з гітлерівськими окупантами, намагаючись надати якомога більшу допомогу наступаючим радянським та польським військам.

На західних землях Польщі, особливо в Сілезії, були розміщені гітлерівські табори смерті, в яких знаходилися в основному радянські громадяни. Вони були насильно організовані в робітничі загони і працювали на найважчих ділянках. При допомозі діючих в таборах підпільних організацій і при сприянні польських патріотів радянські громадяни здійснювали втечі, в багатьох випадках — групові. Так, з шахти «Міхаіл» в Міхалковицях на початку 1944 р. втекли Г. Євдокимов, Б. Чижов, І. Сватський. У середині року зі складу брукхту в Вельновці втік разом зі своїми товаришами один з активних організаторів втеч М. Андреев. Однак разом з двома товаришами повернувся, вирішивши, що їхнім обов'язком є організація і керівництво втечами. Активну діяльність на шахті в Мисловицях проводила підпільна організація під керівництвом Лаврентьева, якого гітлерівці називали «небезпечним більшовиком». Підпільники поставили собі мету організувати сильну партизанську групу і розпочати діяти напередодні вступу радянських військ у район Сілезії. Однак ця організація була викрита гестапо [16, s. 717—727].

Радянські громадяни, які втекли від неминучої смерті, вливалися в ряди польського руху Опору і ставали його надійними й активними бійцями. Так, на території Сілезького воєводства в загоні Армії Людової ім. Домбровського боролися В. Новіков, П. Новіков, І. Шулік [9, s. 94], в загоні Ф. Беднарвіча — «Іван» і «Петро» (прізвища невідомі), в загоні Е. Сабліка — П. Орлов [13, s. 520, 543], в загоні Ш. Станіславека — В. Сидоров, Г. Теплов, О. Запольський, О. Заокворний, в загоні К. Герущака — І. Александрович [8, s. 432—434]. У Сілезькому окрузі в загонах Армії Людової вели боротьбу з гітлерівцями понад 1600 радянських та польських бійців [2, с. 138].

Радянські та польські партизани наносили гітлерівцям відчутні удари, особливо на залізничних комунікаціях. У Лодзінському воєводстві, наприклад, своєю активністю виділялися партизани під командуванням радянського офіцера О. Кузнецова — льотчика-винищувача, який був полонений і поміщений у табір військовополонених в Лодзі. При допомозі польських патріотів О. Кузнецов утік, працював у підпіллі, пізніше за завданням окружкому Польської робітничої партії очолював один із загонів Гвардії Людової, а потім — штаб у загоні Мачека. А ще через деякий час був призначений командиром Прушківської об'єднаної партизанської групи, яка за півроку пустила під укіс 18 ешелонів, знищила сотні фашистів. Згодом О. Кузнецов очолив одну з бригад Армії Людової, яка налічувала понад 4 тис. радянських та польських бійців [4, с. 60—64] *.

Партизани загону ім. Домбровського, що діяв у Сілезькому воєводстві, провели 160 успішних бойових і диверсійних операцій, у тому числі пустили під укіс 25 ворожих ешелонів [3, с. 419; 17].

* Після закінчення війни уряд ПНР присвоїв О. Кузнецову звання Героя Польщі, Почесного громадянина Лодзі, нагородив орденом Партизана і вищим орденом ПНР — Золотим Кавалерським Хрестом.

Різноманітні бойові операції, які здійснювали партизани, сіяли паніку серед ворога, тримали його у постійній тривозі й змушували відтягувати для охорони значні сили не тільки жандармерії, поліції, а й війська, що не давало змоги використати їх на фронті.

Окрім радянських та польських партизанів Армії Людової, успішно діяли радянські партизанські формування. В районах Радомско наносила удари по ворогу рейдова бригада радянських партизанів під командуванням М. Глумова. Вона була виділена із з'єднання І. Банова в червні 1944 р. і при допомозі підпільників з Польської робітничої партії здійснила рейд на Завіслянську Польщу.

Іншим великим радянським партизанським формуванням, що діяло на землях Лодзінського воєводства, був загін під командуванням С. Новосада. Основою його була десантна група з 15 чоловік на чолі з С. Новосадом, скинута на парашутах у ніч на 11 серпня 1944 р. в районі Серадза. Через деякий час група встановила зв'язок з загonom Армії Крайової під командуванням «Варшиця», який налічував, крім поляків, понад 50 радянських бійців. За домовленістю з «Варшицем» вони перейшли (без зброї) у загін С. Новосада. 11 вересня до загону С. Новосада приєдналася група радянських громадян чисельністю 11 чоловік. У середині вересня 1944 р. загін С. Новосада налічував 250 бійців [5, s. 300—310]. Згодом С. Новосад встановив зв'язок з партизанською бригадою М. Глумова, до якої за наказом Центру був приєднаний його загін. С. Новосад став заступником М. Глумова і одночасно виконував обов'язки начальника розвідки бригади. Приєднався до бригади також батальйон 3-ї бригади Армії Людової під командуванням Б. Стаховського. Одна з рот батальйону повністю складалася з радянських громадян. З часом до бригади М. Глумова приєдналося ще декілька груп радянських партизанів загальною кількістю 80 чоловік, які не змогли перебратися через лінію фронту [5, s. 310—320].

Активну бойову діяльність з листопада 1944 р. у Скерневицьких лісах проводив радянський партизанський загін чисельністю 45 чоловік під командуванням радянського офіцера «Федора» (прізвище невідоме) [6, s. 306—307, 370—371].

Славою покрили себе радянські та польські розвідники, що діяли в західних воєводствах Польщі. Відсутність лісових масивів, велика густота населення, значну частину якого становили німці та фольксдойчі, значно утруднювали їхню діяльність. Гітлерівська куля або смерть від прихильників польського емігрантського уряду в Лондоні чекали розвідників на кожному кроці [1, s. 137—138, 144—145]. Незважаючи на це, розвідники виконували поставлені перед ними завдання.

З серпня 1944 р. кількість розвідувальних радянських та радянсько-польських груп у західних районах Польщі, особливо в Познанському воєводстві, збільшилася. 17 серпня 1944 р. у районі Наднотецької пущі була скинута на парашутах група розвідників у складі 16 чоловік під командуванням Касенка, через чотири дні — група з 16 чоловік, очолювана М. Козубовським, потім —

група чисельністю 11 чоловік на чолі з Тимченком. Поблизу Коніна була скинута група С. Скаржинського. В районі пуші Зеленка висадилися 16 розвідників та інші групи [15, 1973, № 12, s. 8, 1973, № 13, s. 9, 14].

На території Поморського воеводства, в районі Каспарус, була скинута група в кількості 16 чоловік. Очолював її розвідник, відомий під псевдонімами «Бистроокий» і «Чорний Василь» [14, 1966, № 3, s. 282]. У районі Ліпуша і Конажин десантувалася група Захарова [10, s. 23]. 9 вересня в районі Борув Тухольських приземлилися 9 розвідників на чолі з Я. Менткім [11, s. 81—92]. 3 січня 1945 р. в районі повіту Картузи оперувала група Павлова чисельністю 6 чоловік [10, s. 90].

В Сілезії успішно діяли розвідницькі групи В. Анисимова (9 чоловік) та А. Анисимова (12 чоловік) [1, s. 70, 167; 12, s. 389].

Включення поляків, уродженців того чи іншого воеводства, до складу розвідувальних груп мало для розвідників велике значення. На території окупованої Польщі, особливо в західній її частині, люди, які добре знали національну психологію місцевого населення, його традиції, були незамінні і полегшували діяльність груп.

Радянські та польські розвідники відчували доброзичливе, братерське ставлення частини польських жителів, які не боялись терору і репресій загарбників, виконували роль зв'язкових, допомагали продуктами, переховували поранених, здобували цінні відомості про ворога [11, s. 121, 126; 14, 1970, № 1, s. 213; 15; 1973; № 13, s. 9].

Розвідувальні групи після прибуття у визначений район встановлювали контакти з загонами місцевих партизанів. Так, групою «Бистроокого» був встановлений зв'язок із загонами Армії Крайової А. Брусого і С. Гусса. Ці загоны, виражаючи своє довір'я до радянських розвідників і прагнення до активної боротьби проти окупантів, об'єдналися з групою «Бистроокого». Створений таким чином радянсько-польський партизанський загін налічував 80 чоловік. У загоні польські партизани отримали хороше озброєння. Розвідники майора Манька встановили зв'язок з партизанами Цісової Гури і Варлюбя [10, s. 272—273, 282—283], розвідгрупи «Віктора» та «Олександра» підтримували зв'язок із загоном Батальйонів хлопських Ф. Варчака і загоном Армії Крайової «Суйки», розвідники В. Анисимова — з загоном Армії Крайової «Сурми», в рядах якого налічувалося понад десяток радянських громадян [14, 1970, № 1, s. 191].

Після прибуття в тил ворога радянські та польські розвідники розгортали, в багатьох випадках при допомозі місцевих жителів і партизанів, активну діяльність. Одержані відомості передавалися в Центр і використовувалися радянським командуванням при розробці планів наступальних операцій, знищення важливих ворожих об'єктів. Цінними були відомості, здобуті розвідниками «Бистроокого» з допомогою польських партизанів про ракетні установки «Фау-1» і «Фау-2», які знаходились у Вежхуціні, відомості про підготовку гітлерівцями застосування на фронті хімічної зброї

[14, 1966, № 3 s. 282]. Заслужувала на увагу розвідка групою І. Черникова укріплень Поморського валу [15, 1973, № 21, s. 8].

Польські антифашисти з Устрою, Цешиня і Бельсько-Бялої допомагали розвідникам А. Анисимова та В. Анисимова збирати відомості про ворожі частини, їхнє озброєння, будівництво укріплень. При сприянні польських підпільників групи Р. Шуберта розвідники встановили нагляд за ворожими транспортами на залізничних лініях Катовіце—Краків і Катовіце—Вроцлав. Підпільники Р. Шуберта допомогли розвідникам в організації втечі радянських громадян з табору смерті в Устроні [14, 1970, № 1, s. 191].

Деякі групи розвідників після прибуття в район діяльності поповнювалися радянськими громадянами та місцевими патріотами і переростали в партизанські загони: Так, група Я. Менткого переросла в загін, який налічував близько 40 бійців [11, s. 111—136]. Після об'єднання розвідгруп В. Анисимова та А. Анисимова, а також приєднання до них деякої кількості радянських громадян та польських антифашистів був створений партизанський загін у кількості понад 70 чоловік [1, s. 191; 12, s. 390].

Занепокоєне діями партизанів та розвідників гітлерівське окупаційне командування, використовуючи тимчасове затишшя на фронті, проводило систематичні каральні операції. Так, 23 вересня 1944 р. у Котфінському лісі, в районі Яцкова та Сільниці воно здійснило каральну експедицію при підтримці авіації проти бригади М. Глумова. За вісім годин бою радянські партизани відбили шість сильних атак ворога і, вибивши сміливою контратакою гітлерівців з лісу, вийшли з оточення. В бою загинув командир роти Сидоров. Героїзм у бою виявили командир роти Крилов, медсестра А. Калініна, яка надавала допомогу пораненим, а також з кулеметом у руках відбивала атаки фашистів. Ворог зазнав суттєвих втрат. Три дні автомашинами і підводами гітлерівці вивозили з лісу вбитих і поранених [5, s. 310—315]. У районі сіл Патжикув, Пасекі 1 жовтня 1944 р. була атакована карателями розвідувальна група М. Проселкова. В жорстокому бою розвідники героїчно загинули [14, 1968, № 1, s. 262]. Розвідники груп «Віктора» та «Олександра» разом з партизанами загону Батальйонів хлопських Ф. Варчака і загonom Армії Крайової «Суйки» чисельністю 50 чоловік 27 жовтня 1944 р. під Бленднем протистояли карателям із СС і жандармерії в кількості 600 чоловік. Понісши відносно невеликі втрати, розвідники та партизани вирвалися з оточення. Втрати ворога в бою становили декілька десятків убитих та поранених солдатів [10, s. 114—116]. Загін Я. Менткого 22 грудня 1944 р. вступив у двобій з карателями в районі Слепе. В бою було знищено близько 120 солдатів противника [14, 1966, № 3, s. 285]. У важких боях з гітлерівцями загинули розвідники групи А. Анисимова — Т. Поченков, М. Михалочкін, О. Ільчук, О. Горшков, Ю. Паршин [12, s. 389—390]. Назавжди в Познанській землі залишилися партизани-розвідники Ткаченко, Макаров, Іванович, Борисенко, Молодцов, Шляков та інші, які героїчно загинули в боях [15, 1973, № 13, s. 9, 14].

На території західних польських земель мала місце бойова взаємодія радянських та польських партизанів з наступаючими частинами Червоної Армії. Так, у боях на підступах до міста Сосновця разом з червоноармійцями брали участь бійці Армії Людової Сілезького округу. Група партизанів під командуванням С. Чернецького спільно з радянськими солдатами 59-ї армії провела важкий дводенний бій за Казімеж [7, с. 217].

Наявність радянських громадян у рядах польських партизанів, а також участь у визвольній боротьбі польського народу радянських розвідувальних груп та партизанських формувань мали велике значення. Радянські бійці вносили в діяльність загонів Армії Людової впевненість і необхідний військовий досвід.

Радянські партизани та розвідники спільно з польськими побратимами зуміли розгорнути на території Польщі антифашистську боротьбу і тим самим надати допомогу Червоній Армії і народному Війську Польському в завершенні визволення Польщі.

1. *Анисимова А.* На короткой волне: Записки радистки. М., 1961. 2. Люди, факты, размышления. М., 1963. 3. *Малиновский М., Павлович Е., Потеранский В.* и др. Польское рабочее движение в годы гитлеровской оккупации. М., 1968. 4. *Цуркан Ю. П.* Последний круг ада. Одесса, 1967. 5. Byli z nami: O działalności radzieckich partyzantów na ziemiach polskich. Warszawa, 1966. 6. *Czwartacy: Wspomnienia byłych żołnierzy szturmowego batalionu AL im. „Czwartaków“ (1943—1945).* Warszawa, 1970. Т. 2. 7. *Dolata B.* Wyzwolenie Polski (1944—1945). Warszawa, 1974. 8. *Garas J. B.* Oddziały Gwardii Ludowej i Armii Ludowej 1942—1945. Warszawa, 1971. 9. *Góra W., Juchniewicz M.* Walczyli razem: O współdziałaniu polskich i radzieckich oddziałów partyzanckich w latach drugiej wojny światowej. Lublin, 1972. 10. *Matynia J.* Na szlakach walki i męczeństwa wojewódstwa Gdańskiego w latach 1939—1945. Gdynia, 1967. 11. *Miętki J., Zarębski S.* Nad ziemią i w podziemiu: Wspomnienia spadochroniarza. Warszawa, 1965. 12. Ruch oporu w Rejencji Katowickiej (1939—1945): Wybór dokumentów. Warszawa, 1972. 13. Wspomnienia żołnierzy GL i AL. Warszawa, 1962. 14. *Wojskowy przegląd historyczny.* 15. Za wolność i lud. 16. *Zaranie śląskie.* 1967. Zeszyt 4. 17. *Zołnierz Wolności.* 1982. 16 sierpnia.

Краткое содержание

Исследуется участие советских граждан в антифашистской борьбе польского народа, боевое содружество с польскими патриотами накануне и во время освобождения Красной Армией и народным Войском Польским западных воеводств Польши.

Стаття надійшла до редколегії 23. 11. 84.

Т. С. ПОЛЕШУК, асп.,
Львівський університет

ВІДОБРАЖЕННЯ РОБІТНИЧОГО І ДЕМОКРАТИЧНОГО РУХУ КІНЦЯ ХІХ—ПОЧАТКУ ХХ СТ. У БОЛГАРІЇ НА СТОРІНКАХ ГАЛИЦЬКОЇ ПРЕСИ

Визволення від османського гніту відкрило шлях для вільного розвитку капіталізму в Болгарії. Однак поступ в усіх сферах суспільного життя проходив надзвичайно повільно через тяжкі наслідки багатовікового іноземного панування. Промисловий розвиток Болгарії відбувався в той час, коли у більшості великих європейських країн почався перехід від домонополістичного капіталізму до імперіалізму. Це не могло не позначитися на економіці молодій болгарській державі, характерною рисою якої стає проникнення іноземного капіталу і підпорядкування західноєвропейським монополіям.

Наслідком розвитку капіталізму було виникнення і формування в останні десятиріччя ХІХ ст. болгарського робітничого класу, який чисельно продовжував зростати, поповнюючись селянами і ремісниками, що розорялися [2, с. 55—89]. Нестерпно тяжке становище і жорстока експлуатація викликали з боку робітників протест. Поступово молодий робітничий клас стає провідною силою в боротьбі широких народних мас проти капіталізму. Виникнення робітничого руху в Болгарії створило сприятливі умови для зародження і поширення марксистської ідеології. Д. Благоев відзначав, що болгарський робітничий рух майже з самого початку свого зародження розвивався «під благотворним промінням соціалістичного вчення» [3, с. 73]. Розпочата в середині 80-х років ХІХ ст. в Болгарії пропаганда марксизму привела до появи у ряді міст соціалістичних груп, які в липні 1891 р. об'єдналися в Болгарську соціал-демократичну партію [5, с. 42—43]. Соціал-демократи стають на чолі робітничого руху, який з середини 90-х років ХІХ ст. набуває характеру масових страйків [2, с. 144—170; 1, с. 250—260].

У цей період в Болгарії розгорнувся і селянський рух. Велика заборгованість у зв'язку з викупом землі, експлуатація з боку лихварів, непосильні податки — все це викликало розорення і зuboжіння селянства, поглиблювало соціальне розшарування, що посилювало класові суперечності на селі. Безпосереднім поштовхом до вибуху селянського невдоволення було прагнення уряду вийти з фінансової кризи шляхом заміни поземельного грошового податку натуральним — десятиною, яка існувала ще при турецькому пануванні. Боротьбу селян очолив Болгарський землеробський народний союз, оформлений організаційно в грудні 1899 р. у процесі селянських виступів проти запровадження десятини [4, с. 18].

Але якщо селянський рух незабаром пішов на спад (урожайний 1900 р. дещо поліпшив становище селянства), то боротьба

болгарського робітничого класу на початку ХХ ст. стає дедалі активнішою. Особливо вона посилюється під впливом російської революції 1905—1907 рр. За прикладом російських робітників болгарські пролетарі також піднялися на боротьбу проти капіталістичної експлуатації, за восьмигодинний робочий день, за підвищення заробітної плати [6, с 53]. Їх підтримали селяни і особливо студентська молодь.

Ці та інші події соціально-політичного життя молоді болгарської держави не могли не привернути уваги світової громадськості. Постійний інтерес до цієї слов'янської країни ще з часів визвольної боротьби 60—70-х років ХІХ ст. виявляли газети та журнали Східної Галичини. Формували громадську думку передусім такі масові періодичні видання, як народовська газета «Діло» та проурядова «Kurjer Lwowski», що виходила польською мовою. Оскільки радикальна галицька преса («Народ», «Громадський голос», «Жите і слово», «Свобода») була зайнята винятково проблемами внутрішнього життя, а зарубіжних подій, у тому числі і болгарських, торкалася в своїх публікаціях лише побіжно, то саме матеріали «Діла» і «Kurjera Lwowskiego» дають змогу простежити, наскільки українська галицька громадськість була обізнана з політичним життям Болгарії і як виявляла ставлення до нього.

З 90-х років ХІХ ст. галицькі газети починають звертати увагу на розвиток робітничого і соціалістичного руху в країні. Звичайно, що панівні верстви Східної Галичини, рупором яких були і «Діло», і «Kurjer Lwowski», не могли бути зацікавлені в пропаганді революційної боротьби європейського, в тому числі і болгарського, пролетаріату. Тому не дивно, що ці події не отримали широкого висвітлення на сторінках тогочасної галицької преси. І все ж деяку інформацію з цього питання вона давала. Так, у травні 1891 р. газета «Діло» писала про поширення соціалістичних ідей у Болгарії [7, 1891, 15 трав.]. Однак про Бузлуджанський з'їзд, який знаменував створення соціал-демократичної партії, не повідомлялося. Наприкінці липня 1894 р. газети інформували, що в Софії відбувся конгрес соціалістів, на якому ухвалено брати участь у виборах до народних зборів [7, 1894, 21 лип.; 8, 1894, 21 верес.]. Цією заміткою про І з'їзд БРСДП газети обмежили свої повідомлення про з'їзди болгарських соціал-демократів. Наступного року в одній із кореспонденцій, говорячи про перипетії політичної боротьби в Болгарії, «Діло» обмовилося, що тут проведено арешти студентів університету, які брали участь у першотравневих демонстраціях [7, 1895, 17 трав.]. Хоч і фрагментарно, але все ж інформувала галицька преса про мітинги антиурядового спрямування в Софії, викликані вбивством прогресивного болгарського письменника А. Константинова [7, 1897, 18 черв.].

Більш повно «Діло» і «Kurjer Lwowski» висвітлювали боротьбу болгарського селянства. Так, галицькі газети повідомляли про великий мітинг і сутичку селян з військами під Варною в березні 1900 р. [7, 1900, 26 берез.; 8, 1900, 25 марса]. Вони інформували про зростання масштабів селянського руху і збройні сутички се-

лян з регулярними військами у Відинському, Тирновському, Русенському округах [7, 1900, 3 трав., 18 черв.; 8, 1900, 4 таја, 17 таја]. Особливо детально описувало «Діло» події в селі Дуран-Кулак, де ескадрон кінноти вступив у бій з майже беззбройними селянами [7, 1900, 23 черв.]. Добір матеріалу і деякі коментарі дають змогу констатувати, що газети не схвалювали селянські виступи, хоч «Kujer Lwowski» і особливо «Діло» засуджували жорстокі розправи уряду над болгарським селянством.

Класова обмеженість, страх перед народною революцією ліберально-буржуазної інтелігенції яскраво виявилися в тому, що лише деякі події боротьби трудящих мас Болгарії в 1905—1907 рр. знайшли відображення на сторінках преси Східної Галичини.

Першим страйком, який виник під впливом російської революції, був страйк софійських друкарів, що розпочався 17 січня 1905 р. Про це сповіщала коротка замітка в «Kujerze Lwowski» [8, 1905, 31 stycznia]. Наростання революційного руху в Росії викликало хвилю страйків, демонстрацій та інших політичних виступів болгарського робітничого класу, керованого партією тісних соціалістів. Галицькі газети вмістили на своїх сторінках повідомлення про масову політичну демонстрацію і одноденний страйк болгарських робітників 25 грудня 1905 р., спрямований проти спроб уряду втілити в життя реакційний закон про цехи * [7, 1905, 26 груд.; 8, 1905, 26 grudnia].

Широко висвітлювався в галицькій пресі загальний страйк болгарських залізничників, що розпочався 2 січня 1907 р. (за новим стилем). Уже 3 січня «Діло» повідомило про початок страйку. «Kujer Lwowski» вказував, що низька заробітна плата призвела до вибуху невдоволення залізничників [8, 1907, 3 stycznia]. Газети інформували, що загальна кількість страйкуючих залізничників сягає близько чотирьох тисяч чоловік. Прийом делегації робітників главою болгарського уряду Петковим та відхилення їхніх вимог, оголошення залізниць на воєнному становищі й арешти залізничників — ці та інші події страйку були відображені на сторінках газет [7, 1907, 5, 21, 30 січ.; 8, 1907, 9, 4 stycznia]. 13 лютого «Діло» повідомило про закінчення страйку на умовах повернення всіх залізничників на роботу і припинення всіх карних справ, розпочатих проти них [7, 1907, 13 лют.].

Галицькі газети цікавилися також подіями в Софійському університеті. Запровадження реакційного статуту про дисципліну в січні 1905 р. викликало величезне обурення і незадоволення софійського студентства. Наприкінці квітня «Діло» і «Kujer Lwowski» повідомляли, що уряд закрити університет до наступного навчального року, а академічна рада розпочала виключення з університету «неблагонадійних» студентів [7, 1905, 14 квіт.; 8, 1905,

* Закон про еснафські (еснафи — цехи) об'єднання зобов'язував робітників ремісничих майстерень входити до одного з цехів. Мета цього закону полягала в тому, щоб, з одного боку, заспокоїти дрібних ремісників, які розорялися, а з другого — відколоти робітників ремісничих майстерень від робітничого класу Болгарії, заборонити їм створювати самостійні класові політичні й економічні об'єднання.

14 kwietnia]. У Східній Галичині також стало відомо про студентський мітинг і демонстрацію солідарності зі страйкуючими залізничниками в грудні 1906 р. [8, 1907, 3 stycznia].

Галицька преса, предусім «Kurjer Lwowski», детально інформувала про події, які відбулися в Софії 3 січня 1907 р., коли під час відкриття Народного театру прогресивне студентство освистало князя Фердинанда, а уряд закрити Софійський університет, звільнивши весь академічний персонал. В одній із заміток, характеризуючи ці події, «Діло» звернуло увагу на слова депутата Народних зборів від демократичної партії Жанова, що демонстрація, влаштована перед театром, не є випадком, а виявом загального невдоволення населення [7, 1907, 25 січ.].

Особливий інтерес галицької громадськості до університетської справи зумовлювався тим, що ряд учених Львова отримали запрошення від уповноваженого болгарського міністерства освіти, П. Бахметьева зайняти кафедри в Софійському університеті замість звільнених професорів [7, 1907, 16 жовт., 5 листоп.; 8, 1907, 6 grudnia]. Із галицької преси дізнаємося, що не всі запрошені погодилися на цю пропозицію. Зокрема, І. Франко, пояснюючи своє ставлення до неї, зазначав у статті «Болгарська університетська афера», вміщеній у «Ділі», що він «не хотів їхати в Софію, як агент уряду, якого ненавидить громадськість» [7, 1907, 27 груд.]. Крім статті І. Франка, університетській справі була присвячена велика публікація М. Зобківа «Про університет в Софії», вміщена у трьох номерах «Діла» [7, 1908, 6, 8, 9 квіт.]. Ґрунтовно висвітливши розвиток подій у Софійському університеті, автор висловив ряд критичних зауважень щодо навчального процесу та підготовки спеціалістів у цьому навчальному закладі.

Болгарська громадськість цікавилася відгукками на університетську справу за кордоном, в тому числі і в Галичині, про що свідчить надрукування статті М. Зобківа в газеті «Българска независимост» [7, 1908, 12 май].

На сторінках галицьких періодичних видань знайшли відображення також інші події суспільно-політичного життя Болгарії, зокрема, боротьба буржуазних партій за владу, зовнішня політика молоді болгарської держави.

Отже, незважаючи на ігнорування соціал-демократичного руху, зумовлене класовою обмеженістю галицької буржуазної преси, газети «Діло» і «Kurjer Lwowski» публікували, хоч і фрагментарно, деякі матеріали, що стосувалися політичного, громадського і культурного життя Болгарії. Завдяки цьому громадськість Східної Галичини мала змогу ознайомитися з подіями робітничого та селянського руху в Болгарії кінця XIX — початку XX ст., з боротьбою прогресивної громадськості країни проти наступу реакції в галузі освіти.

1. Бейліс О. С. Робітничий рух в кінці XIX — на початку XX ст. і відгуки першої російської революції в Болгарії // 50 років першої російської революції. Львів, 1955. 2. Бирман М. А. Формирование и развитие болгарского пролетариата (1878—1923). М., 1980. 3. Благоев Д. Съчинения. София, 1961. Т. 14. 4. Божков Л., Нинов С. Исторический путь Болгарского земледельческо-

го народного союзу. София, 1980. 5. История Болгарской Коммунистической партии. М., 1971. 6. Панцуктилова О. В. Рабочее движение в Болгарии в 1905—1907 гг. М., 1956. 7. Діло. 8. Kurjer Lwowski.

Краткое содержание

Показано отражение некоторых событий болгарского рабочего, крестьянского и демократического движения конца XIX — начала XX вв. — распространение социалистических идей, образование БРСДП, революционная борьба пролетариата и крестьянства, борьба прогрессивной общественности против наступления реакции в области образования — на страницах галицкой печати.

Стаття надійшла до редколегії 07. 05. 85

Р. В. МАЙБОРОДА, асп.,
Київський університет

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА СЕЛЯНСТВА СЯНІЦЬКОЇ ЗЕМЛІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVIII ст. (на матеріалах інвентарів шляхетських маєтків)

Важливу роль у розумінні історії польського селянства пізньофеодальної доби відіграє аналіз його соціальної структури. Ця проблема не раз привертала увагу вчених-істориків. Вагомий внесок у її вивчення зробила марксистська історіографія, представники якої розглядали соціальні процеси в середовищі селянства у зв'язку з економічним та політичним розвитком Польщі того часу [2; 3; 4; 5; 6; 9; 10; 14]. Проте і на сьогоднішній день питання розшарування селянства польських земель у XVI — XVIII ст становить науковий інтерес. У зв'язку з цим набуває значення дослідження специфіки окремих регіонів, що дає змогу конкретніше уявити соціальну картину в польському селі зазначеного періоду.

У цьому повідомленні робиться спроба на основі архівних матеріалів, більшість з яких уперше вводиться в науковий обіг, охарактеризувати соціальну структуру селянства в шляхетських володіннях Сяніцької землі — однієї з адміністративних одиниць Руського воєводства.

Основна джерельна база — близько 110 інвентарів, в яких міститься інформація про становище основних категорій селян у 86 населених пунктах. Хоч і дуже нерівномірно, інвентарні описи подають цінні відомості про земельний наділ селян, забезпеченість їх робочою худобою, повинності, що, в кінцевому підсумку, визначало їхнє місце в соціальній структурі села. Певним доповненням до матеріалів інвентарів є контракти про оренду, реєстри шкіл (збитків), скарги селянських громад та інші документи, внесені в земські та гродські актові книги.

У першій половині XVIII ст. Сяніччина мала своєрідну структуру феодального землеволодіння. Більшість тут становили шляхетські маєтки: з 427 населених пунктів, внесених у тариф подимного податку 1735 р., 340 належало шляхті, 69 — державі, 18 — церкві [126, спр. 77/II, арк. 39—59]. Саме соціальний розвиток селянства шляхетських володінь був визначальним для Сяніцької землі першої половини XVIII ст.

На початку XVIII ст. економіка Сяніччини, як і Польщі в цілому, переживала глибокі потрясіння, викликані участю Речі Посполитої у Північній війні та гострою політичною боротьбою окремими феодальними угрупованнями в середині країни. На території Сяніцької землі постійно відбувалися постої та передислокації як польських, так і іноземних військ, що брали участь у війні. Вони піддавали край розоренню і грабежам [13]. Свідченням цього є численні реєстри шкод [11, ф. 15, оп. 1, спр. 204, арк. 837—841, 438—447, спр. 206, арк. 644—646, спр. 209, арк. 134—137, 1940—1944]. Тяжке становище народних мас погіршувалось епідеміями, неврожаями та іншими стихійними лихами [11, ф. 15, оп. 1, спр. 209, арк. 1944—1949, спр. 207, арк. 226—227, спр. 212, арк. 2389—2392, 2478—2479, 2563—2665]. Однак при мінімальній можливості розпочиналася відбудова господарства, яка в основному була завершена до середини XVIII ст. Ці політичні та економічні фактори суттєво впливали на формування соціальної структури селянства Сяніцької землі.

Сяніцьке село першої половини XVIII ст. характеризується соціальною строкатістю. Крім загальних означень «хлопи» та «піддані», інвентарі подають назви окремих категорій селян: кметів, загородників, халупників, комірників. У деяких інвентарних описах згадуються селяни на двірській услугі, іноді в окремі групи виділяються ремісники, мельники, представники селянського самоврядування.

Динаміка соціальної структури селянства Сяніцької землі першої половини XVIII ст. відображена в таблиці. У час воєнної розрухи, а саме протягом перших двох десятиліть XVIII ст., зменшується питома вага кметів — найважливішої, найбільш чисельної селянської категорії і зростає кількість малоземельних та безземельних селян-загородників, халупників, комірників. З відбудовою господарства поступово збільшується кількість селян-кметів, які виступають головною силою цього процесу. Деяке зниження чисельності кметів у 30-х роках можна пояснити, на нашу думку, передусім нестабільністю внутрішньополітичної обстановки в країні, викликаній боротьбою між окремими магнатськими партіями. В середині XVIII ст. частка кметівських господарств, як свідчить підрахунок, становить 64% селянської маси, що далеко не досягає рівня кінця XVII ст. — часу інтенсивної відбудови господарства після війн середини XVII ст., коли, за даними Я. С. Мельничука, кількість кметів у шляхетських володіннях Сяніцької землі становила 83% [7, с. 19]. Цей факт ще раз підтверджує існуюче в історичній літературі положення про те, що розруха господарства феодальної Польщі після Північної війни

Соціальна структура селянства шляхетських маєтків Сяницької землі першої половини XVIII ст.

Роки	Кількість сіл	Господарства селян										Разом
		кметів		загородників		халупників		комірників		інших		
		кіль- кість	%	кіль- кість	%	кіль- кість	%	кіль- кість	%	кіль- кість	%	
1700—1709	12	77	47,2	74	45,5	2	1,2	6	3,6	4	2,5	163
1710—1719	11	230	49,3	158	34	25	5,4	37	7,9	16	3,4	466
1720—1729	40	534	56,5	242	25,6	52	5,5	93	9,9	24	2,5	945
1730—1739	12	163	51,6	64	20,2	45	14,2	28	8,9	16	5,1	316
1740—1749	29	380	64,3	139	23,5	24	4,1	18	3,1	30	5,0	591

була більш глибокою, а відновлення продуктивних сил проходило значно повільніше, ніж в останні десятиріччя XVII ст. [9, с. 4].

Селяни, що належали до однієї соціальної групи, знаходилися часто в різних економічних умовах. Зупинимось докладніше на характеристиці окремих категорій селян.

Кметі — це селяни, які мали в своєму користуванні земельний наділ, робочу худобу та вели власне господарство. Кметі були основним джерелом поповнення поміщицького господарства робочими руками. Незначна кількість документів поділяє кметів на окремі підгрупи: цільників, піврольників, чвертників — залежно від забезпеченості землею; дводенних, триденних, тижневих (шестиденних) — за кількістю панщинних днів, які повинні були відпрацювати селяни протягом тижня [11, ф. 15, оп. 1, спр. 381, арк. 1244—1248, спр. 203, арк. 950—953, спр. 217, арк. 408—422, спр. 220, арк. 2350—2374, спр. 234, арк. 470—481, спр. 225, арк. 1129—1138, спр. 267, арк. 233—271].

Відомості про земельний наділ кметів зафіксовані не в усіх описах. Виходячи з даних джерел та з порівняння повинностей кметівських господарств, що, як правило, залежали від величини земельного наділу, по різних маєтках за один і той же час, можемо припустити, що характерним земельним наділом кметів Сяницької землі першої половини XVIII ст. була півроля, точний розмір якої джерела не подають, але зазначають, що вона дорівнювала четвертій частині лану [11, ф. 15, оп. 1, спр. 211, арк. 676] *.

Наявність пустуючих селянських наділів, що утворилися внаслідок втеч селян, викликаних посиленням феодального гніту, війною та різного роду стихійними лихами, знімала певною мірою з порядку денного проблему забезпечення кметів землею. Майже всі пустки орендувалися селянами, насамперед кметями. Умови оренди були досить доступними: за найм пустуючого наділу селяни платили від 3 до 30 злотих в залежності від його розмірів та якості землі.

Прагнучи скоріше забезпечити відновлення прибутків зі своїх маєтків, шляхта інколи змушена була погоджуватися на будь-які

* Цілком можливо, що півроля дорівнювала близько 6,5 га, оскільки у другій половині XVII ст. роля становила 0,5 лану, або близько 13 га [8, с. 14].

умови оренди пусток. Так, в інвентарі села Сянки за 1720 р. згадується селянин В. Савмак, який «платить за оренду пустки 10 злотих або стільки, скільки зможе, щоб тільки поле не заростало» [11, ф. 15, оп. 1, спр. 211, арк. 675]. Але в міру відбудови господарства пани почали вимагати від селян за найм пусток не лише гроші, а й виконання інших видів повинностей. Це обмежувало можливість розширення земельного наділу кметівського господарства за рахунок орендованих пусток.

У перші десятиріччя XVIII ст. особливо гостро для господарств кметів постала проблема робочої худоби, яка була на той час основою засобів праці, що застосовувались у сільськогосподарському виробництві. Таке становище передусім зумовилося тим, що в роки воєнних лихоліть, під час постоїв та переходів військ у селян відбиралися не тільки гроші, продукти харчування, фураж, а й робоча худоба. Відновлення її чисельності відбувалося повільно. Тож не дивно, що тривалий час в період відбудови не всі кметівські господарства мали тягло. У 20-х роках XVIII ст., наприклад, із 400 господарств кметів 32 сіл північної частини Сяніччини лише 66% володіли робочою худобою. Шляхта була зацікавлена у зростанні кількості тяглих селянських господарств: «Для одержання доходу (тобто додаткового продукту), — зазначав В. І. Ленін, — кріпосник-поміщик мусить мати на своїй землі селянина, що має наділ, реманент, худобу. Безземельний, безкінний, безхазяйний селянин — непридатний об'єкт для кріпосницької експлуатації» [1, с. 68]. Тому іноді феодалі надавали в користування кметів власну худобу. Про такі факти згадують описи 7 сіл Сяніцької землі першої половини XVIII ст. Інвентар села Оріхівки за 1730 р. повідомляє, наприклад, що з 20 кметівських господарств лише 6 мали свої воли і коні, решта 14 — панські [11, ф. 15, оп. 1, спр. 227, арк. 139—169]. На жаль, у джерелах майже нічого не згадується про умови передачі селянам тягла. Але можна допустити, що іноді пан продавав селянам робочу худобу. Інвентарний опис села Дзвиняч Горішній за 1744 р. називає селянина Я. Курила, що має двох волів, які купив у пана Сідколицького [11, ф. 15, оп. 1, спр. 234, арк. 1055—1062]. Середню кількість робочої худоби в кметівському господарстві у зв'язку з обмеженістю даних джерел (багато з них лише згадують про тягло) визначити важко. Виходячи з інвентарних відомостей, можна висловити припущення, що більшість тяглих кметівських господарств на Сяніччині в першій половині XVIII ст. мала пару волів.

Важливу роль в оцінці становища кметів, як і інших категорій селян, відіграє дослідження їхніх повинностей. Для Сяніччини цього періоду характерні всі види феодальної ренти: відробіткова, грошова, натуральна. Проте із 86 сіл, інвентарі яких використано, в селах Радошиці у 1716 р. та Студенному у 1723 р. зафіксовано лише чинш, а в селі Фаліївка у 1702 р. — тільки панщина і натуральні данини [12а, спр. 3938/III, арк. 19—23; 11, ф. 15, оп. 1, спр. 218, арк. 3044—3056, спр. 381, арк. 1244—1249]. Питома вага різних форм ренти була неоднаковою. Вона залежала від часу, місця розташування шляхетських маєтків, соціально-економіч-

них та політичних факторів. Однак у більшості випадків домінувала панщина. Найбільш поширеною на Сянїччині в першій половині XVIII ст. була щотижнева триденна панщина з піврольного кметівського надїлу.

Порівняння інвентарних описів одних і тих же маєтків за різні роки свідчить, що основні показники повинностей кметів протягом першої половини XVIII ст. залишаються майже без змін. Шляхта все ж повільно підвищувала рівень феодальної експлуатації. Це знаходило свій вираз передусім у збільшенні літніх днів та додаткових повинностей, що виконувалися не в рахунок регулярної панщини [11, ф. 15, оп. 1, спр. 202, арк. 355—420, спр. 203, арк. 950—953, спр. 217, арк. 1049—1066, спр. 220, арк. 2350—2374, спр. 224, арк. 833—873, спр. 225, арк. 716—771, спр. 242, арк. 355—420, спр. 267, арк. 49—56, спр. 381, арк. 1244—1249].

Значну групу сільського населення становили малоземельні та безземельні селяни. Провідною категорією серед них були загородники. Питома вага їх постійно змінювалася залежно від соціально-економічних і політичних умов. Загородники були одним із основних резервів формування категорії кметів. У джерелах, крім загальної назви загородники, зустрічаються такі їх підгрупи, як чиншовики, панщинники, ремісники та деякі інші. На відміну від кметів, загородники являли собою безтяглові селянські господарства, які мали невеликий земельний наділ — загороду. Рідко інвентарні описи повідомляють про те, що загородники мають робочу худобу або наділ землі, більший ніж загорода [11, ф. 15, оп. 1, спр. 208, арк. 457—466, спр. 214, арк. 2990—3032, спр. 220, арк. 2482—2492, спр. 267, арк. 141—170]. Як і кметі, загородники намагалися поліпшити своє становище за рахунок оренди пусток. Головними повинностями цієї групи селян були панщина і чинш, виплачували вони також і натуральні данини. Найхарактернішою для цього періоду є дво- і триденна щотижнева піша панщина. У зв'язку з неоднорідністю категорії загородників у багатьох маєтках розміри та види повинностей були індивідуальними для кожного господарства. Як приклад наведемо відомості по селу Гірки за 1722 р. У той час тут налічувалося 19 загородницьких господарств; 13 із них виконували дводенну регулярну панщину і сплачували чинш, але розміри чиншу були неоднакові, у межах 6—15 злотих; 4 господарства сиділи на чинші по 20 злотих кожне; 2 господарства лісників, як записано в інвентарі, давали лише натуральні данини: каплуни, кури, яйця, штуки прядива. Поряд з чиншем і панщиною натуральну ренту виконували й інші господарства загородників, про які йшлося вище. Крім того, всі загородники села Гірки у 1722 р. мали відбувати сторожову охорону, підводну повинність, шарварки, двічі без панського дня виходити на косіння озимини та ярини [11, ф. 15, оп. 1, спр. 215, арк. 1444—1461].

Основу групи безземельних селян становили халупники, які мали лише халупу і невелику присадибну ділянку. Халупники відпрацьовували одно- і дводенну пішу панщину на тиждень, у деяких селах вони виплачували чинш та натуральні данини.

До безземельних селян відносяться також комірники, які, не маючи ні земельного наділу, ні навіть халупи, змушені були жити «коморою» у більш заможних селян. У зв'язку зі своїм становищем комірники являли собою рухливу частину селянської маси, тому зустрічаються інвентарні описи, в яких наводяться лише повинності комірників, але кількість їх не вказана, а тільки зазначено: стільки, скільки буде. Так записано в інвентарях сіл Побідно, Ратнавиця, Белхівка за 1725 р., Фаліївка за 1728 р., Лобізва за 1730 р. [11, ф. 15, оп. 1, спр. 234, арк. 470—481, спр. 225, арк. 716—771, спр. 227, арк. 902—910]. Більшість комірників Сяніччини в першій половині XVIII ст. відробляла одnodенну панщину в тиждень, а в багатьох селах давала пану ще й по штуці прядива. Ведучи наступ на селян, шляхта збільшувала також і повинності комірників, що виконувалися не в рахунок панського дня. Так, у 1724 р. у селі Бахір налічувалося 8 комірників. Усі вони повинні були відпрацювати по дню на тиждень і виготовити по штуці прядива, крім того, виконували всіляку пішу роботу: молотили, жали, обжинали, ремонтували. І все це не в рахунок панщини [12 б, спр. 869/II, арк. 1—15; 11, ф. 15, оп. 1, спр. 219, арк. 1652—1682].

Деякі інвентарні описи шляхетських маєтків Сяніцької землі першої половини XVIII ст. виділяють окремо ремісників, мельників та інші групи селян. Серед людей ремісничих занять в інвентарях названо близько 60 ткачів, 16 ковалів, 16 кравців, 14 шевців, 4 слюсарі, 4 бондарі, 3 гончарі, 1 теслю. Значна частина ремісників виконувала ті ж повинності, що і селяни, тобто відпрацьовувала панщину і сплачувала грошову та натуральну ренту. Інколи їхні повинності обмежувалися чиншем, як правило, досить високим — до 30 злотих. Незначний процент селянської маси на Сяніччині становили мельники, згідно з документами — близько 50 чоловік. Головною повинністю мельників був чинш, розміри якого досягали в деяких селах 100 злотих на рік. У більшості маєтків мельники панщину не відбували, а по 2—3 дні на рік працювали з сокирою на ремонтних роботах на панському дворі.

Крім відомостей про основні категорії селянства, в інвентарях містяться згадки про представників селянського самоврядування. Становище деяких із них певною мірою відрізнялося від становища основної маси селян, тому що вони звільнялися від усіх повинностей. Але такі факти наводяться в джерелах не часто [11, ф. 15, оп. 1, спр. 208, арк. 457—466, спр. 224, арк. 1363—1370, 1536—1544, спр. 227, арк. 685—692; 12б, спр. 1293/II, арк. 1—7]. Звільняючи війта та присяжних від повинностей, шляхтич прагнув поставити їх у залежність, щоб таким чином впливати на всю громаду [8, с. 96]. Повне звільнення представників громадського уряду від феодалної ренти було не в інтересах феодала, тому що обмежувало його прибутки.

Отже, селянство Сяніцької землі в першій половині XVIII ст. поділялося на такі головні категорії: кметі, загородники, халупники, комірники. Найважливішу роль у розвитку продуктивних сил у сільському господарстві відігравали кметі. Співвідношення між окремими категоріями селян постійно змінювалося і зумовлюва-

лось особливостями соціально-економічного та політичного розвитку Сяніччини. В період розрухи, викликаной участю Речі Посполитої у Північній війні та внутрішньою війною, зменшувалася кількість кметівських господарств, внаслідок чого зростала кількість малоземельних і безземельних селян, насамперед загородників. У відбудовчий період спостерігається збільшення кметів; вони виступають провідною силою відбудови. Але до середини XVIII ст. їх кількість усе ж не досягає рівня кінця XVII ст. У цілому соціальні процеси в середовищі селянства, що відбувалися на Сяніччині в першій половині XVIII ст., мали феодальний характер і не виходили за межі існуючого ладу.

1. *Ленін В. І.* Аграрне питання в Росії на кінець XIX ст. // Повне збір. творів. Т. 17. 2. *Грабовецкий В. В.* Расслоение крестьян Галицкой земли во второй половине XVII — первой половине XVIII вв. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы за 1960 г. К., 1962. 3. *Иванова О. Е.* К вопросу о социальной структуре деревни в Краковском воеводстве в XVI—XVII вв. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы за 1959 г. М., 1961. 4. *Инкин В. Ф.* Расслоение крестьян Самборской экономики в середине XVIII ст. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы за 1960 г. К., 1962. 5. *Козій А. М.* Соціальна структура королівщин Холмщини в 1564—1661 рр. (за даними люстрацій) // Проблеми слов'янозн. 1978. Вип. 18. 6. *Маркина В. А.* Крестьяне Правобережной Украины (конец XVII — 60-е годы XVIII ст.). К., 1971. 7. *Мельничук Я. С.* Відбудова помісного господарства та зміни в аграрних відносинах у Сянічській землі в другій половині XVII ст. // Питання загальної історії. Львів, 1959. 8. *Мельничук Я. С.* К вопросу о крестьянской общине в Прикарпатье в XVII—XVIII вв. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы за 1965 г. М., 1970. 9. *Пірко В. О.* Про розвиток помісного господарства в Галицькому Прикарпатті в першій половині XVIII ст.: На матеріалах Перемишльської землі // Питання історії народів СРСР. 1969. Вип. 8. 10. *Похилевич Д. Л.* Крестьяне Белоруссии и Литвы в XVI—XVIII вв. Львов, 1957. 11. Центральний державний історичний архів УРСР у Львові. 12. Наукова бібліотека АН УРСР ім. В. Стефаника у Львові. Рукописний відділ: а) колекція Осолінських; б) колекція А. Чоловського. 13. *Lakociński Z.* Magnus stenbock w Polsce. Wrocław; Warschawa; Kraków, 1967. 14. *Rusiński W.* Uwagi o rozwarstwieniu wsi w Polsce XVIII w. // Kwartalnik Historyczny. 1953. N 2.

Краткое содержание

На основе анализа инвентарей шляхетских владений охарактеризована социальная структура крестьянства Сяноцкой земли в первой половине XVIII ст. В источниках названы такие основные категории крестьян: кметы, загородники, халупники, коморники. Соотношение между отдельными категориями постоянно изменялось в зависимости от особенностей социально-экономического и политического развития края.

Стаття надійшла до редколегії 20. 05. 85.

ІСТОРИОГРАФІЯ

Г. Й. СТРОНСЬКИЙ, асист.,
Тернопільський філіал Львівського
політехнічного інституту

СПІВРОБІТНИЦТВО РАДЯНСЬКИХ І ЧЕХОСЛОВАЦЬКИХ ІСТОРИКІВ (1945—1958)

Радянський Союз відіграв вирішальну роль в історичній долі народів Чехословаччини, які впевнено йдуть по шляху соціалізму. «У процесі будівництва нового суспільства, — зазначав Генеральний секретар КПЧ Г. Гусак, — ми спиралися на багатий досвід КПРС, радянських суспільних організацій, радянського народу в галузі економіки, політики, культури і всіх інших галузях. Для нас, так як і для інших соціалістичних країн, досвід Радянського Союзу... вся інша допомога, яку ми одержували від СРСР, були величезною підтримкою» [1, с. 156].

Період з 1945 р. по 1958 р. характеризується організаційною і методологічною перебудовою чехословацької історичної науки, що проходила при тісній допомозі радянської історичної науки, творчому використанні її досягнень і досвіду.

Питання розвитку співробітництва радянських і чехословацьких істориків розглядалося в працях Є. О. Дудзінської, О. І. Недорезова, які висвітлювали творче співробітництво між істориками обох країн, зробили огляд окремих досягнень співпраці [4; 6]. В ЧССР першою спробою показати зародження зв'язків і контактів з радянськими істориками була стаття В. Гуси [22]. Окремі сторони цієї теми висвітлювалися в працях Я. Ваври, К. Германа, у виступі Ф. Гейла на міжнародній конференції (Галле, 1977), а також у колективному дослідженні «Нариси відносин чехословацької і радянської науки» [28; 29; 2; 18; 17; 23].

Мета цього дослідження — на основі архівних документів, матеріалів радянської і чехословацької періодики висвітлити основні форми і шляхи зародження й розвитку співробітництва між істориками обох країн, визначити його роль у становленні чехословацької марксистської історіографії, розвитку історичної науки в СРСР.

Перемога народно-демократичної революції в Чехословаччині викликала необхідність здійснення кардинальних перетворень і в галузі історичної науки, широкого її залучення до виконання нових суспільних завдань. Історики-марксисти вели непримиренну боротьбу з буржуазною історіографією, яка перебувала у полоні космополітичних ідей Т. Масарика і Е. Бенеша. Ініціаторами, керівниками тісних контактів і співробітництва з СРСР виступили КПЧ, прогресивні вчені. Зародження творчих контактів між радян-

ськими і чехословацькими істориками тісно пов'язане з ім'ям відомого державного і громадського діяча, вченого З. Неєдли, який з 1939 р. по 1945 р. працював в Інституті історії АН СРСР, Московському університеті [3, с. 65]. Після повернення на батьківщину він, перебуваючи спочатку на посту міністра освіти, а потім — президента ЧСАН, активно сприяв поширенню і творчому використанню досягнень радянської науки. З. Неєдли зв'язувала близька, щира дружба з провідними радянськими істориками. Він доклав чимало зусиль для популяризації їхніх праць у Чехословаччині [5, с. 262—263]. За визначні заслуги у зміцненні дружби між радянськими і чехословацькими народами і розвитку співробітництва вчених З. Неєдли був удостоєний двох орденів Леніна, обирався членом-кореспондентом АН СРСР, почесним доктором Московського університету [7, с. 53].

Першочергове значення у здійсненні методологічної перебудови чехословацької науки мало видання в Чехословаччині марксистсько-ленінської теоретичної спадщини. У 1946 р. в ЧССР окремими виданнями вийшли праці В. І. Леніна «Про державу», «Марксизм і ревізіонізм» та інші загальним тиражем 125 тисяч примірників [8, с. 57]. При допомозі Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС у 1950 р. розпочалося видання творів В. І. Леніна в 40 томах чеською мовою. До послуг видавців з СРСР надійшли довідкові матеріали, фотографії [24, с. 344].

У перші повоєнні роки контакти між науковими установами обох країн встановлювались, як правило, шляхом переписки, в якій висловлювалися побажання розвивати обмін інформацією, виданнями. З такою пропозицією, зокрема, в 1945 р. звернулися в АН СРСР співробітники чехословацького Інституту сходознавства [13, ф. 5283, оп. 17, спр. 434, арк. 74]. Між науковими установами здійснювався книгообмін. Державна бібліотека ім. В. І. Леніна надіслала Національній університетській бібліотеці у Празі в 1945 р. 936, а у 1947 р. — 3718 назв книг [13, ф. 5283, оп. 17, спр. 436, арк. 35, спр. 464, арк. 197]. Велику кількість книг подарував Карловому університету з нагоди його 600-річчя Московський університет [13, ф. 5283, оп. 17, спр. 464, арк. 249].

У практику наукових зв'язків почали входити поїздки вчених з метою ознайомлення з досягненнями радянської історичної науки, надання допомоги чехословацьким ученим. У 1946—1949 р. в Чехословаччині побували С. К. Богоявленський, Е. В. Тарле, І. І. Мінц, Л. Г. Софінов, А. Л. Сидоров, які ознайомилися з організацією і розвитком історичної науки в СРСР, дали поради і консультації [22, с. 299].

Після лютневої перемоги робітничого класу Чехословаччини в 1948 р. наступ марксизму на ідеологічному фронті, у тому числі в історичній науці, значно посилювався. Жвавішими і більш різноплановими стали наукові зв'язки з радянськими істориками. В листопаді 1949 р. у Празі була проведена наукова конференція, присвячена впливові Великого Жовтня на розвиток робітничого руху, на історичну долю народів Чехословаччини. В її роботі взяв участь і виступив з доповіддю «Міжнародне значення Великої Жовтневої

соціалістичної революції» радянський історик І. І. Удальцов. Чехословацькі вчені О. Ржига, Я. Хорват, А. Кліма у своїх виступах переконливо довели вирішальне значення Великого Жовтня і Країни Рад у створенні Чехословацької республіки, забезпечення її незалежності у 20—30-х роках, визволенні з-під гніту німецького фашизму і зміцненні народно-демократичної влади. Матеріали конференції були видані чеською і російською мовами під назвою «Велика Жовтнева соціалістична революція і визволення Чехословаччини» (М., 1951). Конференція справила позитивний вплив на зміцнення марксистського напрямку в чехословацькій історіографії, дала творчий імпульс новим дослідженням чехословацьких істориків-марксистів.

Зросла кількість радянських учених, які відвідали Чехословаччину з метою передачі свого досвіду. Під час місячника чехословацько-радянської дружби в листопаді 1950 р. у складі радянської делегації в Чехословаччині побували Б. Д. Греков і І. І. Удальцов. Б. Д. Греков виступив у Празі перед вченими з темою «Початок Руської держави», а у Братіславі — темою «Сільське господарство Русі». Про систему історичної освіти в СРСР, організацію науково-дослідної роботи в інститутах АН СРСР, конкретні форми і напрями наукового співробітництва між радянськими і чехословацькими істориками розповів І. І. Удальцов [22, с. 299].

Поглибленню співробітництва, поширенню досвіду й досягнень радянської історичної науки сприяла діяльність Чехословацько-радянського інституту, створеного в 1950 р. У його складі діяв сектор суспільних наук з історичним відділенням. У 1950—1954 рр. Чехословацько-радянський інститут займався збором матеріалів про СРСР, здійснював обмін публікаціями з радянськими науковими установами, проводив конференції, забезпечував перекладацьку і виробничу діяльність, інформував чехословацьку громадськість про досягнення радянської науки. У 1952 р. Чехословацько-радянський інститут провів 123 конференції, зустрічі, дискусії. У багатьох із них брали участь радянські вчені. Завдяки книгообміну з СРСР бібліотека Чехословацько-радянського інституту у 1954 р. налічувала 54 тисячі радянських книг [28, с. 88]. У 1952 р. в організованій інститутом дискусії про історичну термінологію взяли участь радянські історики О. І. Недорезов, Г. П. Челанов, З. К. Новгородов [27, 1952, с. 2].

Популяризацією досягнень радянської історичної науки займався друкований орган Чехословацько-радянського інституту «Sovětska věda-historie», який з 1954 р. продовжував виходити під назвою «Sovětska historie», а з 1956 р. — «Časopis pro slovenske jazyku, literaturu a dejiny». На сторінках журналу вміщувалися матеріали дискусій радянських істориків, бібліографічна інформація, переклади статей із журналів «Коммунист», «Вопросы истории», «Преподавание истории в школе» та ін.

У 1954 р. Чехословацько-радянський інститут був реорганізований. Ряд функцій було передано ЧСАН. Інституту відводилося в основному вивчення мови, літератури, історії народів СРСР, а також історичних зв'язків обох країн. Дослідження істориків, які

тісно співпрацювали з радянськими вченими, зосереджувалися над такими темами: російські війська у Чехії в 1789—1800 рр., чехословацькі робітничі делегації в СРСР у 20-ті роки, критика буржуазної історіографії та ін. [18, с. 92]. Підсумком роботи в цьому напрямі був вихід збірника «Вічна дружба» (Прага, 1955), присвяченого 300-річчю возз'єднання України з Росією, а також «Нарисів з історії зв'язків народів ЧССР і СРСР» (Прага, 1958). У цих виданнях висвітлювалася спільна боротьба радянського та чехословацького народів проти іноземних загарбників та класових ворогів, близькі культурні зв'язки. Аналогічну роботу проводив Чехословацько-радянський інститут Словацької Академії наук у Братиславі [20, с. 168—171]. Діяльність цих установ відіграла позитивну роль у розширенні творчих контактів між радянськими та чехословацькими істориками, а також у використанні радянського досвіду організації науки.

Наприкінці 40-х років у Чехословаччині була проведена реформа системи вищої освіти. У нові навчальні плани вводилося обов'язкове вивчення основ марксизму-ленінізму, історії КПРС, історії СРСР [14, с. 24]. Як і в радянських вузах, велика увага при написанні дипломних робіт в університетах приділялася проблемам вітчизняної історії нового і новітнього часу. В 1953 р. із 21 дипломної роботи випускників-істориків Карлового університету 12 робіт були присвячені цим періодам [27, 1953, № 4, с. 740].

Безпосередню допомогу в підготовці чехословацьких істориків надавали викладачі вузів, вчені науково-дослідних установ. Викладацьку роботу у чехословацьких вузах проводили А. М. Панкратова, М. В. Нечкіна, О. І. Недорезов, В. І. Фомін та ін. [17, с. 21; 56, с. 301, 315]. У 1951 р. доцент Московського педінституту ім. В. І. Леніна С. А. Стегар прочитав студентам-історикам у Празі спецкурси про агресивну політику американського імперіалізму, про міжвоєнну історію Франції. Науково-педагогічна діяльність радянського історика користувалася успіхом, про що свідчить видання його спецкурсу чеською мовою. Крім цього, С. А. Стегар брав участь у дискусіях, присвячених міжнародним відносинам новітнього часу і завданням істориків-марксистів щодо їх вивчення, виступав на сторінках наукової періодики [27, 1951, № 4, с. 1—18, 115—116]. У багатьох чехословацьких вузах читав лекції з історії КПРС, проводив семінарські заняття, надавав допомогу в організації кафедр доцент Казанського університету І. М. Клімов. Його лекції були опубліковані в 19 окремих брошурах, якими чехословацькі студенти користувались як навчальними посібниками [22, с. 300]. Діяльність радянських викладачів сприяла поглибленому засвоєнню студентами матеріалістичного розуміння історії. Вона була високо оцінена керівниками чехословацьких вузів. Чеською і словацькою мовами були перекладені майже всі існуючі радянські вузівські і шкільні підручники з вітчизняної та загальної історії, перші томи «Всесвітньої історії», тритомна «Історія дипломатії», праці Б. Д. Грекова, Е. В. Тарле, А. М. Панкратової та ін. [29, с. 221]. В 1954 р. у Братиславі вийшов словацькою мовою збірник статей під назвою «Про методику наукових дослід-

жень радянської археології», де були вміщені статті Г. С. Пассека, А. П. Монгайта, А. В. Арціховського з питань найновіших методів розкопок, особливостей наукових узагальнень результатів досліджень тощо [25].

У великій кількості чеські переклади праць радянських істориків вміщували журнали «Sovětska historie», «Československý časopis historický», «Historický časopis», «Nova mysl» та ін. Так, у журналі «Sovětska historie» з 1950 р. по 1954 р. було вміщено понад 200 статей і повідомлень радянських учених, передусім з історії народів СРСР і Чехословаччини, передрукованих і перекладених з радянських періодичних видань. В «Československý časopis historický» в 1954—1958 рр. було вміщено 10 статей радянських авторів, серед них праці Н. І. Саморукова «Чеський і словацький національний рух в період капіталізму і імперіалізму», В. І. Қлокова «Участь чехів і словаків в партизанській боротьбі на Україні і в Білорусії в роки Великої Вітчизняної війни», які розкривали важливі події історії Чехословаччини [15, 1954, № 1, 1955, № 2].

Інтерес радянських істориків викликали переклади праць чехословацьких істориків-марксистів А. Кліми «Початок чеського робітничого руху» (М., 1949), Я. Кржижека «Пенза. Славні бойові традиції чехословацьких червоноармійців» (М., 1958) та ін. Вони свідчили про досягнення наукових досліджень у ЧСР, про зміцнення позицій і зрілість істориків-марксистів.

Наукова продукція радянських і чехословацьких істориків взаємно рецензувалася в періодиці обох країн, що сприяло широкій їх популяризації. У журналі «Вопросы истории» з 1946 р. по 1958 р. було вміщено 15 рецензій і оглядів, присвячених аналізу друкованої продукції чехословацьких істориків. В рецензіях О. І. Недорезова на книгу О. Ржиги «Економічний і соціально-політичний розвиток Чехословаччини (1790—1945)» та І. І. Удальцова на книгу А. Кліми «1848 рік в Чехії» відзначалося, що чехословацькі історики успішно використовують можливості марксистсько-ленінської методології, правильно намічають шляхи дальших наукових досліджень [11, 1948, № 7, 1950, № 1].

У свою чергу «Československý časopis historický» вмістив у 1954—1958 рр. рецензії на 50 монографій і 75 статей радянських авторів. В рецензії на книги Б. Т. Рубцова «Гуситські війни. Велика селянська війна XV ст. в Чехії», С. І. Прасолова «Чехословаччина в період загрози фашизму і гітлерівської окупації», статтю О. І. Недорезова «Виникнення і розвиток народної демократії в Чехословаччині» вказувалося, що багато питань, які розглядаються в працях радянських істориків, не знайшли належного відображення у вітчизняній науковій літературі [15, 1956, № 2]. Тому чехословацьким історикам потрібно наслідувати приклад радянських учених. Понад 100 рецензій і відгуків, у тому числі 53 передрукованих з радянської періодици, були вміщені в журналі «Sovětska věda-historie» у 1950—1954 рр.

Між СРСР і ЧСР здійснювався обмін архівними матеріалами, що сприяло розширенню і зміцненню бази історичної науки. В 1954 р. чехословацька сторона передала цінні матеріали Празь-

кої колекції листів, рукописів статей О. Герцена і М. Огарьова [11, 1954, № 11, с. 169]. В 1954 р. відбувся обмін архівними матеріалами, які стосувалися участі радянського і чехословацького народів у боротьбі з фашистськими загарбниками [13, ф. 5283, оп. 17, спр. 514, арк. 128]. Центральний державний архів Литовської РСР у 1955 р. передав фотокопії наказу М. І. Кутузова про виступ із словацького села Молшеніце під час воєнних дій 1805 р. Слов'янський комітет Чехословаччини відкрив меморіальну дошку з текстом цього наказу. Важливі документи з історії Чехословаччини 1831—1939 рр. були передані Радянським урядом ЧССР у 1957 р. [9, с. 331].

У середині 50-х років співробітництво радянських і чехословацьких істориків розширилося і поглибилося. Марксистський напрям у чехословацькій історіографії поступово завойовував ключові позиції. Поряд з традиційними з'явилися нові форми зв'язків, які переросли у тісне творче співробітництво. Провідне місце серед них посіли наукові форуми, координація зусиль по підготовці узагальнюючих праць з історії Чехословаччини, спільні наукові дослідження і видання.

Наукові сесії та конференції радянських і чехословацьких істориків проводилися на двосторонній і багатосторонній основі за участю вчених інших соціалістичних країн. У другій половині 50-х років все прогресивне людство святкувало 40-річний ювілей Великого Жовтня. В 1957 р. ЧСАН провела наукову конференцію, в якій взяли участь радянські історики І. І. Мінц, А. Л. Сидоров [32, 1958, № 1—2, с. 107]. У виступах учасників конференції відзначався революційний вплив Жовтня на життя чехословацького суспільства і відображення цих подій у культурі народів Чехословаччини. Матеріали наукової конференції були видані окремим збірником [31].

Чехословацькі історики брали участь у науковій сесії, присвяченій 50-річчю першої російської революції 1905—1907 рр. Сесію організував Інститут історії АН СРСР [11, 1956, № 1, с. 203]. Цій же даті була присвячена наукова конференція, проведена з ініціативи чехословацьких істориків, в якій взяла участь і виступила з доповіддю «Революція 1905—1907 рр. — перша революція епохи імперіалізму» А. М. Панкратова [32, 1956, № 1—2, с. 94]. Наукові форуми сприяли виявленню і висвітленню нових аспектів впливу російського революційного руху на чехословацькій землі, інтернаціональної єдності народів всіх країн у боротьбі за соціальне і національне визволення.

На відзначення 300-річчя возз'єднання України з Росією чехословацькі історики провели наукову конференцію за участю вчених СРСР, Болгарії, Польщі і НДР. Радянську науку представляли П. Н. Третьяков і С. В. Нікольський. Головною темою обговорення були міжслов'янські зв'язки в минулому, а також питання дальшого розвитку співробітництва між істориками соціалістичних країн [32, 1955, № 3—4, с. 187].

Спільні наукові форуми присвячувалися ювілеям відомих прогресивних суспільно-політичних і культурних діячів. У 1975 р. в

Братиславі Інститут історії САН організував наукову конференцію на відзначення 100-х роковин з дня смерті діяча словацького національного відродження Л. Штура. Керівник радянської делегації С. А. Нікітін присвятив свій виступ зв'язкам Л. Штура з південними слов'янами [15, 1956, № 2, с. 363].

В 1956 р. у Братиславі відбулася наукова конференція, присвячена 100-річчю з дня народження і 40-м роковинам з дня смерті І. Я. Франка. В її роботі взяли участь понад 250 вчених з Чехословаччини, СРСР, Польщі, Болгарії, НДР. Головний акцент був зроблений на розкритті зв'язків діячів української культури з південними і західними слов'янами [19, 1956, № 4, с. 579—581]. Матеріали конференції вийшли друком під назвою «З історії чехословацько-українських відносин» (Братислава, 1957).

Співробітництво радянських і чехословацьких учених здійснювалося, починаючи з 1954 р., у рамках регулярних зустрічей представників Інститутів історії партії європейських соціалістичних країн. Ці зустрічі сприяли вивченню багатьох питань історії робітничого руху, а також підготовці підручників з історії партій цих країн [12, с. 220—227].

Радянські історики брали участь у з'їздах чехословацьких істориків. У 1955 р. Б. О. Рибаків і П. Н. Третьяков були гостями VIII конференції чехословацьких археологів. Свої виступи вони присвятили питанням автохтонності слов'ян, їхнього господарського і культурного розвитку в минулому [16, с. 308]. У свою чергу чехословацькі археологи Я. Ейснер і І. Поулік брали участь у 1954—1955 рр. у наукових щорічних сесіях відділення історії АН СРСР, присвячених підсумкам археологічних і етнографічних досліджень радянських учених [11, 1954, № 8, с. 165, 1955, № 8, с. 224]. Плідними були наукові зустрічі в рамках Міжнародного комітету античників соціалістичних країн, який почав діяти у 1957 р. [15, 1957, № 3, с. 611].

Тісне співробітництво між істориками СРСР і ЧССР здійснювалося в рамках міжнародних форумів.

У середині 50-х років розпочалися спільні радянсько-чехословацькі наукові дослідження важливих проблем історичної науки. Виконувалися вони в основному шляхом кооперації зусиль учених по виданню праць. В 1955—1956 рр. у Москві за редакцією А. М. Панкратової вийшла двотомна колективна праця «Первая русская революция 1905—1907 гг. и международное революционное движение». Її автори на основі документальних матеріалів показали вплив російської революції на піднесення революційної боротьби трудящих країн Центральної і Південно-Східної Європи. Чехословацький історик О. Ржига брав участь у виданні в 1958 р. збірника «Международное значение Великой Октябрьской социалистической революции» (за редакцією І. І. Мінца).

Отже, співробітництво радянських і чехословацьких істориків розвивалося від простих форм до більш важливих і значущих. Досвід і допомога радянських учених відіграли важливу роль у проведенні організаційної і методологічної перебудови історичної науки в ЧССР. Плідною була допомога СРСР у підготовці науко-

вих кадрів. Тісні зв'язки і співробітництво істориків обох країн сприяли виробленню єдиних поглядів на ті чи інші наукові проблеми, прискорювали і поглиблювали їх вивчення.

1. Гусак Г. Избранные статьи и речи. М., 1981.
2. Герман К. К вопросу о чехословацко-советском научном сотрудничестве в 1945—1975 гг.: Связи между академиями наук // Формирование и развитие содружества социалистических стран: Материалы VI заседания Комиссии историков СССР и ЧССР в Минске, 23—26 сент. 1975 г. М., 1976, Ч. 1—2.
3. Греков Б. Д. К семидесятилетию З. Р. Неядлы // Вопросы истории. 1953. № 2.
4. Дудзинская Е. А. Сотрудничество историков социалистических стран // История СССР. 1976. № 6.
5. Зденек Неядлы — выдающийся общественный деятель и ученый. М., 1964.
6. Недорезов А. И. Плодотворные контакты // Вестн. АН СССР. 1974. № 10.
7. Островитянов К. В. З. Р. Неядлы — выдающийся ученый и общественный деятель // Вестн. АН СССР. 1958. № 5.
8. Славяне. 1949. № 1.
9. Советско-чехословацкие отношения (1945—1960): Документы и материалы. М., 1972.
10. Удальцов И. И. Чехословацкая историческая наука на новых путях // Вopr. истории. 1948. № 11.
11. Вопросы истории.
12. Вопросы истории КПСС. 1959. № 1.
13. Центральный государственный архив Октябрьской революции, высших органов государственной власти и органов государственного управления СССР.
14. Amort C. Ceskoslovensko-sovětský vztahy v letech 1948—1954 // Ceskoslovensko-sovětský vztahy. Praha, 1981. T. 10.
15. Československý časopis historický.
16. Eisner I. Naše diskuse se sovětskými archeology. Sovětska historie. 1955. N 3—4.
17. Hejl F. Die Geschichtswissenschaftliche Beziehungen zwischen der UdSSR und der CSSR und ihre Bedeutung für die Entwicklung der tschechoslowakischen marxistischen Geschichtswissenschaft Die sowjetische Geschichtswissenschaft. Leistungen und internationale Wirksamkeit. Halle, 1979, T. 1—4.
18. Herman K. Ceskoslovensko-sovětský institut CSAV v letech 1954—1964, Slovansky přehled. 1976. N. 2.
19. Historický časopis.
20. Hrozičnik I. Československo-sovětský institut SAV Slovansky přehled. 1976. S. 2.
21. Hrozičnik S. Pomoc sovietských vědců naší historii a filozofii. Pod zastavou socialismu. 1952. N 8.
22. Husá V. Československo-sovětská spolupráce na poli historické vědy 1945—1955 // Sovětska historie. 1955. N 3—4.
23. Nastiu vztahů mezi československou a sovětskou vědou. Praha, 1975.
24. Nova mysl. 1950. N 4.
25. O metodice tezénského výzkumu sovietskej archeologie. Pomocny študijný materiál. Bratislava, 1954.
26. Sovětska historie.
27. Sovětska věda-historie.
28. Vavra I. Československo-sovětský institut v letech 1950—1954 // Slovansky přehled. 1976. N 2.
29. Vavra S. 10 let dějin Sovietskeho Svazy a Československo styku // Sovětska historie. 1955. N 3—4.
30. Věčna družba. Praha. 1956.
31. Velká Řij nova socialistická revoluce v dejinach a kultuře Československa. Praha. 1958.
32. Vestník CSAV.

Краткое содержание

Освещается процесс зарождения и развития сотрудничества между советскими и чехословацкими историками. Главное внимание сосредоточено на таких формах и направлениях, как поездки ученых, обмен материалами и литературой, взаимное рецензирование изданий, переводы трудов, совместное проведение научных форумов и исследований. Делается вывод, что опыт, достижения и помощь советских историков имели большое влияние на становление и развитие марксистской историографии в ЧССР.

Стаття надійшла до редколегії 08. 05. 85

С. А. КАІРОВ, доц.,
Миколаївський педагогічний інститут

ДЕЯКІ ПИТАННЯ НАРОДНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ І РЕВОЛЮЦІЇ 1941—1945 рр. В ЮГОСЛАВСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ 70-х років

Народно-визвольна боротьба і революція 1941—1945 рр. в Югославії — складова частина антифашистського руху Опору та бойових зусиль країн антигітлерівської коаліції. В ці роки зміцніла співдружність народів у боротьбі проти спільного ворога — німецького фашизму.

У працях радянських та югославських істориків знайшли відображення основні питання історіографії визвольної війни і революції в Югославії [7; 11; 24].

Фундаментальним дослідженням історії визвольної боротьби народів Югославії поряд з монографією Й. Мар'яновича [16] є праця В. Стругара, в якій розглядаються основні проблеми визвольної боротьби і народної революції у зв'язку з Великою Вітчизняною війною Радянського Союзу та іншими важливими міжнародними подіями, зазначається роль югославського повстання у європейському русі Опору, підкреслюється, що реальну підтримку воно одержувало тільки від Радянського Союзу [35, с. 39, 66]. Проте В. Стругар не зміг дати чіткої класової оцінки співробітництву четницької верхівки з окупантами проти партизанів.

Заслугове на увагу праця П. Морачи. Автор підкреслює, що важливою складовою частиною загального стратегічного плану КПЮ у визвольній боротьбі було згуртування антифашистських мас у народно-визвольний фронт [22, с. 739, 741, 742]. П. Морача глибоко досліджує боротьбу між ЦК КПЮ і четницьким керівництвом навколо питання про необхідність збройного опору окупантам. Автор справедливо вважає, що Д. Михайлович, який очолив четницький штаб і був ставлеником великосербської буржуазії й емігрантського уряду, мав на меті придушити революційне повстання, ліквідувати нові органи влади і реставрувати монархію [22, с. 522, 540, 548, 758, 759]. В умовах збройної боротьби проти окупантів народні маси дедалі більше усвідомлювали, що «визвольна боротьба відкриває перспективу здійснення їхніх національних та соціальних прагнень» [22, с. 747]. П. Морача також вказує, що підтримці політичної платформи КПЮ і мобілізації широких мас на визвольний рух сприяло зміцнення антигітлерівської коаліції і насамперед контрнаступ Червоної Армії під Москвою. Цю сприятливу міжнародну обстановку КПЮ вміло використала для активізації визвольного руху й ізоляції великосербської буржуазії, зокрема четницької верхівки [22, с. 747]. В іншій праці «Народно-визвольна боротьба Югославії 1941—1945 рр.» П. Морача зупиняється на основних проблемах визвольного руху, підкреслюючи, що стратегія і тактика в народно-визвольній війні розроблялася КПЮ на основі наукової теорії марксизму-ленінізму

і досвіду Великої Жовтневої соціалістичної революції [23 с. 193].

Значну увагу ролі компартії у визвольній війні приділяють інші югославські історики [21; 33; 45]. В. Глішич і М. Боркови у монографії, виданій Інститутом історії робітничого руху Сербії досліджують зміст і реалізацію політичної платформи КПЮ у визвольній боротьбі [8].

Організаційна та ідейно-політична діяльність КПЮ, соціальний склад парторганізацій в південно-східній Сербії розглядаються у книзі Д. Мірчетича [18].

Помилки лівацтва в парторганізаціях Чорногорії та інших країв у 1941—1942 рр. аналізує Б. Петранович [31, с. 39—80]. Інша його праця присвячена виникненню і діяльності Антифашистського віча народного визволення Югославії як верховного органу влади. Автор підкреслює реакційність емігрантського уряду, який спровокував громадянську війну, що призвела фактично до двовладдя в країні. Важливою є думка Б. Петрановича про те, що зрада міністра королівського уряду Д. Михайловича ще більше скомпрометувала цей уряд [30, с. 116, 163, 242, 243].

Великий інтерес становить монографія Д. Живковича про Народний фронт, видана Інститутом новітньої історії [10].

Югославські історики досліджують також організацію і діяльність крайових органів влади, зокрема в Хорватії [1; 43].

Д. Затезало і М. Дакич розглядають процес утворення системи органів народної влади, її організаційну структуру та діяльність на визволеній території області Кордун. Вони висвітлюють ролі Компартії Хорватії у створенні національно-визвольних комітетів і формуванні комітетів народно-визвольного фронту [59, с. 33—41, 74, 91, 107]. Автори простежують відносини між партизанським командуванням, цивільними органами влади та народом на звільненій території [59, с. 59, 68, 267, 284]. Цей же аспект визвольної боротьби та революції в Хорватії досліджує Д. Затезало і в іншій праці [60].

Предметом широкого вивчення є розвиток визвольного руху у різних областях Хорватії, зокрема в Загребі [38; 47; 48; 50; 55; 57; 58].

Інститут історії робітничого руху Хорватії у 1976 р. випустив збірник статей Ф. Трго та інших авторів про народно-визвольну війну і соціалістичну революцію у північно-західній Хорватії, у якому приділяється увага воєнно-політичному і соціально-економічному аспектам [53].

Д. Станісавлевич зазначає, що партизанський рух у Хорватії народжувався в складних умовах окупаційно-усташського терору підтриманого реакційною буржуазією. Він підкреслює величезну роль компартії у згуртуванні й мобілізації народних мас на визвольну боротьбу і революцію [54]. Цьому ж питанню присвятив свою книгу І. Єлич [46].

Фундаментальна колективна праця «Народно-визвольна війна в Словенії 1941—1945 рр.» синтезує багаторічні дослідження М. Мікужа, З. Кланьшека та інших істориків республіки. У книзі

розглядаються найактуальніші проблеми війни і революції, розвінчується політика геноциду, спроба онімечення та фашизації населення Штірії і Карінтії, вказується, що аналогічну політику здійснювали італійські окупанти в Люблянській провінції [25, с. 60—69]. Автори приділяють велику увагу організаційно-політичній діяльності Компартії Словенії у підготовці та керівництві боротьбою антифашистів, у створенні Визвольного фронту словенського народу [25, с. 75—85]. Висвітлюється участь інтернаціоналістів, зокрема радянських громадян, у боротьбі словенців проти фашизму [25, с. 930, 933, 939]. Автори підкреслюють, що рішучий наступ Червоної Армії сприяв розгрому окупантів та внутрішньої контрреволюції [25, с. 771, 781, 786, 789, 941].

Визвольному рухові в Банаті присвятив свою працю Й. Момчилович [20]. Цінні відомості про повстання у Східній та Центральній Боснії наводить З. Антонич. Він підкреслює, що КПЮ змогла перетворити стихійний опір народу, викликаний окупаційно-ушаташським терором, в антифашистське повстання. У книзі висвітлюється процес виникнення органів народної влади та їхні революційні заходи. Значна увага приділяється діяльності КПЮ по згуртуванню антифашистів всіх країв у єдиний фронт. У заключній частині автор характеризує воєнно-політичну обстановку наприкінці 1941 р. — на початку 1942 р. [2, с. 53—94, 177—195, 196—271, 417—520].

Логічним продовженням книги З. Антонича є праця Р. Хурема про кризу народно-визвольного руху в Боснії та Герцеговіні в грудні 1941 р.—січні 1942 р. Автор вказує на розмежування класових сил у специфічних умовах краю, розкриває причини та наслідки кризи [39, с. 9, 45, 256]. Доповнюючи дослідження П. Морачи, Р. Хурем зазначає, що наступ військ окупантів, поразка повстання в Сербії, втрата повстанцями вільної території та прояви в їхньому середовищі лівацтва сприяли контрреволюції. Це призвело до громадянської війни, звуження соціальної бази визвольного руху, деморалізувало повстанську масу [39, с. 12, 17, 232]. Проте діяльні заходи, вжиті компартією, допомогли подолати кризу навесні 1942 р. [39, с. 14, 253, 267]. Як підкреслюється в книзі, велику роль в активізації визвольної боротьби відіграла перемога Червоної Армії під Москвою [39, с. 83, 148, 178].

У 70-ті роки виходять праці, в яких розкривається діяльність окупантів і внутрішньої реакції. Так, на думку Ф. Чуліновича, знищення югославської державної організації, створення так званих незалежних держав, розпалювання ненависті до сербів, що ґрунтувалося на попередніх відносинах, — усе це призводило до розчленування країни, спроби її фашизації та придушення будь-якого опору [41, с. 5, 8, 49]. Ф. Чулінович аналізує характер окупаційної системи у різних краях та констатує провал політики онімечення населення [41, с. 91—93, 100—110].

Г. Тодоровски розглядає окупаційну систему в Західній Македонії у 1941—1943 рр., зокрема діяльність окупаційного апарату, в якому після капітуляції Італії вирішальну роль відігравали гітлерівські органи безпеки, що здійснювали фашизацію албанської

націоналістичної молоді для проведення терористичних актів проти учасників визвольного руху [37, с. 22—28]. Приділено увагу організації боротьби під керівництвом комуністів проти окупантів і квіслінгівців у 1942 р. [37, с. 55—77]. Цю ж проблему аналізує Р. Терзіоски [36].

Викриттю зрадництва четників, їхнього співробітництва з окупантами проти визвольного руху, підтримки Д. Михайловича англійським і емігрантським урядами присвячені праці Й. Мар'яновича і М. Мініча [15; 17].

М. Чолич висвітлює створення Незалежної держави Хорватії та її відносини з окупантами, а також співробітництво четницької верхівки та реакційного мусульманського духовенства з усташами. Автор зазначає, що КПЮ проводила велику роботу серед домобранців, частина яких співчувала визвольному рухові [40, с. 183, 187—192, 309, 329, 334]. Цьому ж питанню присвячена монографія Ф. Єліча-Бутича [44].

Р. Пайович розкриває співробітництво чорногорської контрреволюції з фашистськими окупантами. Автор пропонує таку періодизацію визвольного руху: перший період — від окупації до виникнення громадянської війни на початку 1942 р., другий період — до капітуляції Італії, третій період — до закінчення війни [29, с. 86, 119, 159, 194, 261]. Він вказує на зв'язок федералістів і четників з емігрантським урядом та західними союзниками. Досліджуючи діяльність четницьких організацій від їх створення до битви на річці Неретві, автор доходить висновку про закономірність їх розгрому [29, с. 333, 399, 521, 557].

Не послаблюється увага дослідників до військових питань. Так, Н. Пейнович та інші історики розглядають стратегію збройної боротьби [34]. Бойовій співдружності братерських армій, їх взаємодії на завершальному етапі війни, прояву масового героїзму, виконанню інтернаціонального обов'язку радянськими, болгарськими та югославськими воїнами приділяють увагу Л. Пайович, Д. Узелац, М. Дзелебдзич, Н. Божич і М. Баста [3; 28; 42]. Вони підкреслюють вирішальну роль Червоної Армії та значний внесок болгарських військ у визволення східної і північної частини Югославії. Показана й воєнно-технічна допомога Радянського Союзу, що створила передумови для реорганізації Югославської Армії. Участь болгарської Народної Армії у визволенні Югославії висвітлена також у праці Б. Митровського, В. Глішича і Т. Ристовського [19].

М. Баста зазначає, що війна в Югославії затягнулася на цілий тиждень після капітуляції Німеччини у зв'язку зі спробою гітлерівських та квіслінгівських військ прорватися крізь Хорватію і Словенію, щоб здатися в полон західним союзникам. М. Баста аналізує причини розвалу маріонеткової Незалежної держави Хорватії [42]. Бойові операції розглядаються на фоні загальноюгославських і міжнародних подій.

Окремі праці присвячені частинам та з'єднанням Народно-визвольної армії Югославії [6; 14; 32]. В них автори досліджують бойовий шлях партизанських загонів, бригад та дивізій.

Воєнні історики розглядають також окремі бойові операції. Так, П. Вишнич аналізує хід воєнних дій по визволенню Сербії, взаємодію військ 3-го Українського фронту і Народно-визвольної армії Югославії [5]. Він підкреслює, що наступ Червоної Армії і партизанів пояснює причину евакуації гітлерівських військ з Греції та Албанії. Однак автор не приділяє належної уваги вирішальній ролі ударних сил Червоної Армії у Белградській операції та її значенню для остаточного визволення Югославії. Не відображена в праці всебічна матеріальна допомога Радянського Союзу Народно-визвольній армії і населенню.

М. Саттлер у книзі про повітряний десант гітлерівців у районі Дрвара (кінець травня — початок червня 1944 р.) пише про останню спробу німецьких окупантів захопити або знищити Верховний штаб Народної армії Югославії, щоб обезглавити визвольний рух [52, с. 123, 159, 166]. Автор змальовує самопожертвування воїнів визвольної армії, активну діяльність радянської воєнної місії на чолі з генерал-лейтенантом М. В. Корнеєвим, подвиг льотчиків О. Шорнікова, П. Якімова та Б. Калінкіна, яким вдалося врятувати І. Броз Тіто та інших членів Політбюро ЦК КПЮ, Верховного штабу, Національного комітету визволення Югославії та Виконкому АВНВЮ [52, с. 158, 177—183, 203]. Це ж питання розглядається в книзі С. Одича [26].

У ряді праць висвітлюється розвиток визвольного руху в Югославії на фоні другої світової війни поетапно. В них відзначається внесок цієї країни в спільну боротьбу антигітлерівської коаліції [4; 9].

Значну увагу югославські історики приділяють дослідженню участі молоді у визвольній боротьбі, діяльності СКМЮ в революції [12; 13; 27; 51].

У полі зору дослідників також зовнішньополітичний аспект революції, політична та дипломатична боротьба керівництва визвольного руху за міжнародне визнання демократичної Югославії [49; 56].

Отже, історіографічний огляд дає підставу стверджувати, що югославська історична наука досягла значних успіхів, особливо у дослідженні воєнного аспекту народно-визвольного руху. Однак недостатня увага приділяється соціально-економічним проблемам визвольної боротьби і революції, хоча у 70-ті роки зроблений крок уперед і в цьому напрямі.

1. АВНОЈ и народноослободилачка борба у Босни и Херцеговини (1942—1943). Београд, 1974. 2. Антоний З. Устанак у Источной и Центральной Босни 1941. Београд, 1973. 3. Божий Н. Батинска битка. Београд, 1978. 4. Брајовић П. Југославија у другом светском рату. Београд, 1977. 5. Вишнич П. Операције за ослобођење Србије 1944. Београд, 1972. 6. Вуковић Ј. Друга пролетарска дивизија. Београд, 1972. 7. Гибианский Л. Я. Проблемы исследования революции и становления народной власти в Югославии // Советское славяноведение. 1972. № 6. 8. Глишић В. Комунистичка партија Југославије у Србији (1941—1945). Београд, 1975. Књ. 1 (1941—1942); Борковић М. Књ. 2 (1943—1945). Београд, 1974. 9. Други светски рат (1939—1945). Београд, 1973. 10. Живковић Д. Народни фронт Југославије (1935—1945). Београд, 1978. 11. Каїров С. Л. Висвітлення збройного повстання 1941 р. в югославській історіографії // Укр. сло-

в'янозн. Львів, 1974. Вип. 10. 12. *Качавенда П.* СКОЈ и омладина у Народноослободилачкој војсци и партизанским одредима Југославије (1941—1945). Београд, 1975. 13. *Ковачевић Б.* Омладина Југославије у 1941 години. Београд, 1973. 14. *Любичић Н.* Ужицки партизански отряд. М., 1982. 15. *Марјановић Ј.* Дража Михайловић између Британаца и Немаца. Београд, 1979. Кн. 1. Бритенски штитеник. 16. *Марјановић Ј.* Народноослободилачки рат и социјалистичка револуција (1941—1945). Београд, 1975. 17. *Минић М.* Четници и њихова улога у време народноослободилачког рата (1941—1945). Београд, 1982. 18. *Мирчевић Д.-Ж.* Окружни комитет Комунистичке партије Југославије за Нишки округ (1941—1944). Ниш, 1977. 19. *Митровски Б., Глишић В., Ристовски Т.* Бугарска војска у Југославији (1941—1945). Београд, 1971. 20. *Момчиловић Ј.* Бата у Народноослободилачком рату. Београд, 1977. 21. *Морача П., Биланджић Д., Стојановић С.* Историја Савеза комуниста Југославије: Кратак преглед. Београд, 1977. 22. *Морача П.* Југославија 1941. Београд, 1971. 23. *Морача П.* Народноослободилачка борба Југославије (1941—1945). Београд, 1975. 24. Народно-ослободительная война в Югославии 1941—1945 гг.: Аннотированный указатель литературы / Сост. И. А. Юрьева, отв. ред. В. В. Зеленин. М., 1976. 25. Народноослободилачка војна на Словенском (1941—1945). Љубљана; Београд, 1977. 26. *Одић С.* Десант на Дрвар маја 1944: Дрварска операција. Београд, 1981. 27. Омладина у антифашистичком покрету Југославије (1936—1945). Би-хаћ, 1972. 28. *Пајовић Љ., Узелац Д., Целебци М.* Сремски фронт (1944—1945). Београд, 1979. 29. *Пајовић Р.* Конрареволуција у Црној Гори: четнички и федералистички покрет (1941—1945). Цетиње, 1977. 30. *Петрановић Б.* АВНОЈ — револуционарна смена власти (1942—1945). Београд, 1976. 31. *Петрановић Б.* О левим скретањима КПЈ крајем 1941 и у првој половини 1942 године: Зб. за историју. Нови Сад, 1971, в. 4. 32. *Савић С.* 51. војвођанска дивизија. Београд, 1974. 33. *Станишић М.* КПЈ у изградни оружаних снага револуције. Београд, 1973. 34. Стратегија оружане борбе у народноослободилачком рату (1941—1945) / Ред. зб. Н. Пејновић. Београд, 1980. 35. *Стругар В.* Југославија (1941—1945). Београд, 1970. 36. *Терзиоски Р.* Денационализаторска дејност на бугарските културно-просветни институције во Македонија (1941—1944). Скопје, 1974. 37. *Тодоровски Г.* Окупацијата на Западна Македонија. Скопје, 1975. 38. *Трнаковић М.* На тромеђи Босанске Крајине, Лике и Далмације. Београд, 1972. 39. *Хурем Р.* Криза НОП-а у Босни и Херцеговини крајем 1941 и почетком 1942 године. Сарајево, 1972. 40. *Чолић М.* Такозвана независна држава Хрватска (1941). Београд, 1973. 41. *Чулиновић Ф.* Окупаторска подјела Југославије. Београд, 1970. 42. Basta M. Rat je završen 7 dana kasnije. Zagreb, 1977. 43. Drugo zasjedanje ZAVNOH-a // Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu. 1974. Vip. 1. 44. *Jelić-Butić F.* Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska (1941—1945). Zagreb, 1978. 45. *Jelić I.* Komunisti i revolucija. Zagreb, 1977. 46. *Jelić I.* Hrvatska u ratu i revoluciji (1941—1945). Zagreb, 1978. 47. *Krnić Z.* Slavonija 1941. Osijek, 1978. 48. Narodnooslobodilačka borba i socijalistička revolucija u Hrvatskoj 1944 godine. Zagreb, 1976. 49. *Nešović S.* Diplomatska igra oko Jugoslavije (1944—1945). Zagreb 1977. 50. Putovima Glavnog štaba Hrvatske. Zagreb, 1976. 51. Revolucionarni omladinski pokret. Zagreb, 1976. 52. *Sattler M. Droar.* Ljubljana, 1975. 53. Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji. Varaždin, 1976. 54. *Stanisavljević D.* Ustanak u Hrvatskoj. Zagreb, Beograd, 1970. 55. *Stopar V., Pavičić J.* Na zagrebačkoj partizanskoj fronti. Zagreb, 1976. 56. *Strčić P.* Vanjskopolitička borba Jasipa Broza Tita za Istru, od 1941 do 1945 godine. Rijeka, 1978. 57. Zagreb (1941—1945). Zagreb, 1972. 58. Zagreb u NOB-i socijalističkoj revoluciji. Zagreb, 1971. 59. *Zatezalo Dj., Dakić M.* Narodna vlast na Kordunu od 1941. do 1945. godine. Karlovac, 1971. 60. *Zatezalo Dj.,* Narodna vlast na Kordunu, Baniji i Lici (1941—1945). Karlovac, 1978.

Краткое содержание

Рассматриваются различные аспекты народно-освободительного движения 1941—1945 гг. в югославской исторической литературе 70-х годов. Впервые освещаются работы, в которых исследуются деятельность руководящих органов революции, подрывные действия реакционных сил и внешнеполи-

тические проблемы. Отмечается успешная разработка военных и недостаточная социально-экономических вопросов и роли Советского Союза в освобождении Югославии.

Стаття надійшла до редколегії 04. 05. 85.

Г. М. КИПАРЕНКО, доц.,
Львівський університет

ДОСЛІДЖЕННЯ НОВОЇ ІСТОРІЇ ЗАРУБІЖНИХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР У 1945—1955 рр.

Розробка проблем історії західних і південних слов'ян у нашій країні має багатолітню традицію, однак особливо широкі масштаби вона набула після Великої Вітчизняної війни. Поряд з такими центрами славистики, як створений у 1947 р. Інститут слов'янознавства АН СРСР, Московський, Ленінградський, Білоруський університети, вивчення історії слов'янських країн розгортається і на Україні, зокрема в Інституті історії АН УРСР, Київському, Харківському, Львівському університетах, у деяких педінститутах. У 1953 р. у Львівському університеті було відкрито кафедру історії південних і західних слов'ян — другу в СРСР після Московського університету. У перше повоєнне десятиліття увагу українських дослідників привертала переважно історія Польщі та Болгарії.

Дослідження з історії Польщі XIX — початку XX ст. нечисленні. Вони торкаються окремих питань антикріпосницької боротьби селянства, національно-визвольного і робітничого рухів, міжнародного становища польських земель.

Ф. М. Глауберман досліджувала політику Наполеона щодо польських земель [7]. Характеризуючи зовнішньополітичне становище Франції у 1806 р., автор робить висновок, що Наполеон прагнув використати польське питання лише як знаряддя для досягнення своїх загарбницьких цілей. Він зовсім не ставив собі за мету відновлення незалежності Польщі, а лише спекулював цим гаслом, щоб повернути на свій бік широкі кола польської громадськості, використати поляків як дисциплінованих, стійких солдатів. Висвітлено, зокрема, невдалу спробу Наполеона поставити на службу своїм інтересам героя польського національно-визвольного руху Т. Косцюшка.

І. М. Нефьодов опублікував цікаву добірку документів, запозичених з відділу рукописів Львівської бібліотеки АН УРСР, про селянське заворушення в одному з поміщицьких маєтків у Західній Галичині в 1832—1833 рр. [18]. У вступній статті дається стисла характеристика посилення процесу розкладу феодальної системи на польських та українських землях Галичини в 30-ті роки XIX ст., втягнення поміщицького господарства у вир товарно-грошових від-

носин. Відповіддю селян на зростання тиску з боку поміщиків було зростання опору; класові суперечності на селі загострювалися. «Для галицьких селян..., — зазначав К. Маркс, — питання про власність зводиться до перетворення феодальної земельної власності в дрібнобуржуазну земельну власність» [1, с. 291]. І. М. Нефьодов наголосив на нерозробленості питання про антифеодальну боротьбу селянства Західної Галичини, відсутності достатнього конкретного матеріалу для висвітлення селянського руху, що зумовлювало необхідність пошуків і публікації нових матеріалів з цієї проблеми.

Вивчались окремі питання революції 1848 р. на польських землях. Так, Г. А. Сапожникова опублікувала статтю про національно-визвольну війну польського народу у 1848 р. у Великому герцогстві Познанському [24]. На конкретному матеріалі автор доводить, що з усіх польських земель, захоплених іноземними державами, найтяжчий національний гніт терпіло польське населення на територіях, загарбаних Пруссією. Посилення національного гніту викликало протест польського народу. У 40-х роках Велике герцогство Познанське стає центром польського національно-визвольного руху. Дослідниця зосереджує увагу на національно-визвольній війні польського народу на Познанщині у квітні-травні 1848 р. Серед повсталих чітко виділялися два напрями: революційний і поміркований. Представники першого ставили своєю метою здобуття незалежності Польщі. Другий напрям репрезентувала конституційно настроєна шляхта. Її вимоги не йшли далі розширення внутрішнього самоврядування, що відкрило б шляхті доступ до влади. Представники шляхетського табору, які переважали в керівництві руху, пішли на капітулянтський зговір з пруськими властями і це допомогло останнім придушити повстання збройним шляхом.

М. О. Ратич досліджував вплив першої російської революції на розвиток робітничого руху в Західній Галичині [22, 23]. Використавши матеріали Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові й галицьку робітничу та соціалістичну пресу, автор ввів у науковий обіг цікавий фактичний матеріал.

Доробок з історії Болгарії ХІХ—початку ХХ ст. значно багатший. Інтерес істориків привертала проблеми національно-визвольного руху болгарського народу проти османського гніту, визволення Болгарії російськими військами, російсько-болгарських відносин, боротьба імперіалістичних держав за вплив у Болгарії. Ряд дослідників виходить за межі суто болгарської проблематики, звертаючись до бурхливих міжнародних подій на Балканах напередодні першої світової війни. Вагомим внеском радянських учених у розробку історії братнього народу була підготовлена Інститутом слов'янознавства АН СРСР двотомна «Історія Болгарії». Серед авторів першого тому, який вийшов друком у 1954 р., — дослідники з УРСР С. Ш. Грінберг і В. А. Жебокрицький [15].

Становище Болгарії під османським пануванням і зародження національно-визвольного руху висвітлює С. І. Сидельников [26; 27; 28]. Він доводить, що до кінця 30-х років ХІХ ст. феодально-

кріпосницькі відносини в Болгарії були значною мірою підірвані, однак розвиток продуктивних сил країни наштовхнувся на непереборну перешкоду — систему турецького політичного свавілля. Умовою дальшого прогресивного розвитку, ліквідації феодально-кріпосницьких відносин було знищення турецького військово-феодального панування. Зароджується національно-визвольний рух, на чолі якого стояла буржуазія, що формувалась як клас, а головною силою виступало селянство, яке найбільше терпіло від гніту турецьких феодалів.

Історична роль російського народу у визволенні Болгарії від османського гніту висвітлюється С. Ш. Грінбергом у десятому розділі першого тому «Історії Болгарії», в його окремій статті, а також у науково-популярному нарисі В. А. Жебокрицького [10; 14; 15]. Автори відзначають, що російський народ, революційна демократія, як і робітничий клас Росії, що тоді формувався, жваво відгукнулися на піднесення революційно-визвольної боротьби на Балканах. У Росії розгорнувся широкий рух за надання всебічної підтримки південнослов'янським народам, зокрема болгарам, які піднялися на боротьбу за визволення. Царський уряд, виходячи з вузькокласових інтересів правлячої верхівки, використав цей рух, щоб виступити війною проти Туреччини, маючи на меті послабити невдоволення широких мас усередині країни й зміцнити своє міжнародне становище, зокрема на Балканах і на Близькому Сході, яке похитнулося в результаті поразки у Кримській війні 1853—1856 рр. Царизм переслідував у війні загарбницькі цілі й лише використовував лозунги визвольної війни. Російський же народ розцінював війну як справедливу, що ведеться за визволення братнього народу, і це послужило основою винятково високих бойових і моральних якостей російської армії, спричинилося до швидкої її перемоги над турецькими військами.

Незалежно від планів і прагнень царизму російсько-турецька війна 1877—1878 рр. об'єктивно була війною визвольною і прогресивною. Її результат — визволення болгарського народу, підрив основ феодалізму на Балканах, створення умов для швидкого розвитку капіталізму. Це був великий історичний поворот у долі болгарського народу. «Для Болгарії, --- зазначає В. А. Жебокрицький, — це визволення і ті корінні зміни, що відбулися в її житті в результаті російсько-турецької війни, об'єктивно були буржуазно-демократичною революцією, яка ліквідувала феодально-кріпосницький і національний гніт турецького режиму, ліквідувала панівний клас — турецьких феодалів і скасувала їх право на володіння землею» [14, с. 17].

У першому томі «Історії Болгарії» С. Ш. Грінбергові, крім матеріалу про російсько-турецьку війну та визволення Болгарії, належить ще ряд параграфів у десятому — дванадцятому розділах, в яких висвітлюється створення Болгарської держави й перші роки її існування. Автор аналізує умови Сан-Стефанського мирного договору, показує реакційний характер рішень Берлінського конгресу, відповідно до яких Болгарію було розчленовано, відзначає роль російської адміністрації у створенні основ самостійної бол-

гарської національної держави. Значна увага приділена аналізу Тирновської конституції, простежена внутріполітична боротьба в Болгарії, а також суперництво великих європейських держав за переважаючий вплив у Болгарії.

Історію перших років існування Болгарської держави вивчав С. І. Сидельников. Він простежив зародження і розвиток возз'єднавчого руху, що поставив своєю метою об'єднання Болгарії в єдиній незалежній державі [25]. Цей рух на перших порах був схильний орієнтуватися на допомогу європейських держав, однак більшість їх зайняла від'ємну позицію у справі возз'єднання Болгарії. Зазнавши невдачі у спробах розв'язати питання об'єднання дипломатичним шляхом, діячі руху роблять ставку на внутрішні сили і в 1884 р. переходять до активної масової діяльності. Кульмінаційною точкою боротьби було переможне повстання у Східній Румелії в вересні 1885 р., в результаті якого об'єднання Болгарії стало фактом. Боротьба за возз'єднання Болгарії, резюмує С. І. Сидельников, була демократичною за характером, спрямовувалася проти внутрішньої та зовнішньої реакції, що прагнула закріпити роздрібленість болгарського народу. Автор вважає, що керівництво возз'єднавчим рухом належало силам демократії, які зуміли довести його до переможного кінця.

Слід зазначити, що в першому томі «Історії Болгарії», який вийшов у світ декількома роками пізніше, ніж праці С. І. Сидельникова, дається інша оцінка характеру возз'єднавчого руху. Констатуючи, що основну рушійну силу національно-визвольного руху в Болгарії становили народні маси, здебільшого селяни, автори названої праці відзначають, що боротьбу за створення єдиної болгарської національної держави очолила болгарська буржуазія, яка прагнула до усунення перешкод на шляху вільного розвитку капіталізму, до об'єднання національного ринку [15, с. 366]. Підкреслюється класова обмеженість буржуазного возз'єднавчого руху, союз буржуазії з монархією, що, однак, не змінювало прогресивного значення об'єднання Болгарії [15, с. 377].

Російсько-болгарські відносини після Берлінського конгресу (1878—1886 рр.) досліджував О. С. Бейліс [3; 4; 5]. Він заперечує проти поширених раніше в публіцистиці та історичних працях поглядів, які приписували Росії прагнення захопити Болгарію. На конкретному фактичному матеріалі дослідник доводить, що вже від самого початку російсько-турецької війни 1877—1878 рр. Росія поставила собі за мету створення Болгарії з власною державністю, яка б пов'язала свої інтереси з інтересами Росії. Крок за кроком висвітлюючи перипетії російсько-болгарських відносин у перші роки після визволення Болгарії, О. С. Бейліс показує, що сподіванням російської дипломатії на встановлення міцних, дружніх відносин з незалежною Болгарією не судилося здійснитися з огляду на ряд причин. Росія, яка майже не мала в Болгарії економічних інтересів, зустрічала тут сильну протидію з боку Австро-Угорщини, економічні інтереси якої в Болгарії були значні. Зміцненню російського впливу в країні противилися болгарська велика буржуазія, яка економічно тяжіла до Заходу. Нарешті, нега-

тивну роль зіграла непослідовність і недалекоглядність царської дипломатії, її грубі помилки і прорахунки, що особливо яскраво виявилось під час кризи російсько-болгарських відносин у 1885—1886 рр., яка завершилася їх розривом.

Поряд з поворотними в історії Болгарії подіями 70-х, а також 80-х років XIX ст. вивчалось балканське питання напередодні першої світової війни, зокрема міжнародне становище Болгарії.

Утворення в 1912 р. Балканського союзу і роль у цьому російської дипломатії розглядаються Б. І. Распутнісом [19; 20; 21]. У його працях показано загострення суперництва імперіалістичних держав, що входили до двох військово-політичних блоків, на Балканах у зв'язку з економічним, політичним та військово-стратегічним значенням цього регіону і паралельно — посилення тенденцій до зближення незалежних Балканських країн перед обличчям спільного ворога — Туреччини. Молода, міцніюча буржуазія балканських країн прагнула до розширення сфери своєї діяльності насамперед за рахунок європейських володінь Османської імперії. При цьому вона сподівалася на допомогу держав Антанти, зокрема Росії, а також намагалася використати у своїх інтересах національно-визвольну боротьбу поневолених Туреччиною балканських народів.

За таких умов у 1912 р. при активному сприянні російської дипломатії було створено Балканський союз. Б. І. Распутніс детально висвітлює історію його утворення, відзначаючи, що цілі учасників Балканського союзу, з одного боку, і Росії — з другого, не збігалися. Болгарія, Сербія і Греція прагнули насамперед відвоювати у турків і поділити між собою Македонію та інші території. Російська дипломатія була проти такої війни, вважаючи її несвоечасною. Росія прагнула зробити Балканський союз знаряддям свого впливу в регіоні й заслоном на шляху німецької експансії на Балканах. Об'єктивно результати російської політики, незалежно від волі її вершителей, були певною мірою позитивними для історичного розвитку Балканських країн. Перша балканська війна, що злилася з національно-визвольною боротьбою балканських народів проти турецького гніту, була, за визначенням В. І. Леніна, однією «з ланок у ланцюгу світових подій, які знаменують крiа середньовіччя в Азії і в східній Європі» [2, с. 37].

Передумови виникнення Балканської війни, процес утворення Балканського союзу розглядаються також у статтях В. А. Жебокрицького [11; 12; 13]. Відзначається провідна роль Болгарії у Балканському союзі, зумовлена економічним розвитком країни, наявністю боєздатної армії, стратегічною позицією, яку займала Болгарія на півострові щодо Туреччини, й тим, що у створенні союзу Болгарія орієнтувалася на Росію — свою визвольницьку. Автор підкреслює, що наступальне вістря Балканського союзу було спрямоване проти Туреччини, оборонне — проти Австро-Угорщини.

В. А. Жебокрицький відзначає, що на початку XX ст. ідея Балканського союзу набула нового класово-політичного змісту. На відміну від проектів буржуазно-монархічних кіл, що передбачали

тимчасовий військово-політичний союз монархій, робітничий клас ставив питання про боротьбу проти існуючого монархічного ладу на Балканах і створення федерації демократичних республік. Слабкість революційно-демократичного руху на Балканах не дала змоги втілити цю ідею в життя.

Тематично до праць Б. І. Распутніса і В. А. Жебокрицького тісно примикає дослідження А. К. Мартиненка, в якому російсько-болгарські відносини 1908—1912 рр. простежуються на широкому тлі боротьби імперіалістичних держав за вплив на Балканах у цілому і в Болгарії зокрема [17]. Правлячі класи царської Росії, як і інших імперіалістичних держав, прагнули до зміцнення своїх економічних і політичних позицій у Болгарії. Однак політична слабкість російського царату, фінансова та економічна неспроможність російської буржуазії, як і раніше, цьому не сприяли. До того ж зміцненню економічних зв'язків з Росією перешкоджала болгарська велика буржуазія й двірська кліка, які орієнтувалися на Австро-Угорщину та Німеччину. Незважаючи на це, російській дипломатії вдалося домогтись втягнення Болгарії в орбіту своєї зовнішньої політики. Яскравим свідченням цього було створення Балканського союзу за активною участю Росії; об'єднавчим центром союзу стала Болгарія. Успіхи російської дипломатії пояснюються — поряд з традиційними симпатіями болгарського народу до Росії — насамперед прагненням балканської буржуазії, у тому числі болгарської, до територіального розширення своїх держав за рахунок приєднання земель, які продовжували перебувати під османським гнітом. Перешкодою цим намірам стали імперіалістичні плани територіальної експансії на Балканах Австро-Угорщини та Німеччини. Тому для здійснення поставлених цілей болгарські правлячі кола розраховували на Росію, яка була зацікавлена у зміцненні й посиленні Болгарії як дружньої держави. В дослідженні використані матеріали Архіву зовнішньої політики Росії та Центрального державного історичного архіву СРСР.

У працях С. Ш. Грінберга розглядається зовнішньополітичний курс Болгарії напередодні і під час першої світової війни [8; 9]. Після поразки Болгарії у другій Балканській війні, в результаті боротьби двох імперіалістичних угруповань за політичне переважання в країні відбувся поворот в її зовнішній політиці. Уряд лібералів, що прийшов на зміну русофільському кабінетові Данева, перейшов з проантантівських позицій до орієнтації на держави Троїстого союзу й передусім на Австро-Угорщину. Ліберали, які звинувачували Росію в поразці Болгарії, розраховували з допомогою австрійських «покровителів» здобути реванш за цю поразку, здійснити експансіоністські плани болгарської буржуазії. Залучаючи матеріали Центрального державного історичного архіву СРСР, С. Ш. Грінберг простежує процес втягування Болгарії в орбіту політики австро-німецького блоку, що завершився її вступом у 1915 р. в першу світову війну на боці центральних імперіалістичних держав.

О. С. Бейліс та І. М. Кулинич розглядають розвиток робітничого руху в Болгарії наприкінці XIX—на початку XX ст. і вплив на

нього першої російської революції [6; 16]. І. М. Кулинич, заперечуючи твердження окремих дослідників про спад революційного руху в Болгарії після 1907 р., доводить, що робітничий рух не тільки не слабшає, а навпаки, рік у рік розгортається дедалі ширше аж до початку першої Балканської війни восени 1912 р.

Історія інших південнослов'янських народів представлена слабше. У кандидатській дисертації М. М. Ярошенка [30] аналізуються російсько-сербські відносини напередодні та під час першої світової війни (до розгрому Сербії в 1915 р.), які відіграли значну роль у балканській проблемі. Завдяки підтримці з боку Росії Сербія займала впливові позиції серед балканських держав. Однак сербська буржуазія, прагнучи розширити територію країни, завоювати нові ринки, дедалі меншою мірою орієнтувалася на Росію і тісніше пов'язувала свої інтереси з Англією та Францією. Намагаючись зберегти свій вплив на Сербію, російська дипломатія безуспішно силкувалася відродити Балканський союз, урегулювати суперечності Сербії з Болгарією та іншими сусідніми державами, запобігти війні на Балканах, до якої і Росія і Сербія не були підготовлені. М. М. Ярошенко з'ясовує причини й обставини, за яких обидві країни вступили у світову війну, висвітлює конкретну допомогу, яку надавала Росія Сербії під час війни та фактичну відсутність такої допомоги з боку Англії й Франції. Автор зазначає, що винуватцями розгрому Сербії були імперіалісти не лише Троїстого союзу, а й Антанти, особливо Англії та Франції.

Праці з історії південнослов'янських країн, з балканської проблеми ввели в науковий обіг значний фактичний матеріал, пролили світло на багато подій і процесів, які раніше не були об'єктом уваги дослідників. Зокрема, українські радянські історики чимало зробили в справі вивчення зв'язків Болгарії та інших балканських народів з Росією, показали вклад російського народу в їх визволення від османського поневолення, солідарність передової російської громадськості з національно-визвольною боротьбою південнослов'янських народів. В окремих працях відчувається, однак, деяка ідеалізація зовнішньої політики царської Росії, іноді не проводиться чітка межа між позицією в слов'янському питанні революційної, демократичної Росії, з одного боку, і Росії «офіційної», російського царизму — з другого. Партійна преса піддавала критиці спроби окремих істориків прикрашати зовнішню політику царизму [29]. Не завжди була достатньо широка джерельна база досліджень, мало використовувались архівні матеріали.

Більшість опублікованих протягом 1945—1955 рр. праць з історії слов'янських народів ХІХ—початку ХХ ст. написані на належному науковому рівні. Вони становили помітний внесок у розвиток радянської історичної науки і значною мірою зберегли свою вагомість донині. У наступні роки українські радянські історики продовжують розробляти обрані проблеми. Виходять друком монографії В. А. Жебокрицького, С. І. Сидельникова, А. К. Мартиненка та інших істориків. Розширюється фронт наукових досліджень. Вивчення історії слов'янських народів піднімається на вищий щабель.

1. *Маркс К.* Моралізуюча критика і критикуюча мораль // *Маркс К., Енгельс Ф.* Твори. Т. 4. 2. *Ленін В. І.* Балканська війна і буржуазний шовінізм // Повне збір. творів. Т. 23. 3. *Бейліс А. С.* К вопросу об историографии русско-болгарских отношений // Наук. зап. Львів. ун-ту. Сер. іст. 1948. Т. 10. Вип. 3. 4. *Бейліс А. С.* К вопросу о русско-болгарских отношениях в 80 гг. XIX в.: Русская дипломатия и соединение Болгарии 1885 г. // Наук. зап. Львів. ун-ту. Сер. іст. 1949. Т. 17. Вип. 4. 5. *Бейліс А. С.* Русско-болгарские отношения после Берлинского конгресса (1878—1886) // Доп. і повідом. Львів. ун-ту. 1949. Вип. 2. 6. *Бейліс О. С.* Робітничий рух в кінці XIX — на початку XX ст. і відгуки першої російської революції в Болгарії // 50 років першої російської революції. Львів, 1955. 7. *Глауберман Ф. Н.* Об антипольской политике Наполеона в 1806 году // Доп. та повідом. Львів. ун-ту. 1955. Вип. 5. Ч. 1. 8. *Гринберг С. Ш.* Внешнеполитическая ориентация Болгарии накануне первой мировой войны (1912—1914) // Славян. сб. М., 1947. 9. *Гринберг С. Ш.* Первая мировая война и болгарский народ // Исторические записки. М., 1947. Т. 21. 10. *Гринберг С. Ш.* Роль Росії у визволенні болгарського народу від турецького іга і у відновленні болгарської держави // Наук. зап. Чернів. пед. ін-ту. Іст.-філол. фак. 1955. Вип. 1. 11. *Жебокряцький В. А.* Дипломатия империалистической Германии в связи с возникновением Балканской войны 1912 года // Наук. зап. Київ. ун-ту. 1949. Т. 8. Вип. 1. Іст. сб. № 2. 12. *Жебокряцький В. А.* З історії виникнення балканської війни 1912 р. // Наук. зап. Ін-ту іст. України АН УРСР. 1952. Т. 4. 13. *Жебокряцький В. А.* З історії виникнення балканської війни 1912 р.: Утворення Балканського союзу // Наук. зап. Ін-ту історії АН УРСР. 1953. Т. 5. 14. *Жебокряцький В. А.* Історична роль російського народу у визволенні Болгарії від турецького іга. К., 1953. 15. *История Болгарии: В 2 т. М., 1954.* Т. 1. 16. *Кулинич І. М.* Вплив першої російської революції на розвиток революційного руху в Болгарії // Наук. зап. Ін-ту історії АН УРСР. 1955. Т. 6. 17. *Мартынченко А. К.* Русско-болгарские отношения от провозглашения независимости Болгарии до начала первой балканской войны (1908—1912): Автореф. дис... канд. ист. наук. К., 1954. 18. *Нефедов И. М.* Крестьянское движение в Западной Галиции в 1832—1833 гг. // Краткие сообщ. Ин-та славяновед. АН СССР. 1955. Вип. 14. 19. *Распутнис Б. И.* Образование балканского союза 1912 г. и европейская дипломатия // Науч. раб. студ. Львов. ун-та. 1948. Сб. 1. 20. *Распутнис Б. И.* Борьба империалистических держав за Балканы в первом десятилетии XX века // Доп. і повід. Львів. ун-ту. 1949. Вип. 2. 21. *Распутнис Б. И.* Образование балканского союза 1912 г. и русская дипломатия: Автореф. дис... канд. ист. наук. Львов, 1950. 22. *Рагич М. О.* Вплив першої російської революції на розвиток робітничого руху в Західній Галиції в 1905 р. // 50 років першої російської революції. Львів, 1955. 23. *Рагич М. О.* З історії революційної боротьби польського пролетаріату в Західній Галичині в 1905 році: Страйк гірників Явожна, Хжанівського повіту, в листопаді 1905 року // Доп. та повід. Львів. ун-ту. 1955. Вип. 5. Ч. 1. 24. *Сапожникова Г. А.* Національно-визвольна війна польського народу у квітні-травні 1848 р. у Великому герцогстві Познанському // Учені зап. Харків ун-ту. 1952. Т. 43. Труды іст. фак. Т. 2. 25. *Сидельников С. І.* Возз'єднання князівства Болгарії і Східної Румелії (1879—1886) // Наук. зап. Харків. пед. ін-ту. 1949. Т. 11. 26. *Сидельников С. І.* Національно-визвольний рух болгарського народу в 50-х і першій половині 60-х років XIX сторіччя // Наук. зап. Харків. пед. ін-ту. 1951. Т. 12. 27. *Сидельников С. І.* Селянські повстання в 1841 і 1850 рр. в Болгарії // Наук. зап. Харків. пед. ін-ту. 1954. Т. 15. 28. *Сидельников С. І.* Система турецької політичної сваволі в Болгарії в 50—60-х роках XIX ст. // Наук. зап. Харків. пед. ін-ту. 1955. Т. 17. 29. *Советская историческая наука [Передовая]* // Культура и жизнь. 1946. 30 окт. 30. *Ярошенко М. М.* Русско-сербские отношения в годы первой мировой империалистической войны: От июльского кризиса 1914 г. до разгрома Сербии в 1915 г.: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. Львов, 1953.

Краткое содержание

Проанализированы труды украинских советских ученых по истории Польши, Болгарии и Сербии XIX — начала XX вв., вышедшие в свет в 1945—1955 гг. Важным итогом рассматриваемых исследований является даль-

нейшая разработка проблем, касающихся связей Болгарии и других балканских стран с Россией, роли русского народа в их освобождении от османского ига, солидарности передовой русской общественности с национально-освободительной борьбой южнославянских народов.

Стаття надійшла до редколегії 15.05.85.

С. П. МОВЧАН, доц.,
Львівський університет

РОБІТНИЧА ПРОБЛЕМАТИКА В ЮГОСЛАВСЬКІЙ МАРКСИСТСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

Югославська марксистська історіографія міжвоєнного періоду представлена дослідженнями не професійних істориків, а в основному працями діячів революційного руху і керівників Комуністичної партії Югославії. Як революціонери-професіонали вони стали зачинателями марксистських історичних досліджень. Участь у формуванні програмних вимог, розробці стратегії і тактики революційного руху, нарешті, насущні завдання революційної боротьби — все це вимагало вивчення робітничої проблематики. Саме тому в працях керівників революційного руху і КПЮ вона посідає провідне місце. До того ж проблеми робітничого руху в Югославії грубо фальсифікувалися в працях буржуазних і реформістських діячів, їх розв'язання взагалі було не під силу буржуазній історіографії. Один із видатних керівників КПЮ М. Піяде зазначав: «У жодній іншій сучасній проблемі наші державні діячі не показали стільки простацького нерозуміння, як у проблемі робітничого руху» [16, т. 1, с. 335].

Революційна практика вимагала застосування основних положень марксизму до конкретних умов країни, що означало необхідність всебічного вивчення робітничої проблематики. Більшість марксистських публікацій вміщувалася в югославській робітничій і комуністичній періодиці — газетах «Радничке новине», «Пролетер», журналах «Класна борба», в періодичних органах Комінтерну «Коммунистический Интернационал», «Красный Интернационал профсоюзов». Частина з них вийшли окремими виданнями як в Югославії, так і за кордоном.

За ступенем дослідження виділяється три види марксистських публікацій, в яких знайшли відображення питання становища пролетаріату і розвитку робітничого руху: публіцистичні статті і коментарі на злободенні питання політичного життя, які на сьогоднішній день значною мірою мають джерелознавчий характер; критичні марксистські рецензії на твори буржуазних і реформістських діячів; науково-дослідницькі праці — статті і монографії.

Новий марксистський підхід в аналізі проблем югославського робітничого руху проявився в працях Ж. Йовановича, Ф. Філіпо-

вича, С. Марковича, М. Піяде в перші роки після перемоги Великого Жовтня. Яскравим показником їхнього марксистського підходу у висвітленні робітничої проблематики стало визнання все-світньо-історичного значення Великої Жовтневої соціалістичної революції, популяризації її ідей і розкриття на конкретних прикладах революціонізуючого впливу ленінізму на трудящих новоутвореного Королівства сербів, хорватів і словенців. Автори поділяють оцінку В. І. Леніна про міжнародне значення Великого Жовтня, який зазначав, що «російський зразок показує всім країнам дещо, і дуже істотне, з їх неминучого і недалекого майбутнього» [1, с. 4].

У перші роки існування нової югославської держави з'явився ряд публікацій, в яких популяризувалися теоретичні положення та практична діяльність ленінської партії, відзначався вплив ідей більшовизму на югославських трудящих, вперше ставилися питання про причинний зв'язок між Великим Жовтнем і революційним піднесенням на югославських землях у 1918—1920 рр.

Наприкінці 1918 р. — на початку 1919 р. у газеті «Радничке новине» Ж. Йованович надрукував значну кількість статей під рубрикою «Більшовизм і большевики». У формі полеміки з противниками більшовизму із рядів буржуазії він сміливо зі знанням справи оголосив робітничому класові і всій прогресивній югославській громадськості все-світньо-історичне значення Великої Жовтневої соціалістичної революції. В брошурі «Село і комунізм», виданій редакцією «Радничке новине» в 1920 р., з науковою документальністю розкривається суть суспільних відносин і роль різних класів у капіталістичному суспільстві. «В ньому, — писав Ж. Йованович, — капітал важливіший від роботи, виріб цінніший від робітника, гроші і багатство — все, а людина — ніщо» [12, с. 102]. Розкриваючи безправне становище робітників і селянства, він підводить читача до висновку про необхідність спільної боротьби за знищення капіталістичного суспільства. У публікаціях Ж. Йовановича містяться приклади про участь робітників у революційному русі в 1918—1920 рр.

Ф. Філіпович у статтях цього періоду підкреслював принципову відмінність Великої Жовтневої соціалістичної революції від усіх попередніх революцій, вважав її поворотним пунктом в історичному розвитку всього людства. У статті «Імперіалізм і соціалізм» перемогу Великого Жовтня зображено як наслідок кризи, яку загострила до небувалих розмірів в усіх імперіалістичних країнах перша світова війна [13, 1919, № 13]. В праці «За Радянську державу», яка вийшла окремою книгою в 1920 р., Ф. Філіпович переконливо довів, що з утвердженням Радянської влади вперше у світі встановлено справжню демократію для трудящих мас. Він наголошував, що встановлення Радянської влади означало банкрутство і крах теорії опортуністів [15, т. 2, с. 452]. Перспектива, відкрита Великим Жовтнем, привела в Югославії до утворення нової робітничої партії. Ф. Філіпович розглядав будівництво Комуністичної партії як складову частину процесу сприйняття ідей Жовтня трудящими югославських земель. Він підкреслював, що лі-

ві елементи соціал-демократичних партій, які стали організаційним ядром КПЮ, відділилися в умовах загальнореволюційного піднесення. «Під впливом російської і угорської революції, — відзначав Ф. Філіпович, — пролетарські маси висловлювалися через свої організації проти В. Корача, В. Букшега, Крістана та інших соціал-патріотів, які проповідували і проводили на ділі «міністеріалізм» [4, с. 42]. Цінним у роботах Ф. Філіповича є дослідження форм і методів революційної боротьби трудящих югославських земель. Масове дезертирство, утворення партизанських загонів «зелени кадар», які розпочали розподіл поміщицького майна і землі, — у цьому він вбачав яскравий прояв втілення на югославських землях ідей Жовтня.

Вплив більшовизму на окремі категорії трудящих югославських земель в 1918—1921 рр. висвітлюється в праці С. Марковича [9]. Революційне піднесення на югославських землях у 1918—1920 рр. знайшло оцінку в публікаціях М. Піяде, за словами якого, «югославський пролетаріат частою і гострою боротьбою, що велася в 1919 р. — на початку 1920 р., викликав у буржуазії великих страх» [16, т. 1, кн. 2, с. 522]. Використовуючи державний апарат і підтримку міжнародного капіталу, буржуазія перейшла в наступ. Початок наступу югославської буржуазії М. Піяде відносить до середини 1920 р.: «Перший наступ буржуазія розпочинає після великого страйку залізничників, який відбувся в другій половині квітня 1920 р.» [16, т. 1, кн. 2, с. 530]. Він підкреслює, що буржуазія з найбільшою силою обрушилася на КПЮ і профспілки.

У працях М. Піяде вперше з великою переконливістю показано антиробітничу суть закону «Обзнана». Хоч цей закон «жодним словом не заборонив роботу профспілкових робітничих організацій, однак вони були оголошені поза законом, як і комуністична партія» [16, т. 1, кн. 2, с. 540]. Цей закон, за словами М. Піяде, одночасно означав «позбавлення робітничого класу політичних, соціальних та економічних прав. Це стосувалося не тільки 60 тисяч членів комуністичної партії, не тільки 300 тисяч членів профспілок, а робітництва загалом» [16, т. 1, кн. 2, с. 541].

Дослідник підкреслює, що в період першої фази капіталістичного наступу вирішальну роль відіграв апарат державного насильства, «господарська обнова» ... є не що інше, як погоня буржуазії за новим багатством, прагнення більшого прибутку. Прибуток — це єдиний двигун капіталістичного виробництва» [16, т. 1, кн. 2, с. 565].

Початок 1921 р. М. Піяде визначає як другу фазу капіталістичного наступу на робітничий клас, яка закінчується в 1929 р. У цей період буржуазія застосовує проти пролетаріату нові методи боротьби, орієнтується не тільки на державний апарат, а й на буржуазні партії і фашистські сили, створює свої організації для ідейного та організаційного охоплення робітничого класу. Проте повністю задушити робітничий рух буржуазії не вдається і вона переходить до встановлення фашистського режиму.

Значна кількість марксистських публікацій присвячена висвітленню становища робітничого класу. Цю тематику на початку 20-х

років активно розробляв М. Піяде. Він опублікував ряд праць дослідницького характеру: «Становище робітників Югославії і страйк гірників у Боснії в 1920 р.», «Безробіття в Південній Сербії», «Становище робітничого класу в Югославії» (у співавторстві). Аналізуючи цифрові дані про співвідношення цін на окремі предмети першої необхідності, зарплату різних категорій робітників, кількість безробітних, М. Піяде підводить читача до висновку про погіршення рівня життя югославських робітників порівняно з довоєнним рівнем. «Експлуатація робочої сили у нашій країні не поступається ні в чому експлуатації, яку капіталістичні монополії здійснюють у колоніальних землях», — підкреслював М. Піяде у праці «Становище робітничого класу Югославії» [16, т. 1, кн. 2, с. 567]. Особливо пригнічувало трудящих югославських земель безробіття. Як знавець цієї проблеми, М. Піяде визначив райони, найбільшою мірою уражені безробіттям — Південну Сербію, Македонію, Боснію і Герцеговіну, а також Воеводіну.

Цікавий аналітичний матеріал про становище робітників в різні роки міститься в численних публікаціях Ф. Філіповича, а також в анонімних статтях, опублікованих у журналі «Glas Slobode» і газеті «Пролетар». У них викривалася фальсифікація урядом, офіційною статистикою стану економічного розвитку країни. В оглядових статтях і в листах робітників, політичних в'язнів, які публікував «Пролетар», містяться яскраві факти про матеріальне і політичне становище робітників.

У 20-х роках значну увагу югославська марксистська історіографія приділяла ролі профспілок в робітничому русі. М. Піяде опублікував працю «Історія профспілкового руху в Югославії», в якій висвітлив його розвиток на югославських землях від початку ХХ ст. до 1929 р. У статті «НРПЮ і єдність профспілкового руху» М. Піяде відзначав, що «однією з найважливіших проблем робітничого руху взагалі, а не тільки робітничого класу Югославії» є боротьба за його об'єднання. Відкидаючи звинувачення реформістів, які намагалися представити КПЮ як розкольника робітничої єдності, М. Піяде переконливо довів, що комуністи є «найенергійнішими поборниками єдності профспілкового руху, тому що не можна перемогти капіталістичний клас, не залучивши найширші пролетарські маси до цієї боротьби» [16, т. 1, кн. 2, с. 606]. Він вважав, що найвідповідальнішою платформою єдності є принцип робітничої демократії [16, т. 1, кн. 2, с. 607].

Аналізуючи боротьбу між революційним і опортуністичним напрямками у профспілках, Ф. Філіпович викриває економічні передумови опортунізму. Він пояснює їх, головним чином, багатонаціональністю Югославії, де роль пригнічуючої нації відігравали серби. Саме серед сербських робітників найсильніше виявлявся опортунізм. Найбільш опортуністичним профспілковим об'єднанням дослідник вважає Головний робітничий союз, який створила буржуазія, щоб чинити відповідний вплив на маси [2, с. 167].

У публікаціях кінця 20—початку 30-х років знайшли відображення такі важливі питання, як антивоєнні виступи та інтерна-

ціональна солідарність робітничого класу. «Центральним завданням пролетаріату» називає Ф. Філіпович у цей час боротьбу проти підготовки війни, вказуючи на різні її форми [8, с. 98]. В 1926 р. Ф. Філіпович опублікував статтю «Імперіалістичні інтриги на Балканах», у якій вперше наголосив на необхідності систематичної боротьби проти небезпеки нової війни [14, 1926, № 1, с. 35]. Газета «Пролетер» майже в кожному номері публікувала статті антивоєнного змісту, в яких наводилися приклади виступів робітників, селян, студентів проти підготовки імперіалістами нової війни.

Заслужують на увагу публікації, в яких розкривається революціонізуєчий вплив соціалістичного будівництва в СРСР на югославських трудящих. За словами Й. Броз Тіто, «КПЮ була майже єдиним каналом, через який в нашій країні поширювалась правда про СРСР» [10, с. 41]. Розглядаючи ставлення до СРСР як наріжний камінь інтернаціоналізму, комуністи Югославії надавали великого значення вихованню любові до Країни Рад, широко пропагували успіхи соціалістичного будівництва. Центральний орган КПЮ газета «Пролетер» писала, що «у своїй повсякденній роботі і вихованні широких народних мас наша партія прагне популяризувати Радянський Союз і доносити відомості про справжнє становище в СРСР, викриваючи і легально, і нелегально всі брехливі публікації буржуазної і соціал-фашистської преси про СРСР» [11, 1931, № 20]. У публікаціях цього періоду підкреслювалося, що буржуазія боялася впливу правди про успіхи соціалістичного будівництва на трудящих Югославії. «Існування Радянського Союзу є одним із найважливіших революційних факторів, що живить революційний рух Югославії», — писав Ф. Філіпович [3, с. 156].

В окремих публікаціях зроблено спробу проаналізувати рушійні сили революції в Югославії. В статтях Ф. Філіповича «До питання про характер югославської революції і колишні помилки КПЮ в національному й аграрному питаннях», «Боротьба течій у робітничому русі», «За очолення селянського руху в Югославії» та інших зазначається, що в Югославії є всі необхідні об'єктивні умови для перемоги буржуазно-демократичної революції і переростання її в соціалістичну [5, с. 111]. Рушійними силами революції Ф. Філіпович вважає міський і сільськогосподарський пролетаріат (парцельних селян), дрібне і середнє селянство, міську бідноту, дрібних ремісників, торговців, службовців [7, с. 35].

Питання про роль компартії в робітничому русі широко висвітлюється в працях Ф. Філіповича. На конкретних прикладах показано процес більшовізації КПЮ і його вплив на революційний робітничий рух. III та IV з'їзди КПЮ Ф. Філіпович розцінює як етапи в боротьбі югославського пролетаріату в напрямі більшовізації [5, с. 44]. Всебічно аналізуючи загальну обстановку в робітничому русі наприкінці 20-х років, дослідник доходить висновку, що «КПЮ не стала ще пунктом концентрації більшості робітників і селян у боротьбі з об'єднаними силами югославської капіталістичної реакції» [4, с. 45]. Головною об'єктивною причиною такого

становища Ф. Філіпович вважає жорстокі умови для діяльності КПЮ, її нелегальне існування. Крім цих об'єктивних причин, на його думку, не останню роль відіграє фракціонізм партійної верхівки, яка «своєю безперервною внутрішньою боротьбою постійно порушувала єдність партії і послаблювала її боєдатність» [4, с. 45].

Аналізуючи діяльність КПЮ в 30-ті роки, Ф. Філіпович показує помилки й успіхи в організації єдиного фронту. «В більшості югославських земель антифашистська боротьба ведеться... у формі масових петицій, поминок померлих і вбитих народних борців, відзначення найважливіших подій в історії окремих народів Югославії, кампанії за політичну амністію, проведення вечоринок політичного характеру» [15, т. 1, с. 275].

Марксистська концепція югославського робітничого руху яскраво виявляється в статтях-некрологах, присвячених жертвам боротьби проти поліцейсько-фашистського режиму, які найчастіше друкувалися в газеті «Пролетер». У них наводилися біографічні дані, давалася оцінка діяльності комуністів та активістів робітничого, профспілкового руху й антифашистської боротьби.

Переконаливою аргументацією, полемічним викривальним характером відзначаються публікації, в яких розвінчувалися буржуазні й опортуністичні фальсифікації робітничого руху. Наприклад, стаття невідомого автора «Недостойна робота» присвячувалася критиці праць антикомуніста професора Загребського університету Л. Томашича та ідеолога хорватської націоналістичної буржуазії А. Кошутича, які розглядали класову боротьбу пролетаріату як розкольніцький рух, що керується «з чужини панами». Автор гнівно викриває брехливість тверджень буржуазних ідеологів. Навівши конкретні факти про систематичні виступи пролетаріату, він робить висновок: «Наш комуністичний рух — є широкий рух робітників і хорватського народу» [11, 1937, № 3]. Відповідаючи іншому фальсифікатору, який намагався очорнити робітничий рух, в одній із статей газета «Пролетер» підкреслювала: «Головна помилка автора в тому, що він класову боротьбу пролетаріату протиставляє національно-визвольній боротьбі» [11, 1936, № 6].

Отже, в 1918—1940 рр. у працях керівників КПЮ були зроблені перші спроби накреслити в загальних рисах марксистсько-ленінську концепцію робітничої проблематики першого етапу новітньої історії Югославії. Зрозуміло, що ряд питань тільки ставилися і не могли бути висвітлені в цей період. Оцінка окремих моментів робітничої проблематики була непослідовною через помилки, які допускала КПЮ. Проте помітним є поступовий процес становлення марксистської концепції цієї важливої проблематики.

1. *Ленін В. І.* Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі // Повне збір. творів, Т. 41. 2. *Бошкович Б.* Борьба течений в рабочем движении // Красный Интернационал профсоюзов. 1925. № 10. 3. *Бошкович Б.* Аграрная реформа в Югославии // Аграрные проблемы. 1928. № 9—10. 4. *Бошкович Б.* Из истории разногласий в КПЮ // Коммунистический Интернационал. 1928. № 17. 5. *Бошкович Б.* IV съезд КПЮ // Коммунистический Интернационал. 1929, № 4. 6. *Бошкович Б.* За возглавление крестьянского движения в Югославии // Аграрные проблемы. 1932. № 7. 7. *Бошкович Б.* К вопросу о характере югославской

революции и прошлых ошибках Компартии в аграрном и национальном вопросах // Аграрные проблемы. 1933, 7—8. 8. *Бошкович Б.* Перед новым взрывом на Балканах. М., 1934. 9. *Маркович С.* Коммунизм в Югославии. М., 1923. 10. *Броз Тито Й.* Избранные статьи и речи. М., 1973. 11. Пролетер. 12. *Јовановић Живо.* Чланци говори. Београд, 1957. 13. *Glas Slobode.* 14. *Klasna borba.* 15. *Ђилдровић Ф.* Izabrani spisi: V 2 t. Beograd, 1962. 16. *Pijade М.* Izabrani spisi: V 2 t. 4 kn. Beograd, 1964.

Краткое содержание

Анализируются произведения руководителей Коммунистической партии Югославии, в которых освещены вопросы югославского рабочего движения в новейшее время.

Стаття надійшла до редколегії 03. 05. 85

Г. И. ЧЕРНЯВСЬКИЙ, проф.,
Харківський інститут культури

РОЗВИТОК МАРКСИСТСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ БОЛГАРІЇ В 1929—1934 рр.

Період 1918—1944 рр. — від закінчення першої світової війни до перемоги народно-демократичної революції — був важливим етапом національної історії Болгарії. Складний розвиток країни в ці роки вимагав глибокої марксистсько-ленінської розробки, яка починалась у процесі осмислення болгарськими комуністами тогочасних подій. У 1918—1923 рр. марксистська історіографія новітньої історії Болгарії тільки почала зароджуватися. Вересневе повстання 1923 р., яке було переломним для розвитку БКП, позначилося також на характері становлення марксистсько-ленінської концепції розвитку країни в епоху загальної кризи капіталізму. Складним і суперечливим був етап 1929—1934 рр., якому присвячена ця стаття, що базується на документах болгарських і радянських архівів, історичних і політичних творах, періодичних виданнях. Це перша спроба розглянути особливості становлення марксистсько-ленінської історіографії новітньої історії Болгарії в цей дуже своєрідний період.

Влітку та восени 1929 р. у керівництві БКП відбулися зміни. На II пленумі ЦК БКП (серпень-вересень 1929 р.), який проходив після численних арештів партійних працівників, більшість становили прихильники лівосектантського курсу. Пленум зробив крок назад у характеристиці минулої партії, оголосивши тісносоціалістичний період «напівменшовицьким». На пленумі точилася боротьба здорових партійних сил проти сектантства з багатьох питань минулої партії.

Сектантські рішення II пленуму ЦК БКП були піддані критиці Комінтерном незважаючи на те, що у його керівних органах також відчувалися в цей час сектантські настрої. Комінтерн сприяв значному поглибленню аналізу історії класової боротьби в Болгарії. Це, зокрема, стосується резолюції Політсекретаріату

ВККІ «Про комуністичний рух у Болгарії та про поточні завдання Болгарської компартії». У цьому документі відзначалися успіхи в більшовизації БКП. Вересневе повстання розглядалось як «вирішальний крок на шляху більшовицької тактики», але не як завершення більшовизації [1, с. 391]. Вказувалося на наявність у партії як правоопортуністичного ухилу, так і «лівих» течій та «революційної фразеології». Стан класової боротьби з повною підставою визначався як революційне піднесення.

Поглиблення сектантських помилок на III пленумі ЦК БКП (грудень 1930 р.) викликало необхідність повернення Комінтерну до питань революційного руху в Болгарії. У резолюції Політсекретаріату ВККІ про рішення III пленуму ЦК БКП (червень 1931 р.) відзначалися деякі досягнення у діяльності партії, але підкреслювалося, що в Болгарії немає революційної кризи, при якій був би виправданий лозунг загального наступу, висунутий сектантами [1, с. 407]. У резолюції Політсекретаріату ВККІ «Про організаційне становище Комуністичної партії Болгарії» (вересень 1931 р.) давалася оцінка становища в країні, яке віщувало бурхливе зростання незадоволення мас, загострення класових протиріч [1, с. 416]. Ці документи, сприяючи боротьбі здорових сил БКП проти сектантського курсу, не привели до його подолання. «У спорі з ними (сектантами. — Г. Ч.) фактично виправлялися спочатку лише найяскравіші вияви лівацтва», — відзначає Д. Сірков [12, с. 412].

Сектантські помилки поглибив IV пленум ЦК БКП (серпень 1933 р.), який неправильно характеризував економічні і політичні процеси в країні, визначивши їх як поступ до «економічної катастрофи», загальний розлад у таборі буржуазії [1, с. 313]. Пленум не дав вірної оцінки концентрації реакції навколо фашистського Народного соціального руху О. Цанкова, підготовки фашистського перевороту.

Лівацькі погляди пропагували керівники сектантської групи в БКП П. Іскров та І. Василев (Ф. Бойков, Бойко). Так, І. Василев стверджував, що у відношенні до Жовтневої революції тісняки припустилися «багатьох коливань у бік меншовизму», що БКП до 1923 р. залишалася на тісняцькій основі [23, 1932, № 5—6, с. 24, 34, 44]. Він не тільки заперечував початок більшовизації БКП до Вересневого повстання, але помилково стверджував, нібито тлумачення лозунга робітничо-селянського уряду у повстанні як перехідного, а не як лозунга Радянської влади, мало опортуністичний характер [22, 1931, № 10, с. 28—41, № 11—12, с. 59—70].

Шкідливий вплив сектантських установок обмежувався оцінками та висновками досвідчених лєнінців В. Коларова і Г. Димитрова. Вони вели рішучу боротьбу проти сектантства як у політиці БКП, так і в оцінці її минулого. Характеристиці впливу світової економічної кризи на Болгарію В. Коларов присвятив статтю, в якій проаналізував причини кризи, її неминучість, чітко розмежував соціал-демократів і фашистів, що звучало прямим дисонансом сектантським настановам [3, с. 230—261]. Фактичним засуд-

женням сектантського курсу була стаття В. Коларова про процес 52-х [26, 1930, № 54, с. 4—5]. Її антисектантський зміст визначався тим, що основна частина підсудних — члени та співробітники ЦК БКП — були активними противниками сектантства. В. Коларов охарактеризував їх як найкращу частину революційного авангарду.

У зібранні творів Г. Димитрова відсутні матеріали за період з вересня 1929 р. до лютого 1933 р. Однак є підстави стверджувати, що Г. Димитров був автором двох важливих статей з проблем класової боротьби в Болгарії, опублікованих під псевдонімом «В-р» [21, 1931, № 32, с. 42—50, № 36, с. 48—55] *. У одній статті висвітлювався розвиток страйкового руху в умовах економічної кризи, наголошувалося на відставанні суб'єктивного фактора. Уся логіка статті вказувала на необхідність якомога швидшого подолання сектантського курсу. Друга стаття розвивала ряд думок попередньої. Обидві статті свідчили про серйозні помилки БКП, про що в інших матеріалах, які тоді публікувалися, або не говорилося, або було сказано занадто скупо. Очевидно, до початку 30-х років відноситься важливий висновок Г. Димитрова стосовно корінної причини поразки Вересневого повстання, сформульований під час Лейпцігського процесу в конспекті першої промови перед судом [2, с. 112—113]. Висновок про незавершеність більшовизації партії, яка стала головним фактором поразки Вересневого повстання, був тією новою методологічною та історіографічною віхою, на якій розвинулося наступне вивчення новітньої історії країни, зокрема історії БКП.

У 30-х роках в СРСР було видано ряд праць з питань тогочасної історії Болгарії. Їх автори — в основному болгарські політемігранти. Так, у 1930 р. під псевдонімом Марек з'явилася брошура С. Димитрова, соратника Г. Димитрова і В. Коларова, в якій наводилися важливі відомості про форми діяльності БКП в умовах фашизму, роботу масових організацій [10]. Праця висвітлювала новий комплекс питань, причому з позицій, далеких від сектантства. У своїх рукописних матеріалах С. Димитров тверезо відзначав деякі недоліки брошури. Ці думки свідчили про засудження ним курсу сектантів [30, ф. 148, оп. 1, спр. 58, арк. 3]. Інша праця, автором якої був В. Червенков, вийшла під псевдонімом А. І. Владимиров у серії «Класи, партії та спілки молоді світу» [7]. Її головна частина присвячувалася характеристиці болгарських молодіжних організацій. Вперше аналізувалася складна боротьба у молодіжному русі, наводилися цінні відомості про діяльність Болгарської комуністичної молодіжної спілки. Хоч у книзі простежувався деякий вплив сектантства, все ж вона була важливою спробою постановки питання про молодіжний рух у Болгарії.

Серйозну дослідницьку роботу в СРСР проводив Х. Кабакчиев. Він написав нарис історії БКП для підготовленої в співавторстві книги [9, с. 39—132]. В нарисі висвітлювалися шляхи про-

---

* Аргументи на користь авторства Г. Димитрова викладені нами у книзі [18, с. 157].

никнення марксизму в Болгарію, заснування та діяльність соціал-демократичної партії, утворення і розвиток партії тісних соціалістів. Значна увага приділялася діяльності партії після її переіменування в комуністичну. Особливо цікавою була остання частина нарису, присвячена більшовизації БКП. Інший нарис Х. Кабакчієва — про Балканську комуністичну федерацію — розкривав інтернаціональну діяльність БКП [9, с. 203—240]. Ці праці були об'єктивно скеровані проти сектантського курсу, але дещо переоцінювали революційні заслуги партії тісних соціалістів, розглядали більшовизацію як пристосування тісняцтва до повоєнної революційної обстановки.

Найбільш чітко з марксистсько-ленінських позицій були проаналізовані найважливіші питання минулого партії в біографії Д. Благоева, написаній Г. Бакаловим [6]. Біографія ретельно готувалася до друку. Рукопис був надісланий видавництвом В. Коларову, який відзначив її позитивні риси і порадив автору приділити більше уваги сукупності умов розвитку революційного руху в Болгарії, чіткіше відзначити схвалення Д. Благоевим курсу партії на збройне повстання в 1923 р. [30, ф. 147, оп. 2, спр. 491, арк. 2—3, 8]. Ці рекомендації були враховані. Г. Бакалов вперше спробував показати вплив російського революційного руху на болгарських соціал-демократів в усій його різноманітності, навів цікаві відомості про роль керівника партії тісних соціалістів у перетворенні її в комуністичну. Ця праця стала помітною віхою у формуванні благоезнавства. В СРСР Г. Бакалов завершив велику історико-бібліографічну працю «Революційна книга Болгарії» [29, ф. 218, карт. 1269, спр. 10]. Працюючи з червня 1929 р. керівником слов'янського підвідділу науково-бібліографічного відділу Державної бібліотеки ім. В. І. Леніна, а пізніше науковим співробітником Інституту Маркса — Енгельса, він використав книжкові фонди радянських бібліотек, бібліотеку Комінтерну, особисту бібліотеку В. Коларова для успішного закінчення праці наприкінці 1931 р. [28, оп. 39, спр. 37, арк. 1, 5, 11]. У вступі характеризувалися умови видання революційної літератури, вплив революційної книги на робітничий рух. Бібліографічний список складався з видань, що вийшли не тільки в Болгарії, а й за її межами, головним чином в СРСР. Хоч праця не була повною (найменш висвітленими залишалися 20-ті роки) [18, с. 217—219], все ж вона була першим фундаментальним дослідженням такого роду, яке зберегло значення до цього часу. Повернувшись до Болгарії, Г. Бакалов опублікував у журналі «Звезда», який почав видавати, статтю з роздумами про розвиток марксистської книги, авторство, переклади. За великі наукові заслуги Г. Бакалов у березні 1932 р. був обраний членом-кореспондентом АН СРСР.

Деякі аспекти історії демократичної культури розглядалися у праці діяча учительського комуністичного руху Н. Вижарова, опублікованій під псевдонімом Стар Ратник [13]. Автор характеризував діяльність організацій працівників освіти до та після фашистського перевороту. Незважаючи на наліт сектантства, праця в цілому була проникнута духом необхідності єдиних дій де-

мократичного учительства і мала важливе значення як перша марксистська книга з історії одного із загонів інтелігенції країни.

Значну увагу Болгарії приділив С. Тимов, який досліджував економічний розвиток Східної Європи [14]. Він простежив розвиток капіталізму в землеробстві. Аграрна політика Болгарської землеробської народної спілки оцінювалась як демократична. Аналізувалися розвиток фінансового капіталу, стан промисловості, структура зовнішньої торгівлі. Це була найбільш серйозна на той час праця з історії болгарської економіки у новітній час. Статистичні дані, висновки про економічну кризу, безробіття, податкове гноблення наводилися у праці А. Павлова в радянському журналі «Проблеми марксизма» [25, 1931, № 10—12, с. 91—105]. Незабаром у дослідженні Міжнародного аграрного інституту про аграрну кризу в капіталістичних країнах з'явився змістовний розділ про Болгарію, написаний співробітниками інституту політемігрантами Ю. Бахневим та Я. Маслінковим [4, с. 215—238]. Автори показали переплетення аграрної, промислової, фінансової кризи, становище селян, їхню боротьбу за свої життєві інтереси. Усі ці праці в своїй основі також були скеровані проти сектантського курсу тогочасного керівництва БКП.

У 30-ті роки вийшло декілька книг, присвячених окремим аспектам революційного процесу в Болгарії. Вперше був висвітлений революційний рух у болгарській армії та антимілітаристська діяльність БКП. Цій темі присвячувалася праця співробітника Виконкому Комуністичного інтернаціоналу молоді П. Цветкова, написана до перевороту 19 травня 1934 р. і видана одразу після нього [15]. Був наведений значний матеріал про виступи солдатів, агітаційну роботу комуністів і комсомольців у казармі, описаний героїзм звинувачених на процесах проти революційних солдатів. Вийшли праці про діяльність Болгарської комуністичної молодіжної спілки. Брошура Я. Пяткова знайомила із становищем молоді, структурою буржуазних, дрібнобуржуазних і реформістських організацій; наводилися факти участі Болгарської комуністичної молодіжної спілки у страйковому русі, політичних демонстраціях [11]. Незабаром з'явилася праця П. Цветкова про основні етапи розвитку і боротьбу Болгарської комуністичної молодіжної спілки [16]. У цих виданнях спостерігався певний сектантський вплив. Але своїм фактичним матеріалом, що ґрунтувався на інформації, одержаній Комінтерном і Комуністичним інтернаціоналом молоді від болгарських комуністів, вони сприяли розробці історії революційного молодіжного руху в Болгарії.

Цікавий аналіз місця жіночої праці у болгарській промисловості, участі робітниць у страйковому русі містила стаття С. Благоевої [21, 1933, № 26—27, с. 72—76]. У іншій статті С. Благоевої, також присвяченій проблемі завоювання більшості робітничого класу, висвітлювалися страйковий рух періоду кризи, боротьба безробітних, роль революційних профспілок у їх організації, вказувалось на слабку роботу класових профспілок, зокрема на їх фактичну відмову працювати в реформістських організаціях [24, 1933, № 8, с. 25—31].

На початку 30-х років розгорнув активну наукову діяльність Ж. Натан, який мав досвід революційної боротьби як секретар ЦК Болгарської комуністичної молодіжної спілки і одержав марксистсько-ленінську освіту у Міжнародній ленінській школі в Москві. В журналі «Звезда» він опублікував під псевдонімами Б. Каменов, С. Мілев ряд статей про болгарський фашизм, створив декілька портретних характеристик керівників БКП — Д. Благоева, Г. Кіркова, Г. Димитрова [19, 1933, № 21, с. 926—931, 1934, № 18, с. 563—569]. Ж. Натан виділяв чотири етапи фашистської влади: встановлення фашистської диктатури, заміна уряду Цанкова урядом Ляпчева, падіння Демократичного зговору і приход до влади Народного блоку, сучасний етап. На його концепцію вплинули сектантські установки: влада Народного блоку оцінювалась як «новий маневр фашистської диктатури», а не її прорив; Болгарська землеробська народна спілка характеризувалась як соціально опора фашистської диктатури на селі. Але правильно відзначалась така особливість фашизму в Болгарії, як збереження багатопартійності, певна легальність організації робітничого класу [19, 1933, № 16, с. 744—751, № 20, с. 899—905]. У статті «Шлях болгарських соціал-фашистів» розглядався розвиток болгарського соціал-реформізму після першої світової війни. Була дана глибока оцінка його угодовства, показано демагогічний характер закликів соціал-демократів до єдиного фронту. Але загальна кваліфікація повторювала лівацькі визначення, властиві тому періоду, що виявилось і в назві статті [19, 1933, № 14, с. 653—664].

Значна увага приділялася подіям 1923 р., особливо Вереснево-му повстанню. Але на концепцію цих подій також негативно вплинули сектантські установки БКП. З'явилася наскрізь пройнята сектантським духом стаття Л. Баженова [20, 1932, № 4—5, с. 253—292]. Мета автора визначалась на початку статті. Вона полягала в тому, щоб установити помилки, допущені при підготовці та в ході повстання, та «їх зв'язок з усім минулим БКП і тісняцтва». Партія тісних соціалістів характеризувалась дуже негативно. Вона, мовляв, допускала опортуністичні, центристські та напів-центристські помилки, з питань російської революції після лютого 1917 р. стояла на меншовицьких позиціях, не зрозуміла смислу Жовтневої революції. Керівництво БКП у 1923 р. оцінювалось як опортуністичне. Що ж стосується О. Стамболійського та інших керівників Болгарської землеробської народної спілки, то вони визначалися як виразники політичної ідеології куркульства. У статті в цілому вірно оцінювалось безпосереднє ставлення ЦК БКП до перевороту 9 червня, перехід до курсу на повстання, хоч і тут автор не цурався неприязної оцінки керівництва БКП у цілому. Л. Баженов наводив деякий новий фактичний матеріал, зокрема про події в Старозагорському окрузі, північно-західній Болгарії, але ігнорував керівників боротьби. Ім'я Г. Димитрова у статті взагалі не було згадане, а ім'я В. Коларова згадувалось лише для того, щоб заявити про його «величезну помилку» — твердження, що повстання було спровоковане урядом. Стаття Л. Баженова була корисною лише невеликою кількістю фактів. У цілому ж вона

давала глибоко помилкову оцінку кардинальним питанням партійної історії.

У 1934 р. з'явилася перша дійсно значна дослідницька праця про Вересневе повстання [17]. Авторами її були діячі БКП Г. Генів (Г. Цонев) і В. Червенков (А. Владимиров), які зібрали великий фактичний матеріал і в цілому вдало його виклали та узагальнили. Передмова діяча польського комуністичного руху Г. Валецького давала високу оцінку праці, містила також спробу зробити історіографічний огляд літератури, яка вийшла раніше. Проте огляд носив гіперкритичний характер, не враховував умов появи перших праць.

Г. Генів і В. Червенков намагалися розглянути Вересневе повстання на широкому історичному фоні початкових етапів новітньої історії країни. Вони змалювали революційну кризу після першої світової війни, політичну боротьбу початку 20-х років. У праці містилася характеристика підготовки фашистського перевороту, тактики БКП напередодні та в момент приходу до влади найреакційніших сил. Разом з цим у вступних розділах виявився відхід авторів від тих концептуальних досягнень, якими оволоділа марксистська історіографія. Тісний соціалізм помилково характеризувався не як революційно-марксистська, а як напівцентристська течія. У протиріччі з комплексом фактів і документів автори заявили, що, входячи до III Інтернаціоналу, партія тісних соціалістів не поставила питання про своє ідейне переозброєння. Г. Генів і В. Червенков неправильно характеризували уряд Болгарської землеробської народної спілки як представника заможної частини села, хоч і відзначали вплив революційно настроєних бідняків на політику «куркульської верхівки союзу», стверджували, нібито політика спілки служила в основному інтересам великої буржуазії [17, с. 45].

Головна увага приділялася безпосередній підготовці, ходу, характеру, причинам поразки та урокам Вересневого повстання. Відповідні розділи містили значний фактичний і документальний матеріал. Порівняно докладно розповідалося про подолання нейтралістської тактики, перехід до політики єдиного фронту, хоч у відповідності з лівацькими догмами автори засуджували звернення ЦК БКП з пропозицією про єдиний фронт до соціал-демократичної партії, кваліфікуючи її як «соціал-фашистську» [17, с. 102—103]. Цінною була розповідь про початок і хід повстання в різних округах країни. До окремих фактичних помилок спричинилося, очевидно, те, що автори спиралися в основному на рукописні та усні спогади, що фонд архівних документів був незначним (посилання на документи, як правило, у тексті відсутні). Слабкіше висвітлювалися заходи революційної влади. Серйозною помилкою повсталих Г. Генів і В. Червенков вважали те, що в ході боротьби не створювалися ради. Це становище, як і мало аргументований висновок про те, що повстання було безпосередньою боротьбою за диктатуру пролетаріату, були дуже вразливими. Вони суперечили і лозунгам робітничо-селянської влади напередодні та в ході повстання, і характеру заходів революційних комітетів, і численним

оцінкам В. Коларова, Г. Димитрова та інших діячів БКП зразу ж після поразки повстання і в наступні роки. У цих висновках також виявилися сектантські настанови, тому що в той період, коли на чолі БКП стояли ліві сектанти, робітничо-селянський уряд розглядався як синонім диктатури пролетаріату [5, с. 428]. Глибше, хоч також не без протиріч, оцінювалися причини поразки та історичне значення повстання. Головна причина поразки полягала, як зазначали автори, в тому, що «ЦК партії пішов на цей виступ, не усвідомивши уроків і не засудивши свою дев'яточервневу позицію» [17, с. 167]. Цей висновок наближався до наукового, хоч не був зовсім точним, тому що саме підготовка і проведення повстання і означали усвідомлення уроків нещодавніх подій.

Отже, незважаючи на певний вплив сектантських настанов, на помилки й неточності, спірні положення та поверхове викладання окремих питань, книга Г. Генова і В. Червенкова відіграла позитивну роль у висвітленні історії Вересневого повстання.

Певні перспективи підготовки кадрів з новітньої історії Болгарії і розробки актуальних проблем класової боротьби в країні відкривало створення в Ленінграді за рішенням Відділення суспільних наук АН СРСР від 3 березня 1931 р. Інституту слов'янознавства АН СРСР [27, ф. 220, оп. 1, спр. 1, арк. 1]. Відповідно до положення про інститут, до його функцій входило «всебічне вивчення історії культури слов'янських народів Заходу і СРСР... в її літературно-художніх, мовних, історико-соціальних та побутових виявленнях у їх розвитку, у минулому і сучасному, в тісному зв'язку з розвитком соціальних відносин і міжнародних зв'язків» [27, ф. 220, оп. 1, спр. 2, арк. 1]. Незабаром розпочалося вивчення комплексу питань класової боротьби в закордонних слов'янських країнах, зокрема південних. Д. Д. Димитров, який був ученим секретарем інституту, наприкінці 1931 р. виступив з науковою доповіддю «Жовтень у південних слов'ян», а в 1932 р. підготував доповідь «Балканознавство в радянських енциклопедіях» [27, ф. 220, оп. 1, спр. 5, арк. 2; спр. 12, арк. 1]. У 1933 р. директор інституту М. С. Державін виступив з доповіддю «Питання про інтегральну Югославію в болгарській пресі», в якій проаналізував болгарські відгуки (зокрема, відомого вченого буржуазно-демократичного напрямку Д. Михалчева) на югославські проекти створення єдиної слов'янської держави на Балканах, що носили великосербський характер [27, ф. 220, оп. 1, спр. 24, арк. 12]. Позиції Д. Михалчева була присвячена також стаття М. С. Державіна у «Трудах» інституту [8, с. 415—426]. Інститут слов'янознавства АН СРСР встановив зв'язок з болгарським сектором Комуністичного університету національних меншостей Заходу, Болгарським науковим товариством у Ленінграді та іншими організаціями [27, ф. 220, оп. 1, спр. 12, арк. 4].

Отже, марксистсько-ленінська розробка найважливіших проблем тогочасної історії Болгарії тривала. У працях містилися цінні факти, узагальнення. Безумовно, лівосектантські погляди чинили негативний вплив на оцінку історії країни та історії БКП. Проти сектантсько-нігілістичних оцінок минулого БКП рішуче висту-

пали В. Коларов і Г. Димитров, які разом зі своїми соратниками продовжували розвивати наукове вивчення національної історії. На початку 30-х років з'явився ряд досліджень, написаних болгарськими політемігрантами в СРСР, а також радянськими авторами. Допомогу БКП в аналізі минулого і сучасного активно надавав Комінтерн.

В середині 30-х років, коли у керівництві БКП були подолані сектантські помилки, якісно поглибилося дослідження розвитку Болгарії, намітилася періодизація історії країни та історії партії. Глибокі оцінки минулого Болгарії враховували як позитивні його сторони, так і недоліки у ході більшовизації. Створювалася значна початкова база для всебічної розробки після другої світової війни актуальних проблем новітньої історії Болгарії, успішного розвитку болгарської історичної науки в цілому, успіхів радянської болгаристики.

1. БКП в резолюции и решения на конференциите и пленумите на ЦК: В 5 т. София, 1954. Т. 3. 2. *Димитров Г.* Съчинения: В 14 т. София, 1953. Т. 9. 3. *Коларов В.* Избрани произведения: В 3 т. София, 1955. Т. 2. 4. Аграрный кризис: В 4 т. М., 1932. Т. 3. С. 239. 5. *Ангелова Т.* Партийното становище по въпроса за работническо-селската власт 1924—1936 г. // Изв. на Ин-та по ист. на БКП: В 54 т. София, 1976. Т. 35. 6. *Бакалов Г.* Дмитрий Благоев. Дедушка болгарского пролетариата. М., Л., 1931. 7. *Владимиров А.* Болгария. М., 1930. 8. *Державин Н. С.* Интегральная Югославия: К вопросу о современных болгаро-сербских взаимоотношениях // Тр. Ин-та славяновед. АН СССР. В 2 т. Л., 1934. Т. 2. 9. *Кабакчиев Х., Бошковиц Б., Ватис Х.* Коммунистические партии балканских стран. М., 1930. 10. *Марек С.* Болгария. М., 1930. 11. *Пятков Я.* Комсомол Болгарии в революционной борьбе. М., 1932. 12. *Сирков Д.* Към въпроса за отношенията между Коминтерна и БКП (1928—1935) // Изв. на Ин-та по ист. на БКП: В 54 т. София, 1978. Т. 38. 13. *Стар Ратник.* Кратка история на учителското движение в България. София, 1933. 14. *Тимов С.* Экономика Восточной Европы: Аграризация или индустриализация?: В 2 т. М.; Л., 1931. Т. 1. 15. *Цветков П.* Революционное движение в болгарской армии. М., 1934. 16. *Цветков П.* Комсомол Болгарии. М., 1934. 17. *Цонев Г., Владимиров А.* Сентябрьское восстание в Болгарии 1923 года. М.; Л., 1934. 18. *Чернявски Г., Мичев Д.* Съветската общественост и революционното движение в България (1923—1944). София, 1979. 19. Звезда. 20. Историк-марксист. 21. Коммунистический Интернационал. 22. Комунистическо знаме. 23. Красная летопись. 24. Красный Интернационал профсоюзов. 25. Проблемы марксизма. 26. Червоний клич. 27. Архив АН СССР: Ленинградское отделение. 28. Архив Государственной библиотеки СССР им. В. И. Ленина. 29. Собрание Отдела рукописей Государственной библиотеки СССР им. В. И. Ленина. 30. Централен партиен архив при ЦК на БКП.

Краткое содержание

Показано, что в тот период, когда во главе БКП стояла группа левых сектантов, марксистско-ленинская разработка важнейших проблем современной истории Болгарии продолжалась, хотя сектантские взгляды оказали отрицательное влияние на оценку истории страны и истории БКП. Появился ряд исследовательских трудов. Помощь БКП в анализе ее прошлого и настоящего оказывал Коммунистический Интернационал.

Стаття надійшла до редколегії 16. 10. 84.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ РОЗРОБКИ

В. П. ЧОРНИЙ, доц.,
Львівський університет

РЕВОЛЮЦІЙНА КРИЗА СЕРЕДИНИ 70-х років XIX ст. У БОЛГАРІЇ

Назрівання революційної ситуації. Під натиском капіталістичних відносин, які хоч і дуже повільно, але неухильно розвивалися, пануюча в Османській імперії феодальна система дедалі більше розкладалася. Невідповідність старих феодальних виробничих відносин новим продуктивним силам поступово зростала, і в середині 70-х років XIX ст. вони вступили між собою в гострий конфлікт.

Шукаючи виходу з кризи, турецький феодально-деспотичний режим посилив економічне, політичне і національне гноблення болгарського населення. Намагаючись виправити скрутне становище і врятувати імперію від повного фінансового банкрутства, Порта в середині 70-х років XIX ст. різко збільшила податкові повинності. Зокрема, в 1874 р. зросла на 25% основна натуральна повинність — «десятина», а також було видане розпорядження, щоб принизливий для немусульман податок «бедель» (викуп від військової повинності) сплачувало все населення чоловічої статі (раніше його зобов'язані були сплачувати лише чоловіки віком від 16 до 60 років). У 1875 р. загальна сума усіх поборів була підвищена на 30%. Крім цього, згідно з розпорядженням уряду, населення повинно було сплатити податки не тільки за поточний 1875 р., а й за наступний 1876 р.

Оскільки збільшення податків припало на неврожайні 1872, 1873, 1874 рр., то бідніша частина населення змушена була продавати своє мізерне майно, або ж попадати в кабалу до лихваря. Внаслідок цього спостерігалось масове розорення, передусім селян. Що ж стосується міського населення, насамперед ремісників, то причиною цього розорення, крім високих податків, була також сильна конкуренція західноєвропейських промислових товарів.

У відповідь на посилення економічного гніту в середині 70-х років XIX ст. в Болгарії зростає незадоволення народних мас. Населення рішуче протестувало проти підвищення податків. Незважаючи на репресії з боку влади, дедалі частішали випадки їх несплати. Від пасивних форм протесту трудящі Болгарії перейшли до активних дій. Про це, зокрема, свідчить пожвавлення гайдуцького руху, який, однак, продовжував носити стихійний характер. Мобілізація мас на організовану боротьбу за соціальне і національне визволення Болгарії могла бути здійснена лише під керівницт-

вом революційних комітетів, які користувалися великим впливом як у країні, так і в середовищі болгарської еміграції.

Загострення суперечностей в БРЦК у 1872—1874 рр. та їх подолання. Повернувшись на початку червня 1872 р. зі з'їзду, В. Левський розгорнув бурхливу діяльність, спрямовану на підготовку повстання. Він докладав багато зусиль, щоб залучити до участі у визвольному русі якомога більше учасників, всіляко дбав про розширення мережі та організаційне зміцнення революційних комітетів. Даліше зростання таємної організації спонукало «апостола» * приступити до удосконалення її структури. Якщо раніше організація складалася з місцевих комітетів, діяльність яких спрямовував особисто В. Левський і створений ним революційний центр у місті Ловечі, то в міру розширення організації безпосередньо керувати діяльністю усіх комітетів Болгарії стало уже не під силу. Тому В. Левський восени 1872 р. приступив до створення п'яти окружних комітетів, покликаних керувати революційним рухом у певному регіоні. Це повинно було зміцнити організаційну структуру і підняти оперативність керівництва.

З метою контролю за дотриманням дисципліни членами організації, для боротьби зі зрадниками і шпигунами, а також для збирання розвідувальних даних була створена секретна служба. Зв'язок між комітетами забезпечувала таємна пошта, яка користувалася кодами, паролями і псевдонімами.

Відповідно до вказівки БРЦК місцеві комітети почали збір коштів і матеріальних ресурсів, необхідних для ведення повстання, закуповували вогнестрільну і власними силами виготовляли холодну зброю, складали мобілізаційні плани. Вживалися заходи для підготовки кадрів військових керівників.

Але революційне пожвавлення, яке охопило болгарське населення влітку 1872 р., незабаром погасло. Кількісне зростання рядів революційної організації значно випереджало можливості її ідейно-політичної консолідації. Внаслідок цього в керівництві виникли чвари. Помічник «апостола» Д. Обшти — людина відчайдушна, але політично незріла і необережна, почав оспорювати роль В. Левського як керівника організації. Його підтримували деякі комітети. Це порушило єдність революційної організації. Прагнучи показати свою незалежність, Д. Обшти без згоди В. Левського наприкінці вересня 1872 р. організував пограбування турецької поштової карети, що перевозила значну суму грошей. Турецька поліція швидко натрапила на слід учасників цієї операції і заарештувала їх. Щоб не виглядати звичайними розбійниками і видати здійснену акцію за революційний захід, Д. Обшти та його спільники видали майже всіх відомих їм членів організації. Турецька влада скористалася з цього і розпочала масові арешти, через що ряд революційних комітетів був ліквідований. Наприкінці 1872 р. поліція заарештувала В. Левського; 19 лютого 1873 р. його стратили.

* «Апостолами» в Болгарії називали найбільш авторитетних керівників революційно-визвольного руху. Вперше цей термін був вжитий щодо В. Левського.

Загибель В. Левського і розгром внутрішньої організації спричинили глибоку кризу в болгарському визвольному русі, який залишився без керівництва. Ловецький комітет, що за життя В. Левського відігравав роль керівного центру для усієї Болгарії, був розгромлений. Окружні комітети залишилися організаційно неформальними. Вони ще не мали належного досвіду і тому взяти на себе керівництво місцевими комітетами не могли. Спроби знайти людину, яка могла б замінити В. Левського на посту керівника внутрішньої революційної організації, теж не увінчалися успіхом.

Що ж стосується БРЦК, місцем перебування якого залишався Бухарест, то всередині його посилювалися незгоди. Серед членів ЦК та його прихильників розпочалися дискусії щодо дальших шляхів і методів боротьби та її перспектив. Л. Каравелов та деякі інші керівники, зневірившись у можливості визволити Болгарію шляхом народної революції, поступово відійшли від визвольного руху. БРЦК втратив своє попереднє значення і став нездатним керувати революційною боротьбою мас.

Організаційна і політична криза в болгарській революційній організації досягли своєї кульмінації у той момент, коли в країні внаслідок катастрофічного погіршення становища народних мас зростала їхня активність. На хвилі революційного піднесення у визвольну боротьбу включилося нове покоління революціонерів, очолюване талановитим поетом і публіцистом Х. Ботевим. Великий вплив на формування його ідеології мали російські революціонери-демократи. Х. Ботев був обізнаний також з деякими творами К. Маркса. Він твердо вірив у сили народу, в успіх революційної боротьби. Х. Ботев вважав, що майбутня революція повинна не тільки принести болгарському народові національне визволення, а й здійснити глибокий соціальний переворот, який відкриває шлях до створення соціалістичного суспільства. Отже, Х. Ботев за своїми поглядами був не тільки послідовним революціонером-демократом, а й соціалістом-утопістом.

У грудні 1874 р. Х. Ботев почав видавати газету «Знаме», яка стала органом БРЦК. Він доклав багато зусиль, щоб активізувати болгарську прогресивну еміграцію, налагоджував контакти з революційними комітетами в Болгарії.

Коли влітку 1875 р. внаслідок повстання, що розпочалося в Герцеговіні і Боснії, поглибилася криза Османської імперії, в Болгарії теж з'явилися ознаки революційного піднесення. У серпні 1875 р. в Бухаресті відбувся з'їзд болгарських революціонерів, які обрали новий склад БРЦК на чолі з Х. Ботевим і прийняли рішення через місяць розпочати повстання в Болгарії. Але, взявши курс на збройне повстання, прихильники Х. Ботева не змогли належним чином підготувати його. Тому Старозагорське повстання, що почалося 16 вересня 1875 р., не набуло широкого розмаху і було невдовзі придушене. Невдача повстання стала причиною незгоди серед членів БРЦК, в результаті яких Х. Ботев подав у відставку. Незабаром після цього БРЦК припинив своє існування.

Квітневе повстання 1876 р. Тим часом криза Османської імперії поглиблювалася, а в болгарському суспільстві зростали революційні настрої. Внаслідок ряду об'єктивних факторів у Болгарії склалася революційна ситуація. Але дальший розвиток визвольної боротьби гальмувався через відсутність керівного центру.

За таких обставин ініціативу підготовки нового повстання взяла на себе група революціонерів (Н. Обретенов, П. Волов, Ст. Заїмов, С. Стамболов, Іл. Драгостінов та ін.), яка восени 1875 р. зібралася в румунському місті Джурджу (по-болгарськи — Гюргево) і створила там революційний комітет. Члени Гюргівського комітету розробили план повстання, яке призначалося на травень 1876 р. Зразу ж після цього вони розпустили комітет і поїхали в Болгарію, щоб самим очолити підготовку повстання.

Згідно з розробленим планом, Болгарію було поділено на революційні округи. Найбільш енергійно підготовка велася в Панагюрському окрузі, на чолі якого стояв Г. Бенковський. В середині квітня 1876 р. у місцевості Обориште відбулися збори представників революційних комітетів округу. Учасники зборів розробили конкретний план повстання і призначили початок виступу на 1 травня. Але через шпигунів турецька поліція дізналася про підготовку повстання і розпочала арешти. У відповідь на це 20 квітня в місті Копривштиця розпочалося повстання, яке незабаром охопило понад 50 населених пунктів Панагюрського округу.

В ході повстання на місцях виникали революційні органи влади, а в центрі округу — місті Панатюриште був створений Тимчасовий уряд. Загальне керівництво повстанням здійснював Г. Бенковський, який на чолі невеликого кінного загону роз'їжджав по навколишніх селах, піднімаючи народ на боротьбу.

Хоч у Панагюрському окрузі повстання набуло справді масового характеру, воно мало ряд серйозних недоліків. Повстанці були слабо організовані, погано озброєні і дотримувалися оборонної тактики. Це дало змогу турецькому урядові зібратися з силами і перейти в наступ. Розправляючись окремо з кожним повстанським осередком, турки на початку травня придушили повстання в Панагюрському окрузі.

Наприкінці квітня повстання перекинулося в Тирновський округ. Але через недостатню підготовку і нерішучість керівників воно стало масовим лише в селах навколо Севлієво. Крім цього, на території округу було створено декілька мобільних партизанських загонів, один з яких протягом дев'яти днів героїчно обороняв Дряновський монастир. Повстання тривало тут до середини травня.

У Слівенському окрузі повстання звелось до виступу невеликого партизанського загону, який незабаром було розгромлено.

Заключним акордом Квітневого повстання був героїчний похід чети Х. Ботева. 17 травня загін із 200 емігрантів на чолі з Х. Ботевим захопив австрійський пасажирський пароплав «Радецький» і примусив його капітана висадити повстанців на болгарський берег поблизу села Козлодуй. Звідси чета швидким маршем вирушила в бік міста Враца. Однак повстання у Врачанському

окрузі не відбулося. Опинившись у повній ізоляції, чета після тривалих сутичок з карателями була розгромлена, а її воевода Х. Ботев 20 травня (1 червня) 1876 р. загинув на схилі вершини Камара.

Під час придушення повстання каральні загони вдавалися до жорстоких репресій: близько 30 тисяч болгар — чоловіків, жінок, дітей — були вбиті, тисячі кинуті у в'язниці або заслані на каторгу, близько 100 населених пунктів пограбовані і спалені.

Квітневе повстання 1876 р. — це найяскравіша подія в історії багатотисячної героїчної боротьби болгарського народу проти турецького феодального гніту. В. І. Ленін відносив його до найвизначніших національно-визвольних — рухів минулого століття (Повне збір. творів, т. 28, с. 671). Рушійними силами повстання було селянство, дрібнобуржуазні верстви міста і наймані робітники. Керівництво перебувало в руках патріотично настроєної буржуазії і дрібнобуржуазної інтелігенції. Незважаючи на поразку, повстання відіграло значну роль в історії Болгарії. Воно підірвало основи турецького панування в країні і підготувало ґрунт для її визволення.

Російсько-турецька війна 1877—1878 рр. і визволення Болгарії. Жорстоке придушення турками Квітневого повстання, продовження повстанського руху в Герцеговіні і Боснії, а також сербсько-чорногорсько-турецька війна знову поставили так зване східне питання на порядок денний європейської політики. В Росії широкого розмаху набув рух за підтримку визвольної боротьби південних слов'ян. Прогресивна громадськість західноєвропейських країн висловлювала обурення поведінкою турецької влади і вимагала від своїх урядів стати на захист поневолених слов'янських народів.

У грудні 1876 р. з ініціативи Росії в Константинополі була скликана конференція великих держав, яка прийняла рішення надати Боснії, Герцеговіні і Болгарії автономію. Але Порта при таємній підтримці Англії відхилила рішення конференції. Після цього Східна криза вступила у свою вищу фазу. Відносини між Туреччиною і Росією, яка вирішила силою добитися виконання рішень константинопольської конференції, настільки загострилися, що війна між ними була уже неминучою. Заручившись нейтралітетом Австро-Угорщини, яка отримала згоду царського уряду на окупацію Боснії і Герцеговіні, 12 квітня 1877 р. Росія оголосила війну Туреччині.

Ще до початку війни Болгарське центральне благодійне товариство, що виникло влітку 1876 р. в Бухаресті і складалося переважно з буржуазно-ліберальних діячів, розпочало формування болгарських добровольчих загонів, які під назвою Болгарського ополчення були включені до складу російської армії і взяли участь у війні з Туреччиною.

15 липня головні сили російської армії форсували Дунай. Її передовий загін під командуванням генерала І. В. Гурко визволив стару болгарську столицю Тирново і переправився через Балканський хребет. Але назустріч йому виступили преважаючі сили

противника і тому він змушений був відступити до перевалу. В районі Шипки російські війська і болгарські ополченці організували міцну оборону і туркам не вдалося її взяти.

Водночас розгорнулися жорстокі бої за Плевну. Вони затягнулися аж до листопада, коли турецький гарнізон змушений був капітулювати. Після цього російська армія перейшла в загальний наступ. Наприкінці 1877 р. вона визволила Софію, оточила турків під Шейново і примусила їх здатися. В цих боях взяли активну участь болгарські ополченці. Велику допомогу російській армії транспортом, фуражем і харчами надавало болгарське населення. В тилу ворога діяли численні болгарські загони, які підтримували контакт з російськими військами, постачали їх розвідувальною інформацією.

Наступаючи далі на південь, російські війська без бою зайняли Андринополь і вийшли до моря неподалік від турецької столиці. У січні 1878 р. Порта погодилася укласти мир. 19 лютого 1878 р. в місті Сан-Стефано поблизу Константинополя було підписано російсько-турецький мирний договір. Згідно з умовами договору, до складу автономного Болгарського князівства повинні були входити Північна і Південна Болгарія і майже вся Македонія. Для налагодження державного устрою в Болгарії створювалося на два роки тимчасове російське управління.

Але під натиском західних держав, які виступили проти посилення впливу Росії на Балканах, царський уряд погодився на скликання Берлінського конгресу європейських держав, який повинен був переглянути умови Сан-Стефанського договору. Конгрес прийняв 1 липня 1878 р. рішення обмежити територію автономного Болгарського князівства Північною Болгарією і Софійським округом. Південну Болгарію вирішено було залишити у складі Туреччини як автономну область під назвою Східна Румелія. Македонія залишилася під владою Туреччини. Термін діяльності тимчасового російського управління в князівстві скорочувався до дев'яти місяців. За цей час необхідно було організувати болгарську адміністрацію, суд, армію і підготувати скликання Установчих зборів для прийняття конституції.

Російсько-турецька війна 1877—1878 рр., незалежно від цілей, які перслідував царизм, мала велике прогресивне значення. Вона принесла болгарському народу визволення від п'ятивікового османського рабства, ліквідувала прогнилий турецький феодалний лад і розчистила шлях для розвитку капіталізму. Отже, війна відіграла для Болгарії роль буржуазно-демократичної революції.

Краткое содержание

Освещается подъем революционного движения в Болгарии в середине 70-х годов XIX в. и, прежде всего, его кульминационная точка — Апрельское восстание 1876 г. Показано значение русско-турецкой войны 1877—1878 гг., сыгравшей для Болгарии роль буржуазно-демократической революции.

Стаття надійшла до редколегії 11. 02. 86.

ЗМІСТ

СТАТТІ

<i>Чугайов В. П.</i> XXVII з'їзд КПРС про дальший розвиток світової соціалістичної системи	3
<i>Чорний М. В.</i> Радянсько-болгарське співробітництво у вивченні світового революційного процесу	10
<i>Мороз В. К.</i> Радянсько-польське співробітництво в системі РЕВ у роки першого етапу індустріалізації Польщі (1950—1955)	19
<i>Черній А. І.</i> Творче використання болгарським робітничим класом досвіду радянських новаторів і передовиків виробництва	25
<i>Васюта О. А.</i> Інтернаціональні зв'язки трудящих СРСР і Польщі в роки часткової стабілізації капіталізму (1924—1928)	32
<i>Черненко А. М., Мороко В. М.</i> Участь болгарських інтернаціоналістів у воєнно-бойовій роботі більшовиків (1905—1907)	39

ПОВІДОМЛЕННЯ

<i>Мітряєва С. І., Кляп М. І.</i> Основні напрями політики КПЧ у галузі науки в 70-х роках	48
<i>Карпінський І. Ю.</i> Співробітництво прикордонних областей СРСР та ПНР і ЧССР у галузі сільського господарства	53
<i>Іващук С. О.</i> Бойова співдружність радянських та польських партизанів у західних воеводствах Польщі на заключному етапі Великої Вітчизняної війни	58
<i>Полещук Т. С.</i> Відображення робітничого і демократичного руху кінця XIX—початку XX ст. у Болгарії на сторінках галицької преси	64
<i>Майборода Р. В.</i> Соціальна структура селянства Сяницької землі в першій половині XVIII ст. (на матеріалах інвентарів шляхетських маєтків)	68

ІСТОРИОГРАФІЯ

<i>Стронський Г. Й.</i> Співробітництво радянських і чехословацьких істориків (1945—1958)	75
<i>Каїров С. Л.</i> Деякі питання народно-визвольної війни і революції 1941—1945 рр. в югославській історіографії 70-х років	83
<i>Кипаренко Г. М.</i> Дослідження нової історії зарубіжних слов'янських народів в Українській РСР у 1945—1955 р.	89
<i>Мовчан С. П.</i> Робітнича проблематика в югославській марксистській історіографії міжвоєнного періоду	97
<i>Чернявський Г. Й.</i> Розвиток марксистської концепції новітньої історії Болгарії в 1929—1934 рр.	103

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ РОЗРОБКИ

<i>Чорний В. П.</i> Революційна криза середини 70-х років XIX ст. у Болгарії	112
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

<i>Чугаев В. П.</i> XXVII съезд КПСС о дальнейшем укреплении содружества стран социализма	3
<i>Чорний М. В.</i> Советско-болгарское сотрудничество в изучении мирового революционного процесса	10
<i>Мороз В. К.</i> Советско-польское сотрудничество в системе СЭВ в годы первого этапа индустриализации Польши (1950—1955)	19
<i>Черний А. И.</i> Творческое использование болгарским рабочим классом опыта советских новаторов и передовиков производства	25
<i>Васюта О. А.</i> Интернациональные связи трудящихся СССР и Польши в годы частичной стабилизации капитализма (1924—1928)	32
<i>Черненко А. М., Мороко В. М.</i> Участие болгарских интернационалистов в военно-боевой работе большевиков (1905—1907)	39

СООБЩЕНИЯ

<i>Мигряева С. И., Кляп М. И.</i> Основные направления политики КПЧ в области науки в 70-е годы	48
<i>Карпинский И. Ю.</i> Сотрудничество приграничных областей СССР, ПНР и ЧССР в области сельского хозяйства	53
<i>Иващук С. И.</i> Боевое содружество советских и польских партизан в западных воеводствах Польши на заключительном этапе Великой Отечественной войны	58
<i>Полещук Т. С.</i> Отображение рабочего и демократического движения конца XIX — начала XX в. в Болгарии на страницах галицкой прессы	64
<i>Майборода Р. В.</i> Социальная структура крестьянства Сяницкой земли в первой половине XVIII в. (на материалах инвентарей шляхетских имений)	68

ИСТОРИОГРАФИЯ

<i>Стронский Г. И.</i> Сотрудничество советских и чехословацких историков (1945—1958)	75
<i>Каиров С. Л.</i> Некоторые вопросы народно-освободительной войны и революции 1941—1945 гг. в югославской историографии 70-х годов	83
<i>Кипаренко Г. Н.</i> Исследование новой истории зарубежных славянских народов в Украинской ССР в 1945—1955 гг.	89
<i>Мовчан С. П.</i> Рабочая проблематика в югославской марксистской историографии межвоенного периода	97
<i>Чернявский Г. И.</i> Развитие марксистской концепции новейшей истории Болгарии в 1929—1934 гг.	103

УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ РАЗРАБОТКИ

<i>Чорний В. П.</i> Революционный кризис середины 70-х годов XIX в. в Болгарии	112
--	-----

Сборник научных трудов

Министерство высшего и среднего
специального образования УССР
Львовский ордена Ленина
государственный университет им. Ивана Франко

ПРОБЛЕМЫ СЛАВЯНОВЕДЕНИЯ

Республиканский межведомственный
научный сборник

Издается с 1970 г.

В ы п у с к 34

ИСТОРИЯ ЗАРУБЕЖНЫХ СЛАВЯНСКИХ НАРОДОВ

Львов. Издательство при Львовском
государственном университете
издательского объединения «Выща школа»

Адрес редколлегии: 290000 Львов,
ул. Университетская, 1. Университет, кафедра ис-
тории южных и западных славян.

Львовская областная книжная типография.
290000 Львов, ул. Стефаника, 11.

(На украинском языке)

Редактор Г. Я. Луцак
Художній редактор С. В. Копотюк
Технічний редактор А. А. Степанюк
Коректор О. А. Тростяничин

Информ. бланк № 10517

Здано до набору 06.07.86. Підп. до друку 30.10.86.
БГ 02654. Формат 60×90/16. Папір. друк. № 3.
Вис. друк. Ум. друк. арк. 7,5. Ум. фарб-
відб. 7,87. Обл.-вид. арк. 9,27. Тираж 600 прим.
Вид. № 1445. Зам. 3102. Ціна 1 крб. 30 к.

Львівська обласна книжкова друкарня. 290000
Львів, вул. Стефаника, 11.

1 крб. 30 к.

Проблеми слов язонаства. 1986. вип. 34. 1-120.